

Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/sukupuolentutkimus
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
2016

YLEISPÄTEVÄ MIES

SUOMEN KIELEN GENEERINEN, PIILEVÄ JA KIELIOPILLISTUVA MASKULIINISUUS

Mila Engelberg

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
Kielikeskuksen juhlasalissa (Fabianinkatu 26)
perjantaina 17. kesäkuuta 2016 klo 12.

© 2016 Mila Engelberg

Nordica Helsingiensia 44

Artikkeleiden uudelleenjulkaisemiseen osana painettua väitöskirjaa on kustantajan lupa.

ISSN 1795-4428

ISBN 978-951-51-2085-4 (nid.)

ISBN 978-951-51-2086-1 (PDF)

<http://ethesis.helsinki.fi>

Unigrafia

Helsinki 2016

ABSTRACT

The present dissertation deals with the androcentrism in Finnish terms with person reference. The study examines generic masculinity, covert male bias, the use of the noun *mies* 'man, male' in a pronominal manner and the possible grammaticalization of the noun *mies*. The methods include psycholinguistic experiments and a questionnaire study with native speakers of Finnish as well as quantitative content analysis. The study consists of four studies and the compilation part.

Generic masculinity (gm) in Finnish shows in masculine expressions which are used in a generic manner to refer to both sexes. The gm expressions are compounds (e.g. *esi-isä* lit. forefather, 'ancestor'), derivatives (e.g. *veljeillä* < *veli* 'brother', 'to fraternize'), phrases such as *uskottu mies* 'trustee, executor, administrator', idioms (e.g. *olla oma herransa* 'to be one's own master'), and proverbs (e.g. *Auta miestä mäessä, älä mäen alla* 'Help a man on the hill, not under the hill'). The gm expressions are often presumed to be gender-neutral. However, in an experiment the participants (N= 150) interpreted the gm expressions as referring to men more often than their morphologically gender-neutral equivalents (e.g. *lakimies* lit. law-man 'lawyer' vs. *juristi* 'lawyer'). The men interpreted the gm expressions as referring to both sexes less often than the women did.

Lexically gender-neutral personal terms may have a covert male bias which is not explained by the male dominance of the referent groups (cf. e.g. *sotilas* 'soldier'). In the first experiment (N= 295), the boys and the men perceived the noun *ihminen* 'human being' as referring to men more often than to women. In the second experiment (N= 220), the adult participants, the men more often than the women, interpreted category names consisting of the modifier *tyypillinen* 'typical' and a gender-neutral term with person reference, e.g. *tyypillinen suomalainen* 'a typical Finn', more often as referring to men than to women. In addition, in a series of experiments (N= 507), the boys and the adult participants, the men more than the women, perceived the referent of the gender-neutral third-person singular pronoun *hän* 'she, he' more often as male than as female. The stimulus terms were presented in contexts which did not indicate the gender of the referent.

The noun *mies* 'man, male' is also being used in place of e.g. the pronoun *hän* to refer to a man who has been identified in the context by his name. The recurrent function of the pronominal *mies* is to highlight male agency in a positive manner. However, data consisting of crime articles published between the years 1971–1980 and 2008–2013 showed that the pronominal *mies* is also increasingly being used in crime journalism and usually refers to a criminal referent. In addition, a questionnaire study (N= 80) showed that the pronominal *mies* with criminal reference was often perceived to have a weaker referentiality than the corresponding pronoun *hän*. The study examines the potential of *mies* to grammaticalize into an indefinite man pronoun (cf. e.g. indefinite *man* in Swedish or German).

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksessa käsitellään suomen kielessä ilmenevää ihmisviittausten mieskeskeisyyttä. Tutkimuksen kohteena on geneerinen maskuliinisuus, ihmisviittausten piilomaskuliinisuus sekä *mies*-sanana pronominiaalinen ja mahdollisesti kielipillistuva käyttö. Metodeina on käytetty psykolingvistisiä kokeita ja kyselytutkimusta syntyperäisten suomen kielen puhujien kanssa sekä määrällistä sisällönanalyysia. Työ koostuu neljästä osatutkimuksesta ja yhteenveto-osasta.

Geneerinen maskuliinisuus (gm) näkyy suomen kielessä siten, että miehen nimityksiä ja muita maskuliinisia ilmaisuja käytetään yleistävästi, yleispätevästi, viittaamaan molempiin sukupuoliin. Gm-ilmaisut ovat yhdyssanoja (esim. *esisiä*), johdoksia (esim. *veljeillä*), sanaliittoja (esim. *uskottu mies*), idiomeja (esim. *olla oma herransa*) ja sananlaskuja (esim. *Auta miestä mäessä, älä mäen alla*). Gm-ilmaisuja pidetään usein merkitykseltään sukupuolineutraaleina. Kokeellisessa tutkimuksessa vastaajat (N= 150) kuitenkin tulkitsivat gm-ilmaisut miestä tarkoittaviksi useammin kuin niiden muodoltaan sukupuolineutraalit vastineet (esim. *lakimies* vs. *juristi*). Miesvastaajat tulkitsivat maskuliini-ilmaisut molempiin sukupuoliin viittaaviksi naisvastaajia harvemmin.

Leksikaalisesti sukupuolineutraaleihin ihmisviittauksiin voi liittyä piilomaskuliinisuutta, jota ei selitä tarkoitejoukkojen miesvaltaisuus (vrt. esim. *sotilas*). Ensimmäisessä kokeessa (N= 295) pojat ja miehet tulkitsivat *ihminen*-viittaukset useammin miestä kuin naista tarkoittaviksi. Toisessa kokeessa (N= 220) aikuiset, miehet naisia enemmän, tulkitsivat määräteosasta *tyypillinen* ja sukupuolineutraalista ihmisviittauksesta koostuvat kategorianimitykset, esimerkiksi *tyypillinen suomalainen*, useammin mies- kuin naisviitteisiksi. Lisäksi koesarjassa (N= 507) pojat ja aikuiset, miehet naisia enemmän, tulkitsivat *hän*-pronominin tarkoitteen useammin mieheksi. Ilmaisut esitettiin konteksteissa, joista tarkoitteen sukupuoli ei ilmennyt.

Mies-sanana käyttö on laajentunut pronominiaalisiksi siten, että sanalla viitataan nimettyyn mieheen konteksteissa, joihin soveltuisi muun muassa *hän*-pronomini. ”Mies-pronominin” toistuva tehtävä on miestekijyyden myönteinen korostaminen. Rikosartikkeleista koostuva aineisto 1970-, 1980- ja 2000-luvulta toi kuitenkin esiin, että pronominiaalinen *mies* on lisääntynyt rikosjournalismissa ja sanan tarkoitteen yleisin rooli on rikoksen tekijyys. Kyselytutkimuksessa (N= 80) ilmeni lisäksi, että rikollistarkoitteen, pronominiaalisen *mies*-sanana viittaavuus hahmotettiin usein heikommaksi kuin vastaavan *hän*-pronominin. Tutkimuksessa käsitellään *mies*-sanana mahdollisuuksia kielipillistua indefiniitiseksi man-pronominiksi (vrt. esim. ruotsin tai saksan *man*).

KIITOKSET

Ensimmäinen kiitosteni kohde on väitöstyöni pääohjaaja Jan-Ola Östman, professori ja herrasmies. Kiitän Jan-Olaa kärsivällisyydestä, tuesta, kannustuksesta, kaikenlaisesta auttamisesta, sydämellisyydestä, huumorista ja optimistisuudesta. Hän on humanisti niin ammatiltaan kuin asenteeltaan. Aina valmis keskustelemaan uusistakin ajatuksista, muita kuunnellen ja kunnioittaen. Kuten eräs viisas ystäväni sanoi: ”Jan-Ola ottaa ihmisen kokonaisuutena”.

Sivuohjaaja Marjut Jyrkinen, myös aktivistikollegani naisjärjestömaailmasta, on auttanut asioiden joustavassa hoitamisessa. Työstäni ovat esittäneet monia hyödyllisiä kommentteja esitarkastajat Ritva Laury sekä Leena-Maija Rossi.

Helsingin yliopiston Kielentutkimuksen tohtoriohjelman järjestämissä tilaisuuksissa on ollut motivoitunut ilmapiiri ja niissä on käyty hyviä keskusteluja.

En pysty luettelemaan kaikkia Suomessa ja sen ulkopuolella vaikuttavia ihmisiä, joiden kanssa keskusteleminen on auttanut tutkimusteni monissa vaiheissa ja joita haluan kiittää. Muun muassa Anne Männikkö, Silja Huttunen, Pia Brandt, Jaana Reijonaho, Sari Matilainen ja Katri Olkinuora ovat jaksaneet kuunnella, kommentoida ja neuvoa sekä tietenkin tarjota erinomaista seuraa. Lisäksi Pirkko Nuolijärvi, Mari Siirainen, Liisa Tiittula, Maria Vilkuna, Tiina Onikki-Rantajääskö, Anja-Riitta Ketokoski, Tarja Savolainen, Sinikka Aapola-Kari, Henna Karjalainen, Maaret Wager, Jonita Siivonen, Johanna Laakso, Anja Malm ja Liisa Keltikangas-Järvinen auttoivat kiireidensä lomassa. Kollegani ja ystäväni Friederike Braun on alamme johtavia asiantuntijoita ja olen saanut paljon ajatustenvaihdostamme. Osallistuminen Gender across languages -projektiin oli innostavaa ja opettavaista. Kaisa Karppisen kanssa olimme tuloksellisesti sitä mieltä, että kielenkäytön syrjivyydelle tulee ja voi tehdä jotain.

Kiitän vielä kerran tutkimuksiini osallistuneita vastaajia sekä eri oppilaitosten opettajia ja rehtoreita yhteistyöstä. Opiskelijoitani kiitän inspiroivista keskusteluista ja hienoista havainnoista.

Tutkimustyötäni ovat taloudellisesti tukeneet Naisten Tiedesäätiö, Suomen Kulttuurirahasto, Emil Aaltosen säätiö, Suomalainen Konkordia-liitto ja Suomen Delta Kappa Gamma -yhdistyksen Alpha-jaosto – kaikille parhaat kiitokseni.

Kiitän myös huonettani ja sukuaani kaikesta vuosien varrella saamastani henkisestä ja muusta tuesta sekä kärsivällisyydestä. Silkki ja Tao Tao ovat olleet parhaat tutkimusapulaiset, mistä erityiskiitokset. Lapsena pidin itsestäänselvyytenä sitä, että lähisuvussa kuuli puhuttavan eri kieliä, mutta jälkeenpäin ajatellen ympäristö saattoi voimistaa kiinnostusta kielellisiä ilmiöitä kohtaan.

Lopuksi haluan kiittää I:tä, kaikesta.

Helsingissä toukokuussa 2016
Mila Engelberg

Taru
in memoriam

SISÄLLYS

ABSTRACT	3
TIIVISTELMÄ	4
KIITOKSET.....	5
1 Johdanto.....	10
1.1 Tutkimuskysymykset	11
1.2 Rakenne	11
2 Tutkimuksen tausta	13
2.1 Yleistä.....	13
2.2 Geneerinen maskuliinisuus	14
2.3 Geneerinen feminiinisyys	19
2.4 Ihmisen nimitysten piilomaskuliinisuus.....	21
2.5 <i>Mies</i> -sanon pronominaalinen käyttö	32
3 Tutkimusaineisto ja menetelmät	37
4 Tutkimustulokset	39
4.1 Geneeris-maskuliinisten ihmisviittausten tulkitseminen.....	39
4.2 Muodollisesti sukupuolineutraalien ihmisviittausten tulkitseminen ..	44
4.2.1 <i>Ihminen ja tyyppillinen + X</i>	45
4.2.2 <i>Hän</i> -pronominin kokeellinen tutkimus.....	47
4.2.3 Yhteenvedoa ja pohdintaa.....	50
4.3 <i>Mies</i> -sanon pronominaalinen käyttö rikosjournalismissa	53
4.4 Yhteenvedoa.....	58

5 Pohdinta	59
5.1 Teoreettiset implikaatiot.....	59
5.2 Käytännölliset implikaatiot	61
Lähteet	64
Liite	77

1 JOHDANTO

Tarkastelen tutkimuksessani kielellisen sukupuolijärjestelmän ydinaluetta, miehen asemaa ihmisen nimitysten normina. Käsittelen miesnormisuutta suomen kielen geneerisen maskuliinisuuden, ihmisviittausten piilomaskuliinisuuden sekä *mies*-sanana pronominaalisen ja kieliopillistuvan käytön kautta.

Geneerinen maskuliinisuus ilmenee kielissä siten, että erilaisia miessukupuoleen viittaavia tai maskuliinisukuisia ilmaisuja käytetään yleistävästi, viittaamaan molempiin sukupuoliin, esimerkiksi *virkamies*, *jokamiehen oikeudet*, *Man is mortal*. Ihmisen nimitysten merkityksen piilomaskuliinisuus näkyy ensinnäkin sentyyppisisissä nimityksissä kuin *johtaja* tai *engineer*, jotka voivat viitata molempiin sukupuoliin, mutta miesvaltaisten tarkoitejoukkojensa vuoksi ovat konnotoituneet maskuliinisiksi. Piilomaskuliinisuuden osalta tutkin ilmiötä, jossa muodollisesti sukupuolineutraalit ihmisviittaukset tulkitaan herkemmin miestä kuin naista merkitseviksi, vaikka ilmaisut eivät viittaa miesvaltaisiin tarkoitejoukkoihin; esimerkkejä ovat *suomalainen* ja *ihminen*. Lisäksi työssä käsitellään *mies*-sanana käytön laajenemista pronominaaliseksi. Näin käytetyllä *mies*-sanalla viitataan nimeltä mainittuun mieheen konteksteissa, joihin soveltuksi muun muassa *hän*- tai *tämä*-pronomini. ”*Mies*-pronominin” käytössä on piirteitä, jotka muistuttavat ’miestä’ merkitsevistä sanoista peräisin olevia, monista kielistä löytyviä indefiniittisiä man-pronomeineja (esim. ruotsin ja saksan *man*, ranskan *on*). *Mies*-sanalla voi olla edellytyksiä kieliopillistua vastaavaksi indefiniittipronominiksi.

Suomen kieltä pidetään verrattain sukupuolineutraalina, koska siinä ei ole kieliopillista sukua eli genusta eikä substantiiveja siis jaotella feminiini-, maskuliini- eikä neutrisukuisiin (vrt. saksan *die*, *der* ja *das*). Merkittävänä sukupuolineutraaliuden osoittimena pidetään myös sitä, että suomessa ei ole luonnollista sukua ja pronominitkin ovat siten sukupuolineutraaleja (vrt. esim. englannin feminiininen *she*, maskuliininen *he*). Kielten ja sukupuolen tutkimuksessa on kuitenkin ilmennyt, että kieliopillisen ja/tai luonnollisen suvun puuttuminen kielen rakenteesta ei merkitse sukupuolten yhdenvertaista representoitumista kielessä. Suomen kielen sukupuolittuneisuudesta on silti julkaistu empiirisiä tutkimuksia vain harvakseltaan ja tutkimuskohde on paljolti kartoittamaton. Myös tutkimukseni käsittelevät ilmiötä, joista ei ole paljoakaan julkaistu järjestelmällistä tutkimusta.

Tutkimukseni edustaa lingvististä nais-/sukupuolentutkimusta. Tutkimuksissa käytän lähinnä kvantitatiivisia menetelmiä, psykolingvistisiä kokeita ja kyselytutkimusta syntyperäisten suomen kielen puhujien kanssa sekä määräl-

listä sisällönanalyysia journalistisesta kielestä. Tutkimus koostuu neljästä osatutkimuksesta, joista kolme on julkaistu ja yksi tarjotaan julkaistavaksi, sekä yhteenvedosta.

1.1 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tutkimuksessa esitän seuraavat kysymykset: 1) Tulkitsevatko syntyperäiset suomen kielen puhujat geneeris-maskuliiniset ihmisviittaukset vs. niiden muodollisesti sukupuolineutraalit vastineet yhtä lailla naiseen kuin mieheen viittaaviksi? Vaikuttaako tulkitsijan sukupuoli geneeris-maskuliinisten ilmaisujen tulkintaan? 2) Missä määrin syntyperäiset suomen kielen puhujat tulkitsevat naiseen vs. mieheen viittaaviksi sellaiset muodollisesti sukupuolineutraalit ihmisviittaukset, joiden tarkoitejoukko ei ole nais- eikä miesvaltainen? Tässä tutkimuksessa tarkastellut muodollisesti sukupuolineutraalit ihmisviittaukset ovat a) substantiiveja kuten yläkäsite *ihminen* ja substantiivilausekkeita kuten *tyypillinen suomalainen* sekä b) yksikön kolmannen persoonan *hän*-pronomini. Vaikuttaako tulkitsijan sukupuoli ja/tai ikä tällaisten muodollisesti sukupuolineutraalien henkilöviittausten tulkintaan? 3) Millä tavoin *mies*-sanaa käytetään yksikön kolmannen persoonan pronominin tapaan miestarkoitteen identifioimiseen lehtikielessä, erityisesti rikosjournalismissa, ja onko tällainen käyttö lisääntynyt? Näkyykö *mies*-sanana pronominaalisessa käytössä viitteitä kieliopillistumisesta indefiniittiseksi pronominiksi? Vaikuttaako viittaaminen miestarkoitteeseen pronominaalisella *mies*-sanalla vs. *hän*-pronominilla siihen, miten suomen puhujat hahmottavat tarkoitteen ja viittaussuhteen?

1.2 RAKENNE

Luvussa 2 käsittelen tutkimuksen taustaa ulkomaisen ja suomalaisen tutkimuksen kautta. Luvussa 2.1 tuon esiin tutkimusalan peruskäsitteistöä. Luvussa 2.2 kuvailen geneerisen maskuliinisuuden määrittelyä, tutkimusta muissa kielissä ja ilmenemistä suomen kielessä sekä luvussa 2.3 geneeristä feminiinisyyttä. Luku 2.4 käsittelee ihmisen nimitysten piilomaskuliinisuutta. Ilmiön määrittelyn lisäksi tuon siinä esiin autenttisia esimerkkejä sellaisesta suomen kielen käytöstä, joka ilmentää miesten käsitteellistämistä ihmisen prototyyppiksi ja naisten hahmottamista ihmisen perifeeriseksi edustajiksi, ja muun muassa sukupuolen epäsymmetristä merkitsemistä. Käsittelen myös *hän*-pronominin kuvaamista sanakirjoissa. Lisäksi kuvaan piilomaskuliinisuudesta tehtyjä kokeellisia ja muita empiirisiä tutkimuksia. Luvussa 2.5 käsittelen *mies*-sanana pronominaalista

käyttöä ja 'miestä' merkitsevistä substantiiveista kehittyneiden (indefiniittisten) pronomien kuvausta. Luvussa 3 esittelen tutkimukseni aineiston ja menetelmät. Luvussa 4 raportoin tutkimustulokset geneeris-maskuliinisten ilmaisujen (4.1) ja muodoltaan sukupuolineutraalien ihmisviittausten (4.2) tulkitsemisesta sekä *mies*-sanon pronominaalista käyttöä koskevista tutkimuksista (4.3); luvussa 4.4 on yhteenveto tuloksista. Luvussa 5 käsittelen tutkimuksen teoreettisia implikaatioita ja mahdollisia jatkotutkimuksen kohteita (5.1) sekä tutkimuksen käytännöllisiä implikaatioita (5.2). Liitteeseen on koottu alkuperäisartikkelit (1) – (4).

2 TUTKIMUKSEN TAUSTA

2.1 YLEISTÄ

Kielten sukupuolittuneita rakenteita ja käyttöä on alettu tutkia järjestelmällisesti sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta 1970-luvulta lähtien. Erirakenteisille kielille on havaittu olevan yhteistä niiden välittämän ihmiskuvan mieskeskeisyys: miessukupuoli kuvataan yleensä ihmisen normina ja prototyyppinä, naissukupuoli normin sukupuolittuneena poikkeamana.

Kielenkäyttöä jäsentävää mieskeskeisyyttä on nimetty muun muassa MAN (Male-As-Norm) –ideologiaksi, jonka mukaan mies- ja maskuliinikategoria hahmotetaan ylempiarvoiseksi ja arvovaltaisemmaksi kuin nais- ja feminiinikategoria, jota puolestaan pidetään toissijaisena ja alempiarvoisena (Hellinger & Bussmann 2003: 158; myös esim. Braun 1995). Bemini mukaan mieskeskeisyys (androcentrism) ilmenee siten, että miehet ja miehinen kokemus on määritelty neutraaliksi standardiksi tai normiksi ja naiset ja naisten kokemus normin sukupuolierityiseksi poikkeamaksi. Ei ole vain niin, että ”miestä kohdellaan ylempiarvoisena ja naista vähempiarvoisena, vaan että miestä kohdellaan ihmisenä ja naista ”toisena” (1993: 2).¹ Miehen käsitteellistäminen ihmisen normiksi ja naisen määrittely sukupuoleksi on myös osa Hirdmanin (2003) analysoimaa sukupuolijärjestelmää. Silveira (1980; myös esim. Hamilton 1991; Merritt & Kok 1995; 1997; Merritt & Harrison 2006) on kuvannut ihmiskategorian mieskeskeisyyttä kaksisuuntaisena ilmiönä. Ihminen-kategorian hahmottamiseen liittyy ensinnäkin ihminen=mies-vinouma (people=male bias), ”the male-bias in our thoughts about people” (1980: 167): se, mitä naisista ajatellaan, on etäämpänä ihmiskategoriasta kuin se, mitä miehistä ajatellaan. Ihminen=mies-vinouman toinen puoli on miesten hahmottaminen enemmän ihmisen kaltaisiksi kuin naiset (male=people bias); ”the people-bias in our thoughts about males” (1980: 167).

Hellinger & Bussmann (2001–2003) ja Hellinger & Motschenbacher (2015) toteavat yhteensä yli 40 kieltä kattavissa artikkelikokoelmissaan, että maskuliinisia tai miestä tarkoittavia ilmaisuja pidetään yleensä oletusarvona ihmisiin

¹ Mieskeskeisyyden käsitettä sovelsi jo ainakin Charlotte Perkins-Gilman varhaisessa teoksessaan *Miesten luoma maailma* (1917, engl. *The man-made world; or, our androcentric culture*), jonka suomentaja käyttää käsitteestä termiä ”androcentrisyys”. Perkins-Gilman kuvaa mieskeskeisyyttä: ”Kaikilla inhimillisen elämänoilla on voimassa sama sääntö, mies edustaa aina ihmistyyppiä, naista katsotaan vähempiarvoiseksi lisäkkeeksi tai avustajaksi, jonka pääasiallinen tehtävä on suvun lisääntymisestä huolehtiminen” (1917: 11). Mieskeskeisyydestä (”androcentricity”) englannin kielen pronominiin käytössä ks. Bodine (1975).

kohdistuvissa viittauksissa. Kielten keinot mieskeskeisyyden ilmaisemiseen tietenkin vaihtelevat muun muassa sen mukaan, minkälainen rakenne kielellä on (myös Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007).

Mieskeskeisyys on fundamentaalinen osa kielellistä seksismiä. Kielellisellä seksismillä tarkoitetaan sukupuoleen perustuvaa näkymättömäksi tekemistä, stereotyyppittelyä ja halventamista (esim. Hellinger 2006). Kielitoimiston sanakirjassa (2014) annetaan hakusanalle ”seksismi” selite ”katsantokannasta joka korostaa sukupuolten välisiä eroja ja niihin perustuvaa sukupuolten eriarvoisuutta”. Hakusanan ”seksistinen” esimerkkeinä myös mainitaan *seksistinen suhtautuminen naisiin* ja *seksistinen kielenkäyttö*. Kuten muunkinlainen seksismi (esim. Benokraitis 1997), kielellinen sukupuolisyrjintä voi olla räikeää tai piiloista ja sen intentionaalisuus voi vaihdella.

Kielten sukupuolittuneisuuden tutkimus on kohdistunut varsinkin englannin kieleen ja saksan tapaisiin kieliin, joissa on kieliopillinen suku. Genuksettomat kielet ovat olleet ja ovat yhä alan tutkimuksessa vähemmän huomion kohteena (Hellinger & Bussmann 2001–2003; Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007; Hellinger & Motschenbacher 2015).²

Seuraavissa luvuissa 2.2 – 2.5 käsittelen kielellistä mieskeskeisyyttä ja erityisesti geneeristä maskuliinisuutta ja sen kokeellista tutkimusta, ihmisen nimitysten piilomaskuliinisuutta ja siitä tehtyä kokeellista tutkimusta sekä *mies*-sanana pronominaalista käyttöä.

2.2 GENEERINEN MASKULIINISUUS

Kielellisen mieskeskeisyyden yksi eksplisiittinen ilmentymä on geneerinen eli yleispätevä tai yleistävä maskuliinisuus. Sillä tarkoitetaan, että miehen nimityksiä ja muuta maskuliinista kielenainesta käytetään viittaamaan paitsi miehiin myös naisiin ja ihmisiin yleensä. Kielissä, joissa on kieliopillinen suku, muun muassa maskuliinisukuisia ihmisen nimityksiä ja maskuliinipronomineja yleensä käytetään geneerisesti, esimerkiksi *Jeder Wähler sollte von seinem Stimmrecht Gebrauch machen*³ (Hellinger & Bussmann 2003: 158). Kun kielessä on vain luonnollinen suku, kuten englannissa, maskuliinipronomineja tavataan käyttää yleistävästi, esimerkiksi *Everyone should do his duty*. Leksikaalista maskuliinista kielenainesta käytetään taajaan geneerisesti erirakenteisissa kielissä, esimerkiksi *ein Mann, ein Wort; Man is mortal; jokamiehen oikeudet*. Geneerinen mas-

2 Suomalais-ugrialaisten kielten sukupuolittuneita piirteitä on käsitellyt Laakso (2005a; ks. myös 2005b). Naisnäkökulmasta erityisesti fennistisessä tutkimuksessa ks. esim. Tainio (2001).

3 'Jokaisen äänestäjän tulisi käyttää äänioikeuttaan'; *jeder* (maskuliini), *Wähler* (maskuliini).

kuliinisuus (gm) on kielten sukupuolittuneisuuden ja seksismin tutkituimpia alueita (esim. Silveira 1980; Henley & Abueg 2003; Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007).

Suomen kielessä geneerinen maskuliinisuus ilmenee laajasti yhdyssanoissa, johdoksissa, sanaliitoissa, idiomeissa ja sananlaskuissa (Nykysuomen sanakirja 1996; Kielitoimiston sanakirja 2014; myös esim. Karppinen 2001). Gm-ilmaisujen joukossa on paljon sellaisia, jotka eivät ole henkilöviitteisiä, esimerkiksi *isänmaa*, *isäntäkasvi*, *herrasmiessopimus*, *lumiukko* ja *ukkovarvas*. Ihmiseen viittaavia gm-ilmaisuja löytyy kuitenkin sadoittain. Kielitoimiston sanakirjassa (2014) *mies*-hakusanan kohdalla kuvataan sanan käyttöä ”eräissä kiinteissä yhtymissä; (vars. yhdyssanojen jälkiosana) joskus myös yl. ihmisestä, henkilöstä”. Geneerisesti käytetyt, *mies*-loppuiset tehtävänimikkeet kuten *esimies* ja *asiamies* ovat yleisiä virallisessa ammattinimikkeistössä. Esimerkiksi Tilastokeskuksen vuonna 1990 julkaisemassa aakkosellisessa ammattihakemistossa niitä on lähes 400 kappaletta (Engelberg 1998).⁴ Muita yhdistämällä muodostettuja gm-muotoja ovat esimerkiksi *esi-isä(t)*, *veljeskansa* ja *herrasväki*. Geneeris-maskuliinisiin johdoksiin kuuluvat muun muassa *miehistö*, *miehittää*, *isännöitsijä*, *isännöidä*, *veljeillä* ja *herraskainen*. Geneeris-maskuliinisia sanaliittoja ovat puolestaan esimerkiksi *uskottu mies*, *kolmas mies* (oikeudellisena terminä), *valkoinen mies* ja *kivikauden mies*. Geneerinen maskuliinisuus ilmenee lisäksi monissa sanonnoissa kuten *nauttia miestä väkevämpää*; *yhtenä miehenä* ’yksimielisesti, yksissä tuumin’; *muina miehinä* ’kuin ei huomaisi jtk t. mitään, jstk välittämättä’ (Kielitoimiston sanakirja 2014; ks. myös Kari 1993; Muikku-Werner, Jantunen & Kokko 2008). Miesviitteisistä sananlaskuista osa on yleistävästi käytettyjä, kuten *Ku o monta miestä, ni o monta mieltä*; *Ei kaikki kalamiehiä ou, jotka venneellä vesillä* (Laukkanen & Hakamies 1997; ks. myös Lauhakangas 2004; Hjelt 2005).

Geneerisesti käytetyt maskuliini-ilmaisut, varsinkin tehtävänimikkeet, ovat yleisiä myös Suomen säädöskielessä. Karppisen (2009) oikeuslingvivistisestä tutkimuksesta kävi ilmi, että silloinen lainsäädäntö sisälsi yli 100 erilaista *mies*-loppuista, yleistävää nimikettä. Kaiken kaikkiaan *mies*-loppuinen sana esiintyi säädösteksteissä yli 10 000 kertaa, esimerkiksi *virkamies*-nimikkeellä oli noin 3700 esiintymää. Monin paikoin juuri lainsäädäntö ohjaileekin maskuliinisten nimikkeiden käyttöönottoa tai väistymistä. *Mies*-loppuisten tehtävänimikkeiden lisäksi säädöskielestä löytyi ainakin 80 useampiosaista yhdyssanaa, joiden määriteosana on jokin *mies*-loppuinen yhdyssana. Tällaisia olivat esimerkiksi

4 Karppinen (2009) mainitsee siitä, miten *mies*-sana esiintyy perusosana myös monissa sukunimissä kuten Ahomies, Hietamies, Rasimies ja Väkimies. Lisäksi löytyy mieheen viittaavia kadun- ja tiennimiä, esimerkiksi Kyytimiehentie ja Perämiehentie. Miesnormisuus ja naisten toiseus voi kuvastua myös sellaisissa paikannimissä, jotka sisältävät naista tarkoittavan lekseemin kuten *Nainen*, *Neitsyt* tai *Morsian* (Mallat 2007).

asiamiessopimus, esimiesasema ja -tehtävä, luottamusmiestoimi, -järjestelmä, -toiminta ja -vaali sekä virkamieseläke. Mies-sanasta muodostettuja johdoksia oli parikymmentä, muun muassa *miehistöauto, puhemiehistö* ja *vähimmäismiehitys*. Maskuliinisia sanaliittoja olivat puolestaan *nimetty mies* ja *uskottu mies*. Karppisen mukaan ”suomenkielinen säädösaineistomme on maskuliinisuuden kyllästämiä paitsi laadullisesti myös määrällisesti” (2009: 109).

Geneeris-maskuliinisten ilmaisujen on yleisesti oletettu olevan merkitykseltään sukupuolineutraaleja tai ajan mittaan neutraalistuneita ja näin ollen viittaavan yhtä lailla naisiin kuin miehiin. Käsitys sukupuolineutraaliudesta kuvastuu myös siinä, että kielitieteessä gm-ilmaisuja on usein kuvattu tunnusmerkittömiksi ilmaisuiksi, joissa maskuliinisukupuolen/-suvun ja feminiinisukupuolen/-suvun välisen merkitysvastakohdan selitetään neutraalistuneen ja menettäneen merkityksensä (esim. Karlsson 1974; Greenberg 2005).

Gm-ilmaisuja, esimerkiksi tehtävänimikkeiden, maskuliiniseen merkitykseen viittaa kuitenkin muun muassa se, että esimerkiksi suomen kielen puhujilla on tarve käyttää paralleelisesti sukupuoliin viittaavia vastineita, kuten seuraavissa esimerkeissä (1)–(4) (ks. myös Karppinen 2001), ja joskus myös korjata oman puheensa gm-ilmaisuja feminiini-ilmaisuilla, kuten esimerkissä (5):

(1) Heinäkuussa kaikki ovat lomalla, myös kuntien *virkamiehet ja -naiset*.

(Helsingin Sanomat 17.7.2002, A7)

(2) *Tavallista kadunmiestä ja -naista* kummastuttaa vankilakundien ylenpalttinen paapominen. (Alueuutiset 15.8.2001, Kirjeet)

(3) Aili ja Brynolf Honkasalon rahastosta on tänä vuonna jaettavana kaksi 14 000 euron apurahaa. Apuraha voidaan myöntää sellaiselle nuorelle *lakimiehelle tai -naiselle*, joka kandidaattitutkinnon suorittuaan aikoo jatkaa opintoja kirjoittaakseen oikeustieteellisen väitöskirjan tai tohtorintutkinnon suorittuaan aikoo valmistua opettajaksi oikeustieteelliseen tiedekuntaan.

(Helsingin yliopisto, 2004. http://www.hup.fi/oikeustieteellinen_tdk/ajankohtaista/aili_ja_brynolf_honkasalon_rahasto.htm)

(4) *Potilasasiamiehenä – tai oikeastaan potilasasianaisena* – Tampereen Yliopistollisessa Keskussairaalassa eli TAYS:ssa toimii Virpi Nissilä.

(Uusi Nainen 4/2000: 28)

(5) [yksi syy, miksi presidentti Tarja Halonen ei pääse paikalle on se, että] hän *isännöi...emännöi* Tansanian presidentin vierailua.

(Heidi Hautalan puhe, seminaari Femme globale, Finlandia-talo 7.9.2005)

Esimerkeistä (1)–(2) näkyvien paralleelimuotojen käyttöön ei nouse asiayhteydestä näkyviä syitä ja ne ehkä heijastavat yleisempää asennemuutosta maskuliininimikkeiden yleistävää käyttöä kohtaan ja yleistävän käytön legitimitetin heikkenemistä (myös Karppinen 2001). Esimerkin (3) hakuohjetta laadittaessa on mahdollisesti hahmotettu *lakimies*-nimike maskuliiniseksi tai oltu tietoisia siitä, että nimikettä ei sen yleistävästä käytöstä huolimatta välttämättä tulkita molempiin sukupuoliin viittaavaksi, ja sen vuoksi on täsmennetty miesten ja naisten kelpoisuus apurahan saajiksi. Jos ohjeessa olisi käytetty *lakimiehen* sijaan sukupuolineutraalia nimikettä kuten *juristi*, sukupuolten eksplikoimiseen olisi tuskin ollut tarvetta. Esimerkeissä (4) ja (5) feminiinimuotojen käyttöä on motivoinut tarkoitteen naispuolisuus, mikä esimerkissä (4) tuodaan korostaen esiin; korjaukseen esimerkissä (5) on voinut vaikuttaa myös kyseisen tilaisuuden ja kuulijakunnan tasa-arvomyönteisyys. Feminiinivastineiden käyttö osoittaa myös, että gm-ilmaisut ja niiden feminiiniparalleelien puuttuminen tai harvinaisuus (esim. Karlsson 1974) eivät ole muuttumattomia kielen ilmiöitä.

Tasa-arvokeskustelu ja *mies*-loppuisten nimikkeiden saama huomio ja kritiikki (esim. Engelberg 2008a; Karppinen 2009) on voinut osaltaan lisätä tarvetta naissukupuolen esiin nostamiseen myös sellaisten *mies*-nimikkeiden ohessa, jotka eivät ole niinkään geneerisesti käytettyjä (vrt. esim. *lakimies*, *virkamies*) vaan pikemmin maskuliinisia. Näitä ovat esimerkiksi seuraavissa käytetyt *rakennus-* ja *mainosmies*:

(6) – Meillä on ammattitaitoisia *rakennusmiehiä ja -naisia* [jotka kykenevät tekemään erilaisia töitä] (valtiovarainministeri Jyrki Katainen, todettuaan ensin, että olisi tärkeää ostaa suomalaista työtä; Eduskunnan kyselytunti TV-1 16.10.2008)

(7) – Miksi urheilijat, jotka ovat käyttäneet dopingia, eivät puhu asiasta?
– Sanktiot tulee varmaan urheilijalle, sulle ei anneta tilaisuuksia, ei rahaa, sua ei kutsuta *mainosmieheks, tai mainosnaiseks*, miten vaan, koska sä puhut noin vapaasti. (painonnoston olympivoittaja Kaarlo Kangasniemen haastattelu, Arto Nyberg TV-1 30.9.2012)

Geneeris-maskuliinisten ilmaisujen oletettua geneerisyyttä ja sukupuolineutraaliutta on testattu lukuisissa kokeellisissa tutkimuksissa. Englannin kielen osalta gm-ilmaisujen tulkintaa on tutkittu empiirisesti ainakin 1970-luvun alusta lähtien (esim. Schneider & Hacker 1973; Harrison 1975) ja saksan kielessä 1980-luvulta (Klein 1988; ks. Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007). Gm-ilmaisujen tulkintaa ja käyttöä tutkivat kokeet perustuvat yleensä, kuten muutkin psykolingvistiset kokeet, vertailuun: osallistujille esitetään lauseita tai tekstejä, jotka sisältävät joko gm-ilmaisuja (esim. englannin geneerinen pronomini *he*) tai niiden muodollisesti sukupuolineutraaleja vastineita (esim. yksiköllinen *they*) ja/tai eksplisiittisesti

ja symmetrisesti molempiin sukupuoliin viittaavia ilmaisuja (esim. *he or she*).⁵ Vastaaajien tehtävänä on ollut muun muassa kirjoittaa kertomuksia heille esitetyissä teksteissä mainituista henkilöistä, kuvata heitä piirroksilla, keksiä heille (etu)nimiä tai vastata siihen, voivatko esitetyt ilmaiset viitata naiseen. Vastaaajina on ollut sekä lapsia (esim. Harrison 1975; Vervecken, Hannover & Wolter 2013) että eri-ikäisiä aikuisia (esim. Khan & Daneman 2011).

Gm-kokeissa on toistuvasti tullut esiin, että gm-ilmaisut tulkitaan enemmän miehiin viittaaviksi kuin niiden muodoltaan sukupuolineutraalit ja/tai sukupuolisymmetriset vastineet. Hamiltonin (1988) tutkimus siitä, miten englannin kielen gm-ilmaisujen vs. niiden vastineiden käyttö omassa puheessa vaikuttaa puhujan ajatteluun, osoitti lisäksi gm-ilmaisujen käytön vahvistavan puhujien miehisii mielikuvia. Silloin kun gm-kokeissa on ilmennyt ero nais- ja miesvastaajien tulkintatavoissa, miesvastaajat ovat yleensä tulkinneet gm-ilmaisut useammin mieheen viittaaviksi kuin naisvastaajat (Henley & Abueg 2003; Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007). Gm-ilmaisujen tutkimus ei siis tue sitä toisinaan esitettyä käsitystä, että lähinnä (feministiset) naiset tulkitsevat tai kokevat gm-ilmaisut miehiseksi (esim. Engelberg 2008a ja siinä mainittu kirjallisuus).

Geneerisen maskuliinisuuden tulkintatapojen kokeellinen tutkimus on keskittynyt lähinnä englannin kieleen, varsinkin geneerisesti käytettyyn *he*-pronimiin, sekä saksan kieleen. Ruotsin kielen geneerisesti käytetyn *han*-pronominin tulkintaa on selvitetty Wojahnin (2013) kyselytutkimuksessa. Siinä vastaajille esitettiin matkapuhelimen käyttöä käsittelevä teksti, jossa nimitykseen (*mobil-användaren*) viitattiin eri vastaajaryhmille annetuissa versioissa joko yleistävällä maskuliinipronominilla *han* tai ilmaisuilla *han eller hon*, *hon eller han*, *han/hon*, *den* tai *hen*. Ne vastaajat, jotka olivat lukeneet *han*-tekstiversiön, kuvailivat nimityksen tarkoitteen miespuoliseksi useammin kuin muiden versioiden lukijat. Tuloksissa ilmeni myös muun muassa, että varianteissa käytetty sanajärjestys vaikutti tulkintoihin: *han eller hon* -tekstiversiön kuvaama henkilö hahmotettiin mieheksi useammin kuin *hon eller han* -tekstin. Kaikkien vastaajaryhmien naisvastaajat kuvasivat tekstin henkilön naiseksi useammin kuin miesvastaajat. Lisäksi monet venäjän kielen geneerisesti käytetyt, maskuliinisukuiset ihmisen nimitykset kuten *kollega* 'kollega', *čelovek* 'ihminen' ja *avtor* 'kirjailija' on tulkittu useimmiten miestä tarkoittaviksi (Doleschal & Schmid 2001).

Gm-ilmaisujen tutkimuksessa on myös ilmennyt, että niiden käyttö voi vaikuttaa kognitioon, muun muassa muistamiseen, ja erilaisiin kielenkäyttäjien tekemiin arviointeihin, jotka puolestaan saattavat vaikuttaa heidän toimintaansa (myös Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007: 178–180). Esimerkiksi Stahlber-

5 Esimerkiksi Perissinotto (1983) esitti vastaajille (N= 150) pelkästään espanjan kielen geneerisesti käytetyn *hombre*-sanat sisältäviä lauseita ilman vertailua vaihtoehtoisin ilmaisiin. Sana tulkittiin yleisesti miesviitteiseksi.

gin, Sczesny & Braunin (2001) kokeet saksan kielen gm-ilmaisuista ja niiden vastineista toivat esiin, että osallistujat kykenivät hakemaan muistista ja luettelemaan erilaisten ihmiskategorioiden (esim. romaanin sankarihahmo, poliitikko) naispuolisia edustajia vähiten silloin, kun kategoriaan oli viitattu gm-muodolla (esim. *Romanheld*) ja eniten silloin, kun kategoriaan oli viitattu sukupuolineutraalilla tavalla (esim. *heldenhafte Romanfigur*), sukupuoli symmetrisesti mainiten (esim. *Romanheldin oder Romanheld*) tai naisliikkeessä kehitellyllä, sukupuoli neutraalilla I-muodolla (esim. *PolitikerInnen*). Lisäksi Hamiltonin, Hunterin & Stuart-Smithin (1992) todelliseen oikeustapaukseen perustuvassa tutkimuksessa koehenkilöt tulkitivat naispuolisen syytetyn toimineen itsepuolustukseksi merkittävästi harvemmin silloin, kun he olivat lukeneet jurylle annettavat, itsepuolustusta koskevat ohjeet alkuperäisessä gm-muodossa (esim. ”(...) *he has a right to stand his ground and repel such an assault*”) kuin luettuaan ne symmetrisesti sukupuoliin viittaavassa tai feminiinisessä muodossa (esim. *he or she has a right; she has a right*). Vervecken, Gygax, Gabriel, Guilloid & Hannover (2015) puolestaan havaitsivat kokeellisessa tutkimuksessaan, johon osallistui ranskankielisiä 12–17-vuotiaita nuoria, että vastaajat muun muassa tulkitivat naisilla ja miehillä olevan yhtäläisempi mahdollisuus menestyä nais- tai miesvaltaisessa ammatissa silloin, kun ammatin nimike esitettiin vastaajille molempiin sukupuoliin viittaavassa muodossa (esim. *inventeuses et inventeurs* ’keksijät’) kuin silloin, kun nimike esitettiin vain maskuliinisessa muodossa (*inventeurs*).

Eri kielissä käytetään siis maskuliini-ilmaisuja taajaan yleistävästi ja niiden merkitys on usein kuvattu sukupuoli neutraaliksi. Kokeelliset tutkimukset ovat kuitenkin tuoneet esiin, että yleistävät maskuliinimuodot tulkitaan enemmän miestä kuin naista tarkoittaviksi ja maskuliinisemmiksi kuin ilmaisujen sukupuoli neutraalit vastineet. Alan tutkimusta ovat hallinneet kielet, joissa on kieliopillinen ja/tai luonnollinen suku. Genuksettomien kielten gm-ilmaisujen käsittely on ollut vähäistä (esim. Braun 2001; ks. Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007). Myös suomen kielestä löytyy paljon yleistävästi käytettyä maskuliinista kielenainesta. Suomen kielen gm-ilmaisujen tulkinnasta ja niiden viittauspotentiaalista nais- vs. miestarkoitteiden suhteen ei ollut julkaistu kokeellisia selvityksiä ennen tutkimukseeni sisältyvää koetta geneerisestä maskuliinisuudesta (artikkeli 1, liite 1).

2.3 GENEERINEN FEMINIINISYYS

Naisen nimitysten tai muiden feminiinisten ilmaisujen geneerinen käyttö on harvinaisempaa kuin geneerinen maskuliinisuus (esim. Hellinger & Bussmann 2001–2003; Laakso 2005a: 121–126; Motschenbacher 2010; Hellinger & Motschenbacher 2015). Feminiinisten ilmaisujen tunnusmerkitöntä käyttöä kuitenkin

kin esiintyy muun muassa eräissä Australian aboriginaalikielissä (Alpher 1987), irokeesikieliin kuuluvissa senekassa (Chafe 1967; Corbett 1991: 220) ja oneidassa (Abbott 1984: 126; Michelson 2015) sekä niloottisiin kieliin kuuluvassa maasaisassa (Corbett 1991: 220). Lisäksi ruotsin kielessä useimpiin *a*-loppuisiin ihmisen nimityksiin kuten *människa*, *sköterska*, *nästa* ja *främsta* viitataan yleistävästi feminiinipronominilla *hon*, mutta miestarkoitteen ollessa kyseessä käytetään myös maskuliinipronominia *han* (Hornscheidt 2003: 350).⁶ Joitakin ruotsin kielen feminiinisiä ammattinimikkeitä kuten *barnmorska* ja *sjuksköterska* käytetään myös miehistä (esim. Holmberg 1995). Viron kielessä sairaanhoitajan nimikkeitä *meditsiiniöde* ja *öde* on käytetty myös mieshoitajista (Hasselblatt 2015: 130).

Myös suomen kielessä geneerinen feminiinisyys ja geneerinen maskuliinisuus ovat epäsymmetrisiä ilmiöitä. Geneerisesti käytettävät feminiini-ilmaisut ovat ensinnäkin selvästi suppeampi joukko kuin gm-ilmaisut. Lisäksi geneeriset feminiinit ovat sisäisesti homogeenisempi ryhmä siten, että ne usein kuvastavat polveutumissuhteita, esimerkiksi ilmaisut *emoalus*, *-kasvi*, *-levy*, *-yhtiö*, *-solu*, *emäkasvi*, *-kaupunki*, *-maa*, *-seurakunta*, *-yhtiö*, *sisaryhtiö*, *-järjestö*, *-laiva*, *tytäryhtiö*, *-kieli*, *-solu*, *mummola* (Kielitoimiston sanakirja 2014). Merkittävä ero geneeristen feminiini- ja maskuliini-ilmaisujen välillä on se, että feminiinimuodot eivät yleensä ole ihmisviitteisiä (myös Karppinen 2001: 27). Poikkeuksia ovat muun muassa *sisarus* ja *sisarukset*, joiden geneerisyys voi olla osalle kielenkäyttäjistä hämärä ja joilla saatetaan viitata helpommin siskoksiin kuin veljeksiin (myös Rautala 1988: 33; ks. myös Motschenbacher 2010: 56–57), sekä *morsiuspari*, joka on osin väistynyt *hääpari*-nimityksen tieltä (Engelberg 2002: 115). Suomen kielessä feminiinisten tehtävänimikkeiden käyttö miehistä vaikuttaa olevan vielä harvinaisempaa kuin muissa kielissä. Vakiintuneetkaan feminiiniset ammattinimikkeet eivät yleensä siirry miestyöntekijöille (Engelberg 1998; 2002). Miesten nimikkeeksi ei tullut esimerkiksi *lentoemäntä* eikä edes feminiinisen mallin mukaan muodostettu *lentoisäntä*, vaan *stuertti* (vrt. Hornscheidt 2003: 347). Alkujaan naistyöntekijöistä käytettyjä nimikkeitä *karjakko* ja *meijerikkö* ei alettu suoraan käyttää miespuolisista työntekijöistä, vaan miesten nimikkeiksi vakiintuivat *karjanhoitaja* ja *meijeristi*. Myöhemmin miesten käyttämät nimikkeet yleistettiin myös kyseisissä ammateissa toimineiden naisten nimikkeiksi. Tiittula viittaa samaan mekanismiin saksan kielen ammattinimikkeiden käytössä: ”vastaavasti feminiinisistä muodoista ei ole maskuliinisia johdoksia, vaan miesten tullessa kyseiseen ammattiryhmään, he saavat tai koko ammattiryhmä uuden nimikkeen: on *Krankenschwester*, mutta ei *Krankenbruder* (vaan *Krankenpfleger*), on *Kindergärtnerin*, mutta ei *Kindergärtner* (vaan

6 Ruotsin kielessä voidaan myös käyttää sanaa *hen* sukupuolineutraalina yksikön kolmannen persoonan pronomininä (Ledin & Lyngfelt 2013; Milles 2013). Ruotsin akatemia päätti vuonna 2014 sisällyttää sukupuolineutraalina käytetyn *hen*-pronominin akatemian sanakirjaan (esim. Sveriges Radio 29.7.2014).

Erzieher)” (1988: 20; myös Motschenbacher 2010: 51–52).⁷ Maskuliinimuodot siis hallitsevat geneeristä sukupuolisuutta suomen ja monen muun kielen ihmisviittauksissa. Geneerinen feminiinisyyden on kuitenkin kielten sukupuolittuneisuuden alue, jolla tarvitaan lisätutkimusta erirakenteisista kielistä (myös Hellinger & Bussmann 2001–2003).

2.4 IHMISEN NIMITYSTEN PIILOMASKULIINISUUS

Muodollisesti ja periaatteessa merkitykseltään sukupuolineutraaleihin ihmisen nimityksiin, joiden leksikaaliseen merkitykseen ei siis sisälly piirrettä feminiininen tai maskuliininen (vrt. esim. *äiti* ja *isä*), liittyy toistuvasti piilosukupuolisuuden konnotaatio. Tämä näkyy siinä, että jotkin nimitykset kuten suomen kielen *sairaanhoitaja* ovat piilofeminiinisiä, toiset kuten *sotilas* piilomaskuliinisiä (myös esim. Hellinger & Bussmann 2001: 10–11). Kuten näissäkin esimerkeissä, piilofeminiinisyyden ja piilomaskuliinisuus selittyvät usein kielenulkoisesta todellisuudesta ja nimitysten tarkoitejoukkojen perinteisestä ja/tai nykyisestä sukupuolijakaumasta. Piilosukupuolisuutta tuottaa muun muassa ammattien sukupuolijakauma ja muu tehtävien ja harrasteiden eriytyminen sukupuolen mukaan. Kielenulkoisten tekijöiden lisäksi piilosukupuolisuutta voivat selittää esimerkiksi suomalaisugrilaisissa kielissä kielensisäiset mekanismit sekä vieraiden kielten vaikutus (Laakso 2005a: 160–161). Ihmisen nimitysten piilosukupuolisuus on havaittu paitsi kielissä, joissa on kieliopillinen ja/tai luonnollinen suku, myös monissa genuksettomissa kielissä kuten kiinassa (esim. Farris 1988; Moser 1997), turkissa (esim. Braun 2001), suahilissa (Beck 2003), virossa (Hasselblatt 2015), gassa (Lomotey 2015) ja unkarissa (Vasvári 2015). Henkilöviitteisten substantiivien piilofeminiinisyyden ja -maskuliinisuus on ilmennyt myös useiden sellaisten (englannin kielen) psykolingvististen tutkimusten yhteydessä, joissa on selvitetty feminiinisten ja maskuliinisten persoonapronominien tulkittamista (esim. Banaji & Hardin 1996; Kennison & Trofe 2003 sekä edellisissä mainittu kirjallisuus). Ihmisen nimitysten piilosukupuolisuus saattaa olla kielellinen universaali (Farris 1988; Hellinger 2004) eikä esimerkiksi kielen genuksettomuus välttämättä osoita sen periaatteessa sukupuolettomien ihmisviittausten (sivu)merkityksen suku-

7 Geneerinen feminiinisyyden ei helposti vakiinnu myöskään naistutkimuksen kielenkäyttöön. Naistutkimusoppiaineen nimitys muutettiin Helsingin yliopistossa sukupuolentutkimukseksi vuonna 2009. Naistutkimuksen yliopistoverkosto Hilma puolestaan sai vuonna 2010 nimekseen Sukupuolentutkimuksen verkosto Hilma. Vuonna 2014 nimi Suomen Naistutkimuksen Seura – Sällskapet för Kvinnoforskning i Finland muutettiin muotoon Sukupuolentutkimuksen Seura – Sällskapet för genusforskning ja seuran julkaiseman lehden Naistutkimus-Kvinnoforskning nimeksi tuli Sukupuolentutkimus-Genusforskning. Sukupuolentutkimusnimitystä on kritisoitu muun muassa siitä, että se ei pidä esillä naisten ja miesten eriarvoisuutta, ja puolustettu esimerkiksi siksi, että se kattaa nais- ja miessukupuolen lisäksi muutkin sukupuolet. Nimityksiin liittyvästä keskustelusta ks. esim. Järviö (2009); Juvonen, Rossi & Saresma (2010); Elomäki, Jauholta & Meskus (2014).

puolineutraaliutta. Genuksettomuus voi pikemmin altistaa neutraalinimitysten merkityksen sukupuolittumiselle, koska kieliopillisia rajoituksia (feminiini- tai maskuliinisuku) sellaiselle ei ole (myös Braun 1996).

Ihmisiittausten piilosukupuolisuus tulee näkyviin muun muassa silloin, kun nimityksen konnotoima sukupuoli ei vastaa tarkoitteen sukupuolta. Tällöin tarkoitteen sukupuoli saatetaan spesifioida sukupuoleen viittaavalla etumääritteellä (esim. Doleschal 2015), suomen kielessä esimerkiksi määriteosalla *nais(puolinen)* tai *mies(puolinen)*, kuten on tehty esimerkeissä (8) ja (9). *Sotilas*-nimikkeen piilomaskuliinisuus esimerkissä (8) ja *malli*-sanon piilofeminiinisyys esimerkissä (9) selittyvät lähinnä kyseisten tarkoitejoukkojen mies- ja naisvaltaisuudesta:

(8) Raskaana olevista *naissotilaista* yli puolet oli alkanut odottaa vauvaa vasta sotakomennuksen aikana. (Helsingin Sanomat 1.5.1991)

(9) Hantan nuoruuteen kuului avioliitto *miesmallina* tunnetun Johan Krausen kanssa, mutta sittemmin hän ei ole naimisiin mennyt. (Me Naiset 15.7.2004)

Mies-etuliitteen käyttöön piilofeminiinisessä nimikkeessä *malli* on ehkä vaikuttanut sekin, että nais- ja miesmallien tehtävät ovat osin eriytyneet. Edellisissä esimerkeissä tarkoitteiden sukupuoli ilmenee jo kontekstista, muun muassa raskaana olemisesta ja henkilöiden nimistä, joten etumääritteet ovat redundantteja. Sukupuolen konnotaatio on kuitenkin nimityksissä ilmeisesti niin vahva, että esimerkiksi ilmaisu ”raskaana olevista sotilaista” olisi voinut kuulostaa anomalialta.

Piilosukupuolisuus ei kuitenkaan aina selity ”luonnollisesti” kielenulkoisesta todellisuudesta siten kuin edellisissä tapauksissa (myös esim. Tainio 2006: 4–8). Piilomaskuliinisuuden osalta tämä ilmenee muun muassa esimerkistä (10), joka on katkelma miehille suunnatun MG-lehden pääkirjoituksesta ja jossa kuvataan ”suomalaisia”.⁸ Esimerkin ensimmäisen lauseen sukupuolineutraali viittaus *kaikki suomalaiset* näyttää osoittautuvan kolmannessa lauseessa mies-tarkoitteiseksi. Lauseeseen sisältyy merkitys ’kaikki suomalaiset tekivät, mitä miehen pitää tehdä’. Lauseen voi tulkita lisäksi viittaavan sanontaan ”miehen pitää tehdä mitä miehen pitää tehdä” (engl. ”a man’s gotta do what a man’s gotta do”; esim. Lauhakangas 2004: 222). Tekstissä voi myös olla mukana perinteinen ajatus miehestä perheempäänä ja elättäjänä.

8 Kategorisaation kokeellinen tutkimus on tuonut esiin, että kategorianimitys käsitetään helpommin kategorian tyypillisimpien kuin perifeirisempien jäsenten nimitykseksi (Rosch 1973). Tämä voi osaltaan selittää, miksi mies esitetään esimerkiksi ”suomalaisena” herkemmin kuin nainen. Erilaisten toimijaroolien yhdistäminen miessukupuoleen ilmeni myös Lempiaisen (2003) tutkimissa, Helsingin ja Tampereen yliopistoissa vuosina 1946–2000 käytetyissä sosiologian kurssikirjoissa.

(10) Oi niitä aikoja, kun *kaikki suomalaiset* ajattelivat samalla tavalla. Jakoivat yhteiset arvot, toiveet ja murheet. Ja ennen kaikkea tekivät, mitä *miehen* pitää tehdä: töitä, töitä ja töitä. Uupumukseen asti. Velvollisuudesta itseään, perhettään – ja itse työtä kohtaan. (MG nro 16 kesä-heinäkuu 2001, pääkirjoitus)

Esimerkissä (11) suomalaisten ja miesten samaistaminen näkyy toisin päin kuin edellä: ensimmäisen lauseen viittaus *suomalainen mies* nostaa esiin maskuliinisen kategorian, mutta toisessa lauseessa suomalaiset miehet on neutraalistettu tai he ovat neutraalistuneet edustamaan koko suomalaisten joukkoa. Jälkimmäinen lause tarkoittaa kaiketi, että 'puolet suomalaisista miehistä on juoppoja ja loput suomalaiset miehet urheiluhulluja':

(11) Raitistuakseen *suomalainen mies* tarvitsee intohimoisen harrastuksen. Se selittää miksi *puolet suomalaisista* on juoppoja ja *lopun* urheiluhulluja. (Jari Tervo. 2010. Toimittanut Esa Silander. Sivuaäniä. Aforismeja ja lohkareita Jari Tervon tuotannosta, 94)

Miesten käsitteellistäminen prototyyppisiksi ja jopa ainoiksi ihmisiksi ilmenee ehkä vielä korostetummin esimerkeissä (12)–(14), joissa on viitattu myös naisiin. Esimerkin (12) yhteydessä voisi olettaa, että ainakin jotkut Libanonin kristittyjen "naisista" ovat itsekin Libanonin kristittyjä. Tekstissä heidät on kuitenkin määritelty Libanonin kristittyjen ulkopuolelle:

(12) *Libanonin kristityillä* taas on tapoja, jotka saavat minut ymmälleni. He puhuvat muslimeista rasistiseen sävyyn. He syövät raakaa lampaanmaksaa. *Heidän naisensa* pukeutuvat tavalla, joka saa helsinkiläiset näyttämään juuri navetasta tulleilta. (Helsingin Sanomat 6.7.2006)

Naisiin ei edes viitata: "Naiset pukeutuvat...", vaan genetiivimuodolla *heidän naisensa*, jolloin "he" viitanee miehiin. Naiset, olivat nämä esimerkiksi miesten vaimoja tai eivät, kuuluvat miehille. Tekstin voi tulkita myös niin, että "naisten" pukeutuminenkin kuuluu niihin tapoihin, jotka saavat kirjoittajan ymmällään. Siinä tapauksessa kyseiset naiset ovat Libanonin kristittyjä – mutta samalla eivät ole, koska Libanonin kristityt ovat miehiä.

Esimerkeistä (13)–(14) näkyy eksplisiittisesti, miten miehet voivat yksin edustaa esimerkiksi kansallisuuksien lisäksi yläkategoriaa 'ihminen'. Esimerkin (13) kahdessa ensimmäisessä lauseessa viitataan sukupuolineutraalisti "köyhiin", mutta kolmannessa lauseessa ryhmä määrittyy miespuolisiksi köyhiksi, joilla on vaimoja. Jos myös vaimot ovat köyhiä, olisi asian voinut ilmaista "köyhät naiset ovat vähemmän neuroottisia", onhan lauseen loppuosassakin kuvailtu "köyhiä

miehiä”. Naiset on kuitenkin kuvattu suhteessa miehiin ja lisäksi miehistä koostuvien ”ihmisten” ulkopuolelle. Esimerkissä (14) tv-ohjelman (mies)puhujia viittaa argumentoinnissaan ensin Raamatun mieshahmoon ja tämän vaimoihin, sitten mieslajiin ihmislajina, josta naiset erottuvat, eivätkä vain naisiksi vaan vaimoiksi.

(13) Rikkaat veronmaksajat ovat taas kateellisia köyhille. Köyhillä on huomattavasti parempi seksielämä. Köyhien *ihmisten vaimot* ovat vähemmän neuroottisia, eivätkä köyhät miehet ole elintasostressaantuneita. (Alueutiset 18.7.2001)

(14) Vaikka Salomonilla oli tuhat vaimoa, ei Raamattu missään käske *ihmistä* ottamaan monta *vaimoa*. (Teologi Pasi Turunen, Café Raamattu, TV7 15.7.2011)

Esimerkit (15) ja (16) muodostavat parin. Esimerkissä (15) suomalaiselokuvan miespoliisi istuu poliisiasemalla työpöytänsä ääressä haaveilemassa ja katselemissa ”tyttöjä” ikkunasta, vaikka hänen pitäisi ryhtyä töihin; hänen äänensä selostaa taustalla:

(15) Mutta oli kevätpäivä ja Suurkirjon portailla istui tyttöjä. Minä toivoin että minulla olisi ollut kiikari. Myönnän olleeni hajamielinen. Poliisikin on ihminen. (Tähdet kertovat, komisario Palmu; 1962)

Mies lausui viimeisen lauseen painokkaasti. Tilanteessa miehinen kokemus, heteromiehen halu naiseen, on yleistetty sanontaa ”vain ihminen” muistuttavasti: ihmisellä on inhimilliset rajoitukset ja heikkoudet eikä hän voi tehdä enempää kuin ihminen voi (vrt. Nykysuomen sanakirja 1996). Esimerkin (16) yliopistoluennoista peräisin olevassa otteessa viitataan kommunistipoliitikko Hertta Kuusiseen, jota (nais)luennoitsijan mukaan kritisoitiin julkisuudessa siitä, että hän halusi olla tyylikäs ja piti mielellään turkiksia ja koruja. Luennoitsija sanoi tämän osoittavan, että:

(16) Herttahan on vaan ihminen ja nainen. (Helsingin yliopisto, luento valtiotieteellisessä tiedekunnassa 26.11.2001)

Puhuja piti pienen tauon ennen sanoja ”ja nainen”. Perinteisen feminiinisiä aktiviteetteja ei helposti yleistetä vain ihmisenä olemiseksi (vrt. *Herttahan on vaan ihminen*) samoin kuin maskuliinisia (vrt. esim. Bem 1993). Esimerkissä (16) näkyy myös, että naisen-kategorian merkityksen eriytyminen ihmisen-kategoriasta mahdollistaa kyseisten kategorioiden rinnastamisen. Yläkäsitettä ja sen alakäsitettä ei normaalisti rinnasteta (esim. Kalliokoski 1989: 97–126).

Sukupuolen hahmottaminen relevantimmaksi piirteeksi naisissa kuin miehissä (esim. Hamilton 1991, ensimmäinen koe) näkyy usein myös etumäärittei-

den *nais(puolinen)* ja *mies(puolinen)* epäsymmetrisessä käytössä (vrt. Hellinger 1990; Braun 2001: 294–296; Hornscheidt 2003: 359; Doleschal 2015). Esimerkissä (17) sekä nais- että miestarkoitteen sukupuoli ilmenee erisnimistä eikä muu sukupuolen merkitseminen olisi tarpeen. Naisen sukupuoli on kuitenkin spesifioitu etuliitteellä, miehen ei:

(17) Nuori *naispuolinen kasvitieteilijä* [Lorraine Bracco] saapuu Amazonin sademetsään tuomaan lähetystä tunnetulle syöpään lääkkeen löytäneelle *kasvitieteilijälle* [Sean Connery]. (Metro 28.9.2001, tv) [henkilöiden nimet esiintyvät alkuperäisessä virkkeessä – M.E.]

Samansuuntainen sukupuolen epäsymmetrinen merkitseminen ilmeni myös Karppisen (2001) tutkimuksessa sanomalehtikielestä. Määrite *nais(puolinen)* esiintyi ihmisen nimityksissä ja muissa ilmaisuissa 143 kertaa (esim. *naisautoilija*, *naispuolinen apulaissyöttäjä*, *naisjärjestö*) ja määrite *mies-* 59 kertaa (esim. *miesnäyttelijä*, *miestennis*). Tyysterin (2011) tutkimista, Nykysuomen sanakirjassa (1951–1961) ja Kielitoimiston sanakirjassa (2008) käytetyistä erityyppisistä *nais-* ja *mies-*alkuisista yhdyssubstantiiveista osa on henkilöviitteisiä yhdyssubstantiiveja, joiden määriteosa ilmaisee tarkoitteen sukupuolen, esimerkiksi *naispappi* ja *miestanssija*. Nykysuomen sanakirjassa tällaisia *nais-*alkuisia nimityksiä on 83 ja *mies-*alkuisia 33; Kielitoimiston sanakirjassa *nais-*alkuisia on 23 ja *mies-*alkuisia 12. Ero tämääntyyppisten naisen ja miehen nimitysten lukumäärässä on siis kaventunut kyseisissä sanakirjoissa, mutta naistarkoitteen sukupuoli spesifoidaan edelleen useammin kuin miestarkoitteen. Tyysteri sanoo, että kyseiset frekvenssit vahvistavat niitä tutkimustuloksia, joiden mukaan periaatteessa sukupuolineutraalit henkilöviitteiset sanat hahmotetaan ensisijaisesti miestä merkitseviksi. Piilomaskuliinisuuden vuoksi ”tarkoitteen naispuolisuus on merkittävä niin usein, että kategorian nimeämisestä tulee relevanttia ja *nais-*alkuiset henkilöön viittaavat yhdyssanat vakiintuvat niin, että ne otetaan sanakirjoihin” (2011: 172).⁹

Naista merkitseviin nimityksiin on vakiintunut monia sellaisia yhdyssanoja, joiden määriteosa spesifioi naissukupuolen ja joiden perusosana on *ihminen*, esimerkiksi *nais-*, *akka-*, *emäntä-*, *likka-*, *neiti-*, *piika-*, *rouvas-* ja *tyttöihminen* (Suomen murteiden sanakirja 1994; Nykysuomen sanakirja 1996) sekä *täti-* ja *äiti-ihminen*. Vastavia miehen nimityksiä kuten *miesihminen* tai *isäihminen* käytetään myös, mutta ne eivät ole yhtä frekventtejä tai vakiintuneita. Kun ihmisen nimitykseen liittyy nais- tai miessukupuolen konnotaatio, ei

9 Myös viron kielen sanakirjoissa ilmenee vastaavanlainen epäsymmetria *nais-* ja *mees-*alkuisten yhdyssubstantiivien esittämisessä (Hasselblatt 2015: 133–137).

sen yhteydessä yleensä ole tarpeen käyttää samaa sukupuolta tarkoittavaa määriteosaa, esimerkiksi **miesteurastaja* tai **naiskätilö* (Koski 1983: 165–166; vrt. esimerkit 8 ja 9). Koska ihmiset käsitteellistetään prototyypillisesti miehiksi (ihminen=mies), *miesihminen* on lähellä merkitystä ’mies-mies’. Kun miesten lisäksi ajatellaan edustavan ihmistä eikä vain sukupuoltaan (mies=ihminen), heitä ei tarvitse hahmottaa myöskään ’ihmis-ihmisiksi’. *Naisihminen* ja vastaavalla tavalla muodostetut naisen nimitykset kuvastavat osaltaan sitä, miten naiset käsitteellistetään epätyypilliseksi ihmisiksi, jotka edustavat sukupuolta(an) ja sukupuolieroa.

Samoin kuin muun muassa etumääritteiden *nais(puolinen)* ja *mies(puolinen)* epäsuhtainen käyttö, myös feminiinijohtimet heijastavat ja ylläpitävät käsitystä siitä, että sukupuoli on keskeisempi piirre naisissa kuin miehissä ja naiset ovat tunnusmerkkinen, sukupuolittunut poikkeama ihmisen normista. Suomen kielen yleisin feminiinijohdin on todennäköisestä balttilaisesta lainasanasta *tytär* irronnut *tar*-johdin (Hakulinen 1979: 182; Kyrölä 1989: 8). Lisäksi erilaisia naisen nimityksiä voidaan muodostaa muun muassa johtimilla *-ska/-skä* (esim. *siivoska*, *Väyryskä*), *-nna* (esim. *everstinna*), *-ssa* (esim. *prinsessa*) ja *-ienne* (esim. *komedienne*) (esim. Kyrölä 1989; ISK= Iso suomen kielioppi 2004, § 192–194). Virallisesta ammattinimikkeistöstä feminiinijohdokset ovat väistyneet. Tämä näkyy muun muassa siinä, että Tilastokeskuksen vuoden 1950 aakkosellisessa ammattihakemistossa on esimerkiksi *tAr*-johdoksia vielä 77, muun muassa kymmeniä *hoitajatar*-nimikkeitä; vuoden 1970 vastaavassa hakemistossa *tAr*-johdoksista on jäljellä yksi, *mielisairaanhoidajatar*, ja vuoden 1990 hakemistossa vain *myyjätär* (Engelberg 1998). Maskuliinijohtimia ei suomen kielessä ole (vrt. esim. Hellinger & Bussmann 2001–2003; Laakso 2005a: 110), kaiketi siksi, että miestä tai mieheyttä ei hahmoteta derivationaliseksi, tunnusmerkkiseksi ja ”toiseksi”. Maskuliinisia johdoksia ovat kuitenkin esimerkiksi miespuolisen lesken nimitykset ruotsissa, saksassa ja englannissa: *änkling* (< *änka* f), *Witwer* (< *Witwe* f) ja *widower* (< *widow* f) (myös Hornscheidt 2003: 347–348).¹⁰ Feminiinijohtimien luoma epäsymmetrinen sukupuolisuus näkyy esimerkissä (18), jossa nimeltä mainituilla naisella ja miehellä on sama ammattinimike, mutta feminiinijohdosta käyttämällä vain naisen sukupuoli on merkitty esiin:

(18) *Näyttelijätär* Demi Moore tiedotti torstaina, että hänen avioliittonsa *näyttelijä* Ashton Kutcherin kanssa päättyi. (Helsingin Sanomat 18.11.2011)

¹⁰ Esperanton kieleen ehdotetuista maskuliinisuffikseista, esimerkiksi *-iĉ*, ks. Fiedler (2015).

Huomionarvoisia mutta harvoin käsiteltyjä ovat ihmisviittaukset, joissa tarkoitteen sukupuoli on ilmaistu tautologisella tavalla (Engelberg 2008a: 180–181; 2010: 168). Toisteisesti naissukupuoleen viittaavia ilmaisuja on suomen kielessä muodostettu eri tavoin, muun muassa *nais(puolinen)*-määriteosalla: esimerkiksi *naislaulajatar*, *naispuolinen tarjoilijatar*, *naispuolinen lentoemäntä*, *naisrouva*. Muita esiintymiä ovat esimerkiksi *mummotar*, *vaimotar*, *piikatar*, *prinsessatar*, *keisarinnatar*, *rovastinnatar*, *mummoska* ja *anoppiska*. Nimityksen *naisemännät* käyttöä esimerkissä (19) on ehkä motivoinut konteksti, jossa kuvataan naisten omaa toimintaa. Toisaalta *emäntä*-nimikkeen voisi olettaa *isäntä*-nimikkeen vastineena hahmottuvan jo muutoinkin selvästi feminiiniseksi nimitykseksi.

(19) ”Meidän porukkaamme voi tulla, vaikka ei osaisi yhtään mitään; ei neuloa sitä kantapäätä, ei leipoa ruisleipää tai edes ajaa traktoria. Emme odota kenenkään sävähdyttävän taidoillaan, paremminkin päinvastoin.”

Tähän tapaan luettelevat Alastaron nuoret *naisemännät* muutama vuosi sitten perustetun porukkansa toimintaperiaatteita.

(Kodin Pellervo. http://www.pellervo.fi/pellervo/8_yoo/akkap.htm)

Feminiinitautologioiden esiintymiä löytyy jo ainakin 1800-luvun suomalaisista sanomalehdistä, esimerkiksi *naispalvelijatar*, *naisopettajatar* ja *naismyyjätär*. Muista kielistä mainittuja havaintoja ovat esimerkiksi englannin kielen *lady patroness*, *womman synneresse* ja *womman strumpet* (Baron 1986: 115) sekä italian *lavoratrice donna* ‘naispuolinen naistyöntekijä’ (Marcato & Thüne 2002: 214). Tautologisesti miessukupuoleen viittaavat nimitykset kuten *miessulhanen* ja *male monk* saattavat olla harvinaisempia kuin feminiinitautologiat. Tällä tavoin muodostetuista nais- ja miesviittauksista tarvitaan kuitenkin systemaattista tutkimusta.

Sukupuolen hahmottaminen keskeisemmäksi piirteeksi naisissa kuin miehissä voi selittää sitä, että etunimeä käytetään usein herkemmin naisiin kuin miehiin kohdistuvissa nimellä viittaamisissa (Miller & Swift 1981), etunimestähän sukupuoli yleensä ilmenee. Esimerkiksi ilmaisupari *Angela Merkel – Hollande* kuvastaa samankaltaista epäsymmetristä sukupuolen merkitsemistä kuin *nais-autoilija – autoilija* ja *naisihminen – ihminen*. Siivosen (1994) tutkimus Suomessa ilmestyvistä ruotsinkielisistä sanomalehdistä Huvudstadsbladet ja Västra Nyland toi esiin, että niissä viitattiin naisiin useammin etunimen ja sukunimen yhdistelmällä (39 % viittauksista) kuin pelkällä sukunimellä (16 % viittauksista). Miehiin sitä vastoin viitattiin yhtä usein molemmilla tavoilla (26 % vs. 26 % viittauksista). Olen samaa mieltä Karhunpesän (2012) kanssa siitä, että pelkän sukunimen käyttö useammin miehistä kuin naisista johtuu osin sukunimien piilomaskuliinisuuudesta. Nimellä viittaamisen käytännöissä tapahtuu kuitenkin

kin myös muutoksia: Karhunpesän tutkimus naisiin ja miehiin kohdistuvista viittauksista Helsingin Sanomien urheilu-uutisten otsikoissa 1950–2010 osoitti, että nykyään naisurheilijoihin viitataan otsikoissa pelkällä sukunimellä jopa useammin kuin miesurheilijoihin. Tämä selittyy Karhunpesän mukaan siitä, että ne harvat naiset, jotka pääsevät urheilu-uutisiin ja -otsikoihin, ovat siinä määrin tuttuja lukijoille, että sukunimi riittää henkilöimään heidät. Tasa-arvoistuneen viittaamiskäytännön taustalla voikin siis, ironisella tavalla, vaikuttaa naisurheilijoiden miesurheilijoita huonompi asema. Lisätutkimuksia tarvitaan siitä, miten sukupuoliin viitataan etu- ja/tai sukunimellä esimerkiksi muussa painetussa ja sähköisessä mediassa.

Suomen kielen mieskeskeisyyttä kuvastava piilomaskuliinisuus näkyy myös siinä, miten *hän*-pronomini kuvataan sanakirjoissa. Nykysuomen sanakirjan (1951–1961), Suomen kielen perussanakirjan (1990–1994) ja Kielitoimiston sanakirjan (2006) sanakirja-artikkeleissa hakusanojen *hän* ja *hänenkaltaisensa/hänenlaisensa* tarkoite kuvataan noin neljä kertaa useammin mieheksi kuin naiseksi. Myös vieraiden kielten sanakirjoissa, muun muassa Werner Söderström Osakeyhtiön kustantamissa suursanakirjoissa, maskuliinisuus ja -sukupuoli esitetään toistuvasti *hän*-pronominin ensisijaisena merkityksenä. Esimerkiksi suomi-englanti-suursanakirjassa (Hurme, Malin & Syväoja 1997) maskuliininen pronomini *he* mainitaan *hän*-pronominin ensimmäisenä käännoksenä ja feminiinipronomini *she* sen jälkeen. Sama miehet ensin -järjestys on havaittu myös naiseen ja mieheen viittaavien rinnastusten tunnusmerkittömässä sanajärjestyksessä, esimerkiksi *man and woman* (Bodine 1975; Cooper & Ross 1975; Hegarty 2013), *Männer und Frauen, er und sie* (Hellinger 1990: 98–99; Trömel-Plötz 1994: 150), *li aũ ši* (Fiedler 2015: 115) ja *mies ja nainen* (Tainio 1999).¹¹ Pronominien suku on kuvattu siten, että feminiinimuodolle on merkitty suku, mutta maskuliinille ei ole, esimerkiksi ”*he (fem) she*”. Pronominien suvun kuvaaminen toistaa siis sitä sukupuolten epäsymmetriaa, joka on tullut esiin tutkimuksissa (esim. Karppinen 2001; Tyysteri 2011); vrt. myös esimerkit (12)–(14), (17)–(18). Lisäksi feminiinivastineet sijoitetaan *hän*-hakusanan käännoksissä usein sulkeiden sisään ja maskuliinimuotoja käytetään feminiini-ilmaisuja yleisemmin esimerkkien käännoksissä. *Hän*-pronominin mieskeskeistä kuvaamista sanakirjoissa tulee tarkastella paitsi lingvistisen nais-/sukupuolentutkimuksen näkökulmasta myös osana sanakirjojen arvosidonnaisuutta ja yhteiskunnallista merkitystä, leksikografien ammattietiikkaa sekä sanakirjatyön yhtenä tavoitteena pidettyä kielellistä yhdenvertaisuutta (ks. Tyysteri & Lehtosalo 2013). Sanakirjoja laadittaessa ja uudistettaessa on syytä muun muassa reflektoida, onko masku-

11 Haig & Öpengin (2015: 268) sanovat, että kurdin kielen vakiintuneissa, sukupuoliin viittaavissa rinnastuksissa yleisin sanajärjestys on nainen-mies, esimerkiksi *jîn û mêr* ’nainen ja mies’, *xwîşk û bira* ’sisko ja veli’ ja *dê û bav* ’äiti ja isä’.

liinisukupuolen ja -suvun priorisointi seksistisen kielenkäytön kuvaamista vai sanakirjojen tekijöiden (tiedostamatonta) seksististä kielenkäyttöä.¹²

Hän-pronominin genuksettomuuden kannalta ovat huomionarvoisia myös toistuvat julkiset puheenvuorot, joissa esitetään sukupuolten erottelun kehittämistä suomen kielen yksikön kolmanteen persoonaan (myös Laakso 2005a: 103). Ehdotuksille on ollut yhteistä, että niitä esittävät miespuoliset kielenkäyttäjät, ja että heidän tulkintansa mukaan sukupuolieron luomiseksi ei tarvita feminiinistä ja maskuliinista pronominia, vaan ainoastaan feminiinipronomini. Ehdotuksia sellaiseksi ovat olleet *hen* (Sadeniemi 1945; ks. myös Tainio 2006) ja *hänetär* (Laakso 2005a: 114). *Hän*-pronomini ilmeisesti edustuu kyseisille (mies)puhujille ei-feminiinisenä ja todennäköisesti (piilo)maskuliinisenä. Feminiininen yksikön kolmannen persoonan pronomini on vastaavasti yritetty luoda myös viron kieleen (Hasselblatt 2015: 142) ja unkariin (Laakso 2005a: 103; Vasvári 2015: 213).

Vaikka periaatteessa sukupuolineutraaleihin ihmisen nimityksiin liittyvä piilomaskuliinisuus tunnetaan lingvistisessä nais-/sukupuolentutkimuksessa, sitä ei ole tutkittu laajasti eikä läheskään niin perusteellisesti kuin geneeris-maskuliinisten ihmisviittausten tulkintaa. Esimerkiksi Hamilton (1991) on tutkinut koesarjassaan Silveiran (1980) muotoilemia mieskeskeisyyden ulottuvuuksia. Yhdessä mies=ihminen-normia käsitelleessä kokeessa ilmeni, että enemmistö sekä nais- että miesvastaajista (N= 62) viittasi lauseentäydennystehtävässä samanaikaisesti nimeltä mainittuun mieheen neutraalinimityksellä *person* tai *individual* ja nimeltä mainittuun naiseen sanalla *woman*. Vain muutama vastaa- ja kuvasi mies- ja naishenkilöä päinvastoin, käyttäen samanaikaisesti miehestä sanaa *man* ja naisesta sanaa *person* tai *individual*. Tulos kuvasti sitä, että mies hahmotettiin yleensä sukupuolineutraaliksi ihmiseksi ja nainen naiseksi (vrt. esimerkit 10–18). Ihminen=mies-normia tutkineessa kokeessa (N= 96) sekä sukupuolineutraali ilmaisu *people* että symmetrisesti sukupuoliin viittaava *men and women* herättivät miesvastaajissa merkitsevästi useammin miehiin kuin naisiin liittyviä mielikuvia. Lisäksi yhdessä kokeessa koehenkilöitä (N= 42) pyydettiin kuvailemaan kaikkein tyypillisintä henkilöä tai ihmistä (”the most typical person”), jonka pystyivät kuvittelemaan. Vastaajista 57 % viittasi kuvitellun henkilön sukupuoleen ja heistä 75 % kuvasi hänet miespuoliseksi.

Braun (2001) on puolestaan tutkinut periaatteessa sukupuolineutraalien ihmisviittausten hahmottamista genuksettomassa turkin kielessä. Kun syntyperäisiltä turkin puhujilta (N= 130) kysyttiin, mitä puhuttelumuoja (esim. *beyefendi* ’herra’) yleisimmin käytetään eri ryhmiin kuuluvista ihmisistä, sekä miesvaltaisten ryhmien nimitykset kuten *kuyumcu* ’kultaseppä, -kauppias’ että tasaisen

12 Maskuliiniset persoonapronominit ja muut maskuliinimuodot ovat selvästi feminiini-ilmaisuja yleisempiä myös Yokoyaman (1986) tutkimassa venäjän kielen taajuussanastossa.

sukupuolijakauman joukkoihin viittaavat nimitykset kuten *yolcu* 'matkustaja' ja *köylü* 'kyläläinen' kirvoittivat enimmäkseen maskuliinisia puhuttelumuotoja.

Arua (2015: 232–233) mainitsee, että genuksettoman igbon kielen sukupuolineutraali kolmannen persoonan pronomini *o* on monissa englannin kielen oppikirjoissa käännetty maskuliinimuodoilla konteksteissa, joissa tulisi käyttää sukupuolineutraalia ilmaisua. Braun (1995) on lisäksi selvittänyt, miten kielitieteilijät ovat artikkeleissaan kääntäneet suomenkieliset, henkilöviitteiset esimerkkilauseensa englanniksi ja saksaksi. Tutkimuksen kohteena olivat lauseet, joiden ihmisviittaukset saattoivat kohdistua yhtä hyvin molempiin sukupuoliin. Yhteensä tällaisten lauseiden käännöksiä oli 617 ja näistä 77 % oli maskuliinisia, ts. niissä oli käytetty vain esimerkiksi englannin pronominia *he*; 11 % oli feminiinisiä ja 11 % molempiin sukupuoliin viittaavia kuten ilmaisu *Freund/in*. Esimerkkejä maskuliinisista käännöksistä ovat:

(20) Hän kertoi, millaista on Suomessa.

'He told (us) what it is like in Finland.' (Hakulinen 1987: 145)

(21) Häntä luulee nuoremaksi kuin hän onkaan.

'One considers (you consider) him younger than he actually is.'

(Karttunen 1977: 111)

Kielellisesti korrekteja käännöksiä olisivat siis olleet esimerkiksi *She/he told (...)* ja *One considers (you consider) her/him younger than she/he actually is*. Braunin mukaan sukupuolineutraalien ihmisviittausten kääntäminen enimmäkseen maskuliiniseksi perustuu ainakin osin käsitykseen miehestä ihmisen normina. Jossain määrin yllättävästi mieskirjoittajat käyttivät käännöksissään molempiin sukupuoliin viittaavaa varianttia useammin kuin naiskirjoittajat.

Lisäksi seuraavassa, Braunin aineiston ulkopuolisessa esimerkissä näkyy, miten *hän*-pronominia ei ole käännetty molempiin sukupuoliin viittaavaksi johdonmukaisesti, vaan osittain. Lingvistisen artikkelin suomenkielisen esimerkkilauseen *hän*-pronomini on sananmukaisessa käännöksessä esitetty englanniksi molempiin sukupuoliin viitaten, joskin maskuliini ensin -järjestyksessä, mutta lauseen luontevassa käännöksessä *hän*-pronomini kuitenkin kuvataan maskuliinipronominina:

(22) <i>Tuost</i>	<i>hän</i>	<i>täytyi</i>	<i>itkömää</i> .
that-ELA	he/she-NOM	fill-PAST-3SG	cry-INF3-ILL

'because of that he burst out crying' (Laitinen 1995: 88)

Esimerkissä (22) ei ehkä ole kyse pelkästä huolimattomuudesta, sillä viittaaminen vain maskuliinipronominilla jatkuu vielä artikkelin esimerkin jälkeen sen kuvailussa seuraavasti: ”This is one of the contexts from which the meaning of obligation (‘he had to cry’) could have started to develop through metaphor” (Laitinen 1995: 88).

Fiebig (2014) on tutkinut *hän*-pronominin tulkittamista ja sukupuolineutraaliutta käännöstehtävän avulla. Osallistujat olivat äidinkielisiä suomen, tšekin, saksan ja (suomenruotsalaisia) ruotsin puhujia (N= 277). Heidän ikäjakaumansa oli 18–75 vuotta; vastaajista 22 % oli 18–25-vuotiaita ja 46 % 26–35-vuotiaita. Vastaajille esitettiin 20 suomenkielistä virkettä, jotka oli poimittu suomenkielistä romaaneista ja sanomalehdistä. Lauseissa ei ilmaistu *hän*-pronominin tarkoitteen sukupuolta. Puolet lauseista oli kuitenkin sellaisia, että niiden voi stereotyyppisesti tulkita viittaavan joko naiseen, esimerkiksi *Hän käytti kosteusvoidetta, joka tuoksui kookokselta*, tai mieheen, esimerkiksi *Onko hän Suomen älykkäin ja sivistynein valmentaja?* Loput lauseista oli valittu siten, että ne eivät vaikuttaisi sukupuoleen viittaavilta, esimerkiksi: *Hänestä oli jäänyt mukava muisto; Hän on jo nukahtanut kun puhelin soi; Hän yritti hakea Suomesta viisumia, muttei onnistunut*. Ei-suomenkielisten vastaajien tehtävänä oli kääntää lauseet omalle äidinkielelleen, suomenkielisten vastaajien tuli kääntää ne vieraalalle kielelle (saksa, ruotsi, tšekki, englanti). Käännösten jakaumasta ilmeni muun muassa, että osallistujat käänsivät ”hänet” merkitsevästi useammin mieheksi kuin naiseksi tai sukupuolineutraalilla/-symmetrisellä tavalla kuten *he/she*. Myös sukupuolineutraaleiksi luokitellut lauseet tuottivat enemmän mieheen kuin naiseen viittaavia käännöksiä. Tuloksissa ei näkynyt merkitsevää eroa kaikkien naisvastaajien vs. kaikkien miesvastaajien tekemien käännösten välillä.

Lomoteyn (2015) kyselytutkimuksessa genuksettoman gan kielen sukupuolineutraalien ihmisviittausten mahdollisesta piilosukupuolisuudesta ei sen sijaan ilmennyt systemaattista piilomaskuliinisuutta. Syntyperäisille puhujille (N= 107) esitettiin lausekonteksteissa sellaisia ihmisviittauksia kuin ’lapsi’, ’naimaton henkilö’ ja ’ystävä’. Vastaajien tuli kertoa, minkä etunimen he antaisivat nimityksen ilmaisemalle, tuntemattomalle henkilölle. Osallistujille oli annettu vastausvaihtoehdoiksi tietty naisen nimi, tietty miehen nimi ja kyseisiin nimiin yhtä aikaa viittaava vastaus. Esimerkiksi substantiivin *mɔ* ’henkilö’ kuvaamalle henkilölle annetuista nimistä 17 % oli miehen ja 20 % naisen nimiä; viittauksen *gbɔmɔ* ’ihminen’ tarkoitteelle annetuista 21 % oli miehen ja 7 % naisen nimiä ja pronominin *e* ’hän’ tarkoitteelle 12 % miehen ja 17 % naisen nimiä. Kyseisten nimitysten muissa tulkinnoissa oli valittu molempiin sukupuoliin viittaava vastausvaihtoehto. Pidän mahdollisena, että sukupuoliin viittaamista vastauksissa tasoitti valmiiden vastausvaihtoehtojen esittäminen ja naiseen viittaavan vastauksen sisältyminen vaihtoehtoihin.

Ihmisviittausten piilomaskuliinisuus on tullut sivutuotteena esiin myös monissa geneeristä maskuliinisuutta käsittelevissä kokeellisissa tutkimuksissa (esim. Henley & Abueg 2003). Esimerkiksi Hamiltonin (1988) tutkimuksessa myös ne vastaajat, jotka käyttivät lauseentäydennystehtävässä (esim. ”When a person wants some peace and quiet”--) symmetrisesti sukupuoleen viittaavia (*he or she*) tai sukupuolineutraaleja pronomineja (yksiköllinen *they*), nimesivät lauseessa esiintyvän henkilön (siis esim. *person*) useammin miehen kuin naisen etunimellä tai viittasivat useammin mieheen kuin naiseen niissä mielikuvissa, joita lauseen henkilö heissä herätti.

Suomen kielen muodoltaan ja periaatteessa merkitykseltään sukupuolineutraalien ihmisviittausten tulkinnasta naista vs. miestä tarkoitaviksi ei juurikaan ole julkaistu kokeellisia selvityksiä muualla kuin tutkimukseeni sisältyvissä artikkeleissa (artikkeli 2 ja artikkeli 3, liite). Esimerkiksi *hän*-pronominin mahdollista sukupuolittuneisuutta ei ole Suomessa systemaattisesti tutkittu (tosin esim. Var-teva 1998). *Hän*-pronominin kääntämiseen liittyviä valintoja on käsitelty Braunin (1995) ja Fiebigin (2014) tutkimusten ohella muun muassa ruotsin, englannin ja saksan kääntämisen tutkimuksessa (esim. Tapio 2006; Toivainen 2006).

2.5 MIES-SANAN PRONOMINAALINEN KÄYTTÖ

Mies-sanana käyttö on laajentunut siten, että sanaa käytetään toistuvasti myös pronominin tapaan viittaamaan nimeltä identifioituun mieshenkilöön konteksteissa, joihin soveltuisi muun muassa yksikön kolmannen persoonan *hän*-pronomini tai demonstratiivipronomini *tämä* (Karppinen 2001: 182–189; Tainio 2006: 3–4; Rossi 2010). Pronominaalinen *mies*-sana esiintyy esimerkiksi tiedotusvälineiden kielenkäytössä, kauno- ja tietokirjallisuudessa sekä tv-suomennoksissa. *Nainen*-sanaan usein liittyvä kielteinen sivumerkitys (esim. Kiuru 1993; Engelberg 1998; Karppinen 2001) saattaa rajoittaa sanan pronominaalista käyttöä ja ohjata sitä varsinkin latautuneisiin konteksteihin (Karppinen 2001; Rossi 2010). Pronominaalisen *nainen*-sanana yleisyydestä ja käyttötavoista tarvitaan kuitenkin ajantasaista tutkimustietoa.

Mies-sanana pronominaalista käyttöä on tutkittu vain vähän. Karppisen (2001) ja Rossin (2010) tutkimukset sanomalehtikielestä toivat esiin, että ”*mies*-pronominilla”¹³ usein vahvistetaan ja ihaillaan miestekijyyttä ja myös luodaan miesten yhteenkuuluvuutta. Kuten Helsingin Sanomia tutkinut Rossi (2010: 144) sanoo, pronominaalisen *mies*-sanana käyttö vaikutusvaltaisessa HS:ssa saattaa legitimoida käyttötappaa muussakin journalismissa. *Mies*-pronominin käyttö positiiviseen sävyyn näkyi esimerkissä (23):

13 Käytän tässä ilmaisuja ”pronominaalinen mies-sana” ja ”mies-pronomini” synonyymisesti.

(23) Kuva: Loma loppusuoralla – Cheek paistatteli hulppealla jahdilla

Räppäri Cheek nautti viikonlopusta veneillen hulppealla huvijahdilla.

Räppäri Cheekin tauosta tulee pian kuluneeksi tasan vuosi. *Mies* on kuitenkin jo ehtinyt ilmoittaa palaavansa keikkatauolta fanien pariin Blockfesteillä tulevana viikonloppuna.

Taukonsa alkukuukausina Cheek kiersi ahkerasti maailmaa, mutta viimeisillä lomanriipeillään *mies* on ottanut ilon irti Suomen kesästä. *Mies* on muun muassa nauttinut festarihumusta ja kestittänyt ystäviään grillibileiden merkeissä.

Viikonloppuna Cheek kaipasi meren äärelle ja vietti viimeistä vapaata sunnuntaitaan auringon hellimässä Helsingissä. Instagramissa julkaisemassaan kuvassa *mies* paistattelee Kauppatorin laitaan parkkeeratun huvijahtinsa kannella.

Cheek on kertonut odottavansa jo kuumeisesti pian koittavaa paluutaan keikkalavoille.

– Tuntuu niin hyvältä päästä taas takas! *mies* hehkutti YleX-radiolla paljastettuun paluunsa heinäkuun alussa. (17.8.2015.<http://www.mtv.fi/viihde/musiikki/artikkeli/kuva-loma-lopussa-cheek-paistatteli-hulppealla-jahdilla/5267086>)

Vaikka miestarkoitteen myönteinen korostaminen on *mies*-pronominin toistuva funktio, pronominaalinen *mies*-sana esiintyy myös kielteisen miestoimijuuden kuvauksissa. *Mies*-pronominilla on viitattu median kielessä esimerkiksi suomalaisiin kouluampujiin, pedofiileihin ja toisen maailmansodan natsirikollisiin. Seuraavassa rikosuutisessa *mies*-pronominia toistetaan viittausketjussa, kuten esimerkissä (23):

(24) Mies puukotti poliisia - sai viisi vuotta vankeutta

28-vuotias mies tuomittiin poliisiin [po. poliisiin] kohdistuneesta murhan yrityksestä viideksi vuodeksi vankilaan.

Vantaan käräjäoikeuden mukaan Turo Ilmari Mantila yritti surmata rikosyli-
konstaapelin viime tammikuussa Vantaan poliisilaitoksella.

Tuomioon sisältyy jäännösrangaistus, sillä *mies* oli rikoksen tehdessään ehdon-
alaisessa vapaudessa.

Syytteet kahdesta ryöstöstä hylättiin. Oikeuden mukaan ei ole näyttöä siitä, että *mies* olisi ryöstänyt Hakunilan Shellin ja Länsimäen R-kioskin. (...)

Murhan yrityksen motiivina oli kosto poliisin virkatoimesta. Poliisi tavoitteli *miehen* tuoreen morsiamen kautta *miestä* kuulusteluihin.

Tästä *mies* kiihtyi ja päätti antaa poliisille opetuksen. *Miehen* mukaan morsian on täysin sivullinen, eikä morsianta olisi saanut häiritä *miehen* asioilla. Hän hyökkäsi väijyksistä poliisin kimppuun Mora-puukon kanssa. Poliisi sai olkavarteensa ompelua vaatineen haavan.

Mies joutuu maksamaan poliisille 3000 euroa kärsimyksistä ja 600 euroa kivusta. (<http://www.iltasanomat.fi/kotimaa/Mies%20puukotti%20poliisia%20-%20sai%20viisi%20vuotta%20vankeutta/art-1288339876325.html>. IS 23.4.2010)

Edellisen esimerkin tapaisessa kontekstissa *mies*-pronominin käytöllä ei todennäköisesti pyritä miestoimijuuden hyväksyvään vahvistamiseen. Esimerkin (24) rikosuutisessa *mies*-pronomini voi myös näyttää etäännyttävän tarkoitetta ja viittaavan häneen heikommin kuin esimerkiksi *hän*-pronomini voisi viitata. Tällaisista vaikutelmista nousee kysymys, onko *mies*-sanalla mahdollisuuksia kielipiillistua epämääräiseksi, indefiniittiseksi pronominiksi.¹⁴

’Miestä’ ja ’henkilöä’ merkitsevistä sanoista on eri kielikuntia edustavissa kielissä kehittynyt indefiniittisiä pronomineja, esimerkiksi latinan sanasta *homo* ’henkilö, mies’ ranskan pronomini *on*, ruotsin *man*-sanasta pronomini *man* ja saksan sanasta *Mann* pronomini *man* (esim. Haspelmath 1997; Siewierska 2004; Giacalone Ramat & Sansò 2007; Siewierska 2011; Vasvári 2015). Man-pronominissa on voinut säilyä joitain tai kaikki substantiivin syntaktisista ominaisuuksista tai se voi toimia lauseopillisesti pronominin tavoin. Semanttisesti man-rakenteen subjekti on yleispätevä, kuka tahansa, tai ei ole identifioitavissa tai on spesifi, mutta tuntematon. Man-rakenteet eivät ole täysin kielipiillistyneitä kaikissa kielissä. (Giacalone Ramat & Sansò 2007: 96.) Siewierska (2011: 68–69) toteaa, että varsinkaan Euroopan ulkopuolella puhuttavien kielten man-pronomeineja ei ole tutkittu yksityiskohtaisesti.

Kielipiillistumisen tutkimuksessa indefiniittisiä man-pronomeineja ja muun muassa niiden kielipiillistumisprosesseja käsitellään yleensä sukupuolineutraaleina tutkimuskohteina (esim. Egerland 2003: 86; Giacalone Ramat & Sansò 2007: 114; Siewierska 2011). Tutkimuksissa ei esimerkiksi kysytä, miksi indefiniittipronomeineja on kehittynyt eri kielissä ’miestä’, mutta ei ’naista’ merkitsevistä substantiiveista. Kielitieteellisessä sukupuolentutkimuksessa puolestaan indefiniittisiä man-pronomeineja on kyllä kommentoitu (esim. Bussmann & Hellinger 2003: 165–166; Vasvári 2015: 208–209), mutta niiden syntyperä, käyttö ja tulkitseminen ovat saaneet suhteellisen vähän huomiota. Vaikka geneeristä maskuliinisuutta on käsitelty ja myös tutkittu kokeellisesti vuosikymmenten ajan, nais- ja mieskielenkäyttäjien tapa tulkita ja käyttää indefiniittisiä man-pronomeineja näyttää vielä odottavan järjestelmällistä empiiristä tutkimusta.

14 Suomen kielen indefiniittipronomineista esim. Iso suomen kielioppi (2004, § 740–765).

'Miestä' (ja 'ihmistä') merkitsevästä sanoista on kehittynyt paitsi indefiniittisiä myös persoonapronomineja (Heine & Kuteva 2002: 209–210; Siewierska 2004; Heine & Song 2010; 2011). Cheshire (2013) käsittelee sellaista englannin *man*-sanan pronominaalista käyttöä, joka hänen mukaansa enteilee sanan kehittymistä yksikön ensimmäisen persoonan (maskuliini)pronominiksi. Monikulttuurisessa ja työväenluokkaisessa Lontoon englannissa varsinkin nuoret miehet käyttävät *man*-sanaa minä-pronominin sijaan, esimerkiksi ”Before I got arrested *man* paid for my own ticket you know” merkityksessä ’Before I got arrested I paid for my own ticket you know’ (2013: 609, 632). Cheshiren puhekielisen aineiston pronominaalisesti käytetyn *man*-sanan esiintymistä (N= 94) 70 % oli yksikön ensimmäisen persoonan pronomineja; indefiniittisiä *man*-pronomineja oli kahdeksan. Aineiston kaksi esiintymää oli (yhden) naisen puheesta mieshenkilölle. *Man*-pronomini on retorinen strategia, jonka avulla miespuhujat ilmaisevat jäsenyyttään miesten ryhmässä ja solidaarisuuttaan sille sekä lisäävät sanomansa painokkuutta. Vaikka *man*-pronominin käyttö usein liittyy maskuliinisuuden tuottamiseen, tutkimuksessa ei varsinaisesti käsitellä puhujien sukupuolen yhteyttä *man*-sanan pronominaaliseen käyttöön. Kuten myös Cheshire (2013: 612–613) sanoo, *man*-sanan käytössä voi kielenmuutoksen sijaan olla kyse nuorison kielenkäytölle ominaisesta, ehkä iän myötä pois jäävästä piirteestä.

Suomenkin kielessä miespuhujat voivat viitata *mies*-sanalla myös itseensä, muun muassa erilaisten henkilökohtaisten epäonnistumisten, esimerkiksi yrittäjän tekemän konkurssin tai poliitikon vaalitappion, yhteydessä (ks. myös Rossi 2010: 145). Esimerkissä (25) urheilija kommentoi heikkona pidettyä suoritustaan televisiohaastattelussa:

(25) Ei ei mulla oo siihen mitään selitystä et jos jos *mies mies* ei vaan hyppää 5.72 vaik kaikki kortit on kädessä niin ei siin tarvi muuta kuin ittees syyttää. (seiväshyppääjä Eemeli Salomäki, Urheiluruutu 14.8.2011, TV-1).

Esimerkin (25) puheenvuoron *mies*-sanat vastaavat yksikön toisen persoonan pronomien *sinä* ja *sä* yleistävää käyttöä ja yleistävästi käytettyä nollapersoonaa (ISK 2004, § 1347–1365), vrt. *jos sä et vaan hyppää; jos ei vaan hyppää*. Kun *mies*-sanaa käytetään *minä*-pronominin asemasta, verbi taipuu kolmannen persoonan mukaan (*Mies ei vaan hyppää*, ei **Mies en vaan hyppää*). *Mies*-pronomini on siis muodollisesti yksikön kolmannen persoonan pronomini ja viittaa henkilöön, jota ei ole puhetilanteessa. Siten *mies*-sana *minä*-pronominin sijaan vaikuttaa tällaisessa kontekstissa kuvastavan itsen etäännyttämistä puheena olevasta toiminnasta ja ehkä toimijuuden häivyttämistä. Pronominaalisesti käytetyn *nainen*-sanan tutkimukseen tulisi sisältyä sen selvittäminen, millaisissa konteksteissa naiset viittaavat itseensä *nainen*-pronominilla. Cheshiren (2013)

aineistossa ilmeni myös, että osa yksikön ensimmäisen persoonan pronomina käytetyistä *man*-sanoista esiintyi puheen emotionaalisesti latautuneissa kohdissa. Lisäksi ruotsin kielessä voidaan *man*-pronominailla viitata myös yksikön ensimmäiseen persoonaan (esim. SAG 1999, § 154), esimerkiksi *I går på eftermiddagen blev man avskedad*, joskaan kaikki puhujat eivät hyväksy tällaista käyttöä (Egerland 2003: 76). Egerlandin mukaan viittaustapa on monien kielenkäyttäjien mielestä tyyliltään neutraali, mutta toisten mukaan käyttöön liittyy ”the flavour of modesty” (2003: 76): puhuja välttää minä-pronominia, koska ei halua olla huomion kohteena.

Mies-sanana pronominaalista käyttöä ei tarkastella kieliopillistumisen näkökulmasta Karppisen (2001) tai Rossin (2010) tutkimuksessa. Työni neljännessä osatutkimuksessa (liite 4) käsittelem pronominaalisen *mies*-sanana mahdollisuuksia kieliopillistumiseen kyselytutkimuksen ja rikosjournalistisesta kielenkäytöstä tehdyn selvityksen valossa sekä *mies*-sanana kieliopillistumista sukupuolittuneena ilmiönä.

3 TUTKIMUSAINEISTO JA MENETELMÄT

Tutkimukseni artikkelit (1) – (3) perustuvat psykolingvistisiin kokeisiin suomea äidinkielenään puhuvien vastaajien kanssa. Kokeellisella tutkimuksella on pyritty saamaan empiiristä tutkimustietoa siitä, kuinka naista ja miestä tarkoittaviksi suomalaiset tulkitsevat geneeris-maskuliinisia ilmaisuja sekä muodoltaan ja periaatteessa merkitykseltään sukupuolineutraaleja ihmisviittauksia. Geneeristä maskuliinisuutta koskevassa tutkimuksessa (artikkeli 1) oli mukana koe- ja vertailuryhmä, jotta gm-ilmausujen tulkintaa oli mahdollista verrata muodollisesti sukupuolineutraalien vastineiden hahmottamiseen. Muodollisesti neutraalien ihmisviittausten tulkintaa selvitettiin kokeellisesti eri tavoin, artikkelissa (2) kahden koeasetelman ja artikkelissa (3) kolmen asetelman avulla. Näiden kokeiden vastaajat ovat kuvittaneet ihmispiirroksin tekstikappaleita, keksineet etunimiä ilmausujen tarkoille, kirjoittaneet esseitä annetuista otsikoista ja kääntäneet suomenkielisiä lauseita englanniksi. Vastausjakaumien välisten erojen tilastollinen merkitsevyys on testattu khiin neliötestillä.

Kokeellisissa tutkimuksissa noudatettiin koeasetelmiin ja kokeiden järjestämiseen liittyviä vakiintuneita käytäntöjä (esim. Fernández & Cairns 2011; Martin 2011). Gm-kokeessa samoin kuin kolmessa muodollisesti sukupuolineutraaleja ihmisviittauksia käsittelevässä kokeessa (artikkelin 2 toinen koe, artikkelin 3 ensimmäinen ja kolmas koe) käytettiin tutkimuksen kohteena olevien ilmausujen tai lauseiden ohessa täyteilmaisuja (engl. fillers, distraction items), joilla ohjataan vastaajien huomiota pois tutkittavasta ilmiöstä ja hypoteesista. Tutkimuksissa käytetyt kielelliset ärsykkeet esitettiin vastaajille aina vaihtelevassa järjestyksessä, jotta itse esittämisjärjestys ei systemaattisesti vaikuttaisi vastauksiin. Kokeen tarkoitusta ei kerrottu osallistujille etukäteen.

Koska tulkitsijan sukupuoli on aiemmissa kokeellisissa tutkimuksissa vaikuttanut geneeris-maskuliinisten ilmausujen tulkintaan (luku 2.2) tai muodoltaan sukupuolineutraalien ilmausujen hahmottamiseen (luku 2.4), kokeiden osallistujiksi valittiin edustava otos kummastakin sukupuolesta. Sukupuolen on havaittu vaikuttavan myös yhdessä iän kanssa ihmispiirrosten tekemiseen (Heinrich & Triebe 1972), joten aikuisvastaajien lisäksi mukana on eri-ikäisiä lapsia ja varhaisnuoria. Kokeet on järjestetty Helsingissä ja enemmistö vastaajista on koitoisin pääkaupunkiseudulta, mutta artikkelin (2) toiseen kokeeseen osallistui myös Kouvolan kääntäjänkoulutuslaitoksen opiskelijoita. Kunkin tutkimuksen osallistujien taustatiedot samoin kuin koeasetelma, osallistujille esitetyt kielelliset materiaalit sekä toimintaohjeet on kuvailtu yksityiskohtaisesti kyseisessä artikkelissa.

Neljännessä osatutkimuksessa (liite 4) käsittelen *mies*-sanan pronominaalista käyttöä erityisesti kieliopillistumisen ja indefiniittisten man-pronominien käytön näkökulmasta. Pronominaalisesti käytetty *mies*-sana voi joskus vaikuttaa viittaavan tarkoitteeseen heikommin kuin vastaava *hän*-pronomini rikollistarkoitteisuuden kaltaisessa, kielteistä toimijuutta kuvaavassa kontekstissa (esimerkki 24). Olen sen vuoksi selvittänyt rikosuutisissa käytetyn *hän*-pronominin vs. *mies*-pronominin viittaussuhteiden tulkitsemista Helsingin yliopiston kursseilla tehdyn kyselytutkimuksen avulla. Vastaajat ilmaisivat Likertin asteikolla saman- tai erimielisyytensä pronominien viittaussuhteita koskeviin väittämiin. Uutisten esittämisjärjestystä ja asteikon suuntaa vaihdeltiin. Osallistujina on ollut riittävä otos nais- ja miesvastaajia. Lisäksi olen selvittänyt *mies*-sanan pronominaalista käyttöä ja mahdollista lisääntymistä rikosjournalistisessa kielenkäytössä. Kvantitatiivista sisällönanalyysia varten on koottu aineisto rikosjuttuihin erikoistuneen Alibi-lehden ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjasarjan teksteistä. Selvityksessä ovat mukana Alibin 19 ensimmäistä numeroa vuosilta 1979–1981 ja 19 uutta numeroa vuosilta 2011–2012. Aineistoon sisältyvät lehtien pääkirjoitukset, jutut ja lyhyet uutistekstit. Vanhoissa numeroissa lehden sivumäärä oli 66–67 sivua, uusissa se on 87 sivua. Pohjolan poliisi kertoo -kirjasarjasta (PPK) ovat mukana kuusi vanhinta ja kuusi uutta teosta (1971–1976 ja 2008–2013) ja niissä julkaistut suomalaiskirjoittajien tekstit. Saneiden määrä on vanhoissa Alibeissa arviolta noin 423 000 ja uusissa noin 404 000; vanhoissa PPK-teksteissä se on noin 211 000 ja uusissa noin 435 000. Tutkimuksessa on käsitelty myös sitä, ilmeneekö pronominaalisen *mies*-sanankäytössä (indefiniitti)pronominien syntaktisia ja/tai semanttisia piirteitä.

4 TUTKIMUSTULOKSET

4.1 GENEERIS-MASKULIINISTEN IHMISVIITTAUSTEN TULKITSEMINEN

Työni tutkimuskysymyksiä geneeris-maskuliinisten ihmisviittausten ja niiden muodollisesti sukupuolineutraalien vastineiden tulkittamisesta ja tulkitsijan sukupuolen mahdollisesta vaikutuksesta gm-ilmaisujen tulkintaan käsittelen artikkelissa (1) *Maskuliini, feminiini, virkamies?* (liite 1). Suomen kielen gm-ilmaisujen tulkinnasta ei aiemmin ollut eikä ole tietääkseni sen jälkeen julkaistu kokeellisia tutkimuksia. Seuraavaksi esittelen käytetyn koeasetelman sekä kokeen päätulokset mukaan lukien tilastollisten testien tulokset.

Kokeeseen osallistuneille 150 yliopisto-opiskelijalle annettussa tehtävälomakkeessa oli esitetty 40 suomenkielistä lausetta, joista 13 oli tutkimuksen kohteena. Koeryhmän lomakkeissa 13 lausetta sisälsivät jonkin geneeris-maskuliinisen ilmaisun, esimerkiksi *Lakimieheltä edellytetään hyvää kirjallista ja suullista ilmaisukykyä*, ja vertailuryhmän lomakkeissa vastaavan muodollisesti sukupuolineutraalin ilmaisun, esimerkiksi *Juristilta edellytetään hyvää kirjallista ja suullista ilmaisukykyä*. Vastaajia pyydettiin arvioimaan viisipaikkaista vastausasteikkoa käyttäen, kumpaan sukupuoleen ja missä määrin alleviivatun osan tarkoite viittaa. Vastausasteikon vaihtoehdot olivat: 1= viittaa vain mieheen/miehiin, 2= viittaa enemmän mieheen/miehiin kuin naiseen/naisiin, 3= viittaa aivan yhtä hyvin naiseen/naisiin kuin mieheen/miehiin, 4= viittaa enemmän naiseen/naisiin kuin mieheen/miehiin ja 5= viittaa vain naiseen/naisiin. Geneerisen maskuliinisuuden aiemmassa tutkimuksessa (luku 2.2) oli tullut esiin, että gm-ilmaisut tulkitaan miestä tarkoittaviksi useammin kuin niiden muodollisesti sukupuolineutraalit vastineet ja että naiset eivät tulkitse gm-muotoja yhtä maskuliiniseksi kuin miehet. Tämän vuoksi kokeen hypoteeseina oli, että 1) geneeris-maskuliinisia ilmaisuja sisältävät lauseet tulkitaan miehiin viittaaviksi merkitsevästi useammin kuin niitä vastaavat sukupuolineutraalit lauseet ja 2) naisvastaajat tulkitsevat geneeris-maskuliinisia lauseita vähemmän maskuliiniseksi kuin miesvastaajat.

Khiin neliö -riippumattomuustesti osoitti, että geneeris-maskuliinisen ja muodollisesti sukupuolineutraalin ilmaisun sisältäneiden lauseiden välillä oli tilastollisesti erittäin merkitsevä ero siinä, miten sukupuoleen viittaaviksi ne tulkittiin vastausasteikolla ($df= 3$, $\chi^2= 135.92$, $p<.001$). Taulukossa 1 on esi-

tetty geneeris-maskuliinisten ja niitä vastaavien sukupuolineutraalien lauseiden tulkinta vastausasteikon eri vaihtoehtojen mukaan eriteltynä. Koska tulkintojen frekvenssit olivat alhaisia vastausluokissa 4 ja 5, on kyseiset luokat yhdistetty testaamista varten.¹⁵

Taulukko 1: Geneeris-maskuliinisten (gm) ja sukupuolineutraalien lauseiden tulkintojen frekvenssit, jakauma vastausasteikolla, tulkintojen osuus (%) lausetyypin kaikista tulkinnoista ja geneeris-maskuliinisten vs. sukupuolineutraalien lauseiden tulkintojen ero (χ^2)

Lausetyyppi	Vastausasteikko				Tulkintoja yhteensä
	1	2	3	4+5	
gm	70 (7,4)	460 (48,5)	395 (41,6)	24 (2,5)	949
sukupuolineutraali	34 (3,4)	266 (26,6)	645 (64,4)	56 (5,6)	1001
χ^2	12.46***	51.84***	60.09***	12.8***	1950

*** $p < .0005$ erittäin merkitsevä ero

Kuten Taulukosta 1 ilmenee, gm-lauseiden ja neutraalilauseiden tulkintojen frekvenssit eroavat merkitsevästi toisistaan vastausasteikon jokaisen vaihtoehdon kohdalla. Gm-lauseet tulkittiin maskuliinisiksi merkitsevästi useammin kuin neutraalilauseet, jotka toisaalta tulkittiin merkitsevästi useammin sukupuolineutraaleiksi tai naiseen viittaaviksi kuin gm-lauseet. Gm-lauseiden tulkinta painottuu selvästi enemmän maskuliiniseksi kuin feminiiniseksi. Tuloksista ilmeni lisäksi, että gm- ja neutraalilauseiden välillä oli erittäin merkitsevä tulkintaero sekä naisvastaajien ($df = 3$, $\chi^2 = 46.87$, $p < .001$) että miesvastaajien vastauksissa ($df = 3$, $\chi^2 = 110.01$, $p < .001$).

Lisäksi naisten ja miesten tulkintojen välillä oli tilastollisesti merkitsevä ero siinä, miten sukupuoleen viittaaviksi he tulkitsivat gm-ilmaisun sisältävät lauseet vastausasteikolla ($df = 3$, $\chi^2 = 13.82$, $p < .01$). Taulukossa 2 on esitetty nais- ja miesvastaajien tulkinnat geneeris-maskuliinisen ilmaisun sisältäneistä lauseista vastausasteikon eri vaihtoehtojen mukaan eriteltynä.

15 Artikkelissa (1; liite 1) kuvioina ja tekstissä esitetyt tulokset on tässä luvussa koottu Taulukkoon 1 ja Taulukkoon 2.

Taulukko 2: Geneeris-maskuliinisten lauseiden tulkintojen frekvenssit nais- ja miesvastaajien vastauksissa, jakauma vastausasteikolla, tulkintojen osuus (%) vastaajaryhmän kaikista tulkinnoista sekä nais- ja miesvastaajien tulkintojen ero (χ^2)

Vastaajien sukupuoli	Vastausasteikko				Tulkintoja yhteensä
	1	2	3	4+5	
naiset (n= 38)	34 (6,9)	223 (45,1)	230 (46,6)	7 (1,4)	494
miehet (n= 35)	36 (7,9)	237 (52,1)	165 (36,3)	17 (3,7)	455
χ^2	0.06, n.s.	0.43, n.s.	10.7**	4.2, n.s.	949

** $p < .01$ merkitsevä ero

Taulukosta 2 näkyy, että naisvastaajat tulkitsivat gm-lauseet maskuliinisiksi hieman harvemmin kuin miesvastaajat. Tämä ero ei kuitenkaan ollut tilastollisesti merkitsevä, ei liioin ero naisten vs. miesten tekemien feminiinisten tulkintojen välillä. Sen sijaan naiset tulkitsivat gm-lauseita sukupuolineutraaleiksi merkitsevästi useammin ja siten odotetusti vähemmän maskuliinisiksi kuin miehet.

Kokeen tulokset eivät tue käsitystä geneeris-maskuliinisten ihmisviittausten geneerisyydestä ja merkityksen sukupuolineutraalisuudesta. Gm-ilmaisujen tulkittamisesta miehiksi antoivat viitteitä myös luvun 2.2 esimerkit (1)–(5) (myös Karppinen 2001).

Dahlgrenin (1985; 1991) kuvaamien sosiaalisten termien ja luonnollisten laji-termien valossa ihmisviitteiset gm-substantiivit ovat toisaalta sosiaalisia termejä, joiden merkitys on sopimuksenvarainen, mutta toisaalta ne, eritoten *mies*-lop-puiset yhdyssanat, sisältävät luonnollisen lajitermin: *mies*. Gm-substantiivit eivät siten ole niin sopimuksenvaraisia, että ne voitaisiin määritellä sukupuolineutraaleiksi tai yhtäläisesti naisiin ja miehiin viittaaviksi. Gm-ilmaisujen perustana ovat käsitteet 'nainen' ja 'mies', jotka kulttuurissamme lisäksi käsitteellistetään lajivastakohdaksi (esim. Cruse 1991) *nainen/mies*, vrt. esim. *elävä/kuollut* ja *auki/kiinni*.¹⁶ Ihmisten biologiseen sukupuoleen ja sukupuoli-identiteettiin liitty monenlaista vaihtelua, mutta kulttuuriamme ja kieltämme jäsentävä ajatus kahdesta vastakkaisesta sukupuolesta selittää osaltaan sitä, miksi gm-ilmaisut tulkitaan lähinnä maskuliinisiksi. Gm-ilmaisujen maskuliinista tulkintaa ja merkitystä myös ylläpitää sukupuolispesifisti maskuliininen kielenaines, esimerkiksi *velimies*, *olla mies paikallaan*, ja *mies*-sanana produktiivisuus sukupuolispesifien tekijännimien perusosana (Engelberg 1998; Karppinen 2001).

Naisten ja miesten osin erilainen tapa tulkita gm-ilmaisuja heijastanee sukupuolten eriarvoista asemaa ja siitä juontuvaa, sukupuolten erilaista suhdetta kyseisiin ilmaisuihin. Miesten ajattelussa gm-ilmaisujen tulkittaminen miestä

¹⁶ Dikotomista sukupuolikäsitystä ja sen kritiikkiä muun muassa kielenkäytön osalta on kommentoinut esimerkiksi Cameron (1996); ks. myös Hall (2002).

tarkoittaviksi ei sulje heitä ilmaisujen tarkoitejoukon ulkopuolelle, vaan päinvastoin sisällyttää heidät ilmaisujen viittausalaan; maskuliininen tulkinta ei siltä osin liene yleensä ongelmallinen miehille. Naiset sen sijaan saattavat tulkita tai arvioida gm-ilmaisuja molempia sukupuolia tarkoittaviksi miehiä useammin, koska he haluavat lukea itsensä kyseisten ilmaisujen viittausalaan. Henley & Abueg (2003) sanovat, että tyttöjen ja naisten on, toisin kuin poikien ja miesten, ollut pakko oppia (englannin) gm-ilmaisujen geneerinen merkitys voidakseen ajatella itsensä ja sukupuolensa olevan olemassa. Silveira (1980) katsoo myös, että naiset joutuvat tukahduttamaan englannin geneerisen *he*-pronominin herättämät maskuliiniset mielikuvat. Tämä käsitys saa Silveiran mukaan tukea muun muassa siitä Martynan (1978) kokeellisten tutkimusten tuloksesta, että naisosallistujien reaktioajat miehiä esittäviin kuviin olivat hitaampia *he*-pronominin käytön (*he* tai *he or she*) kuin *they*-pronominin jälkeen. Miesosallistujien reaktioajat olivat päinvastoin nopeampia *he*-pronominin jälkeen. Koetulokset englannin kielen geneerisestä *he*-pronominista ja tulosten tulkinta eivät ole suoraan rinnastettavissa tutkimukseni tai ylipäätään suomen kielen gm-ilmaisujen tulkintatapoihin, mutta ei ole poissuljettua, että tutkimuksen suomalaisten naisosallistujien vastauksiin sisältyy gm-ilmaisujen maskuliinisen tulkinnan sivuuttamista. Lisäksi tutkimuksessa ilmennyt naisten tapa tulkita suomen kielen gm-ilmaisut sukupuolineutraalimmiksi kuin miehet voi olla osa naisten yleisempää tapaa tulkita 'ihmisen' kategoria miehiä useammin sukupuolineutraalilla tai sukupuoliin yhtäläisesti viittaavalla tavalla (ks. luku 4.2).

Koska suomen geneeristä maskuliinisuutta käsittelevän kokeen osallistujilta kysyttiin suoraan, miten he tulkitsevat gm-ilmaisun tai sen neutraalivastineen vastausasteikolla, jotkut osallistujat ovat voineet monitoroida vastauksiaan.¹⁷ He ovat esimerkiksi saattaneet tulkita gm- tai neutraali-ilmaisun ensin miestä tarkoittavaksi, mutta tasa-arvoa kannattaakseen valita neutraalin tai feminiinisen vastausvaihtoehdon. Vastaajille annettu tehtävä oli kuitenkin identtinen koe- ja verrokkiryhmässä eikä heidän tietoisuutensa sukupuolen ulottuvuudesta tehtävässä selitä gm-lauseiden ja neutraalilauseiden välistä tulkintaeroa. Vaikka osallistujat olivat tietoisia siitä, että kokeessa tutkitaan tulkintoja ilmaisujen tarkoitteen sukupuolesta, he eivät tienneet koeasetelmaan sisältyvästä vertailusta ja kokeen varsinaisesta tarkoituksesta: vastaajille ei ollut kerrottu, että koeasetelmaan sisältyy kahdenlaisia lauseita ja että osallistujat oli sen mukaan jaettu kahteen ryhmään. Sitä, miten gm-tutkimuksen vastaajien tietoisuus tutki-

17 Myös joissakin aiemmissa geneerisen maskuliinisuuden kokeellisissa tutkimuksissa oli annettu osallistujille tehtäväksi arvioida gm-ilmaisun yhteensopivuutta nais- ja/tai miestarkoitteen kanssa. Esimerkiksi MacKayn & Fulkersonin (1979) englannin kielen geneerisesti käytetyn *he*-pronominin tulkintaa käsitelleessä neljän kokeen sarjassa kysyttiin vastaajilta muun muassa, voiko esitetty lause, esimerkiksi *A lawyer must frequently argue his case out of court*, viitata naisiin vai ei (koe 1) tai miehiin vai ei (koe 2).

muksen tarkoituksesta voi vaikuttaa heidän vastauksiinsa, ovat käsitelleet Sniezek & Jazwinski (1986) kokeellisissa tutkimuksissa. Heidän englannin kielen gm-ilmaisujen vs. niiden neutraalivastineiden (esim. *man* vs. *people*) tulkintaa käsittelevän koesarjansa kolmessa pilottitehtävässä osalle vastaajista kerrottiin, että kokeen tarkoituksena on testata kielen seksististä tulkintemista ("test of the use of sexist interpretation of language") ja sitä, käyttävätkö opiskelijat oletetusti generisiä ilmaisuja kuten *man* tavalla, joka sulkee naiset ulkopuolelle.¹⁸ Osalle vastaajista puolestaan sanottiin kokeen olevan soveltuvuuskoee, jossa arvioidaan yliopisto-opiskelijoiden tietoja muun muassa biologiasta. Jokaisen pilottikokeen tuloksista ilmeni, että tietoisuus kokeen todellisesta tarkoituksesta ei merkittävästi vaikuttanut vastauksiin. Sniezekin & Jazwinkin mukaan yksi mahdollinen selitys tälle tulokselle on se heidän opetustyössään havaitsemansa ilmiö, että vaikka opiskelijat ovat sensitiivisiä sukupuoliroolien ja -stereotyyppien suhteen, heidän tietoisuutensa kielen seksismistä on hyvin vähäinen (1986: 649). Sniezekin & Jazwinkin tutkimuksen huomioiden voinee todeta, että gm-ilmaisujen tulkintatapaa käsittelevän kokeen osallistujien tietoisuus tutkimuksen tarkoituksesta saattaa vaikuttaa vastauksiin, mutta näin ei tapahdu automaattisesti.

Kennison & Trofe (2003) ja Gabriel, Gygax, Sarrasin, Garnham & Oakhill (2008) havaitsivat tutkiessaan ihmisen nimitysten tulkinnan sukupuolittuneisuutta Likert-asteikon avulla, että asteikon suunta voi vaikuttaa tulkintoihin. Kun vastaajien tuli arvioida, missä määrin heille esitetyt ihmisen nimitykset viittaavat naiseen tai mieheen, tai mikä on naisten ja miesten osuus nimitysten tarkoitejoukoissa, vastauksia erotteli osin se, oliko annetut vastausvaihtoehdot ja/tai tulkittavat ilmaisut esitetty vastaajille asteikon vasemmassa vai oikeassa päädyssä. Kyseisten tutkimusten tuloksia voi tulkita siten, että vastaajat usein hahmottivat vastausasteikon vasemman laidan maskuliiniseksi. Tämä saattaa johtua siitä, että asteikko ja sen vasen pääty, joka yleensä luetaan ensin, koettiin analogiseksi muun muassa edellä mainitun, sukupuoliin viittaavien rinnastusten miehet ensin -järjestyksen kanssa. Tutkimukseni gm-kokeessa vastaajille esitetty vastausasteikko annettiin yksisuuntaisena siten, että maskuliiniset vastausvaihtoehdot olivat vasemmassa päädyssä ja feminiiniset oikealla (ja molempiin sukupuoliin viittaava vaihtoehto keskellä). Tämä saattoi madaltaa kynnystä maskuliinisten tulkintojen syntymiseen ja heikentää feminiinisten tulkintojen mahdollisuutta joissakin vastauksissa. Edelleen on silti muistettava, että tehtävä ja vastausasteikko olivat samat koe- ja vertailuryhmälle eikä asteikon suunta selitä ryhmien välillä ilmennyttä tulkintaeroa. Jatkossa on vastaavissa tutkimuksissa kuitenkin huomioitava myös Likert-asteikon suunta ja vaihdeltava sitä.

18 "we are investigating the question of whether students use allegedly generic terms, such as 'man', in a way to actually exclude and discriminate against women" (Sniezek & Jazwinski 1986: 646).

Kokeen tuloksissa (Taulukko 1) ilmeni myös, että muodoltaan sukupuolineutraalit ihmisviittaukset tulkittiin selvästi useammin miestä kuin naista tarkoitaviksi: kaikista neutraalilauseista tehdyistä tulkinnoista 30 % oli maskuliinisia (asteikon vaihtoehdot 1 ja 2) ja 5,6 % oli feminiinisiä (vaihtoehdot 4 ja 5). Esimerkiksi lauseen *Toimittaja ei ole velvollinen paljastamaan tietolähteitään* tulkittiin viittaavan mieheen 23 kertaa ja naiseen seitsemän kertaa, vaikka toimittajien ammattikunnassa oli jo tutkimuksen tekemisen aikaan tasainen sukupuolijakauma ja tiedotusvälineissä esiintyi paljonkin ammatin naispuolisia roolimalleja. Lisäksi esimerkiksi neutraalilauseeseen sisältynyt *tavallinen kadunkulkija* tulkittiin 15 kertaa mieheksi ja kerran naiseksi. Tulokset antoivat viitteitä siitä, että sellaisetkin muodoltaan sukupuolineutraalit ihmisviittaukset, joilla ei ole miesvaltaisia tarkoitejoukkoja, voivat olla merkitykseltään piilomaskuliinisia ja ei-feminiinisiä. Kuten on edellä todettu, henkilöviittausten piilomaskuliinisuus on ilmennyt sivutuotteena myös useissa ulkomaisissa gm-tutkimuksissa (luku 2.4). Olen tutkinut tarkemmin suomen kielen sukupuolineutraalien ihmisviittausten piilomaskuliinisuutta artikkeleissa (2) ja (3), joihin sisältyviä tutkimuksia käsittelem seuraavassa luvussa.

4.2 MUODOLLISESTI SUKUPUOLINEUTRAALIEN IHMISVIITTAUSTEN TULKITSEMINEN

Kahdessa tutkimukseeni sisältyvässä artikkelissa tarkastelen artikkelissa *Maskuliini, femiini, virkamies?* esiintullutta ihmisen nimitysten piilomaskuliinisuutta. Tutkin kokeellisesti sitä, tulkitsevatko syntyperäiset suomen kielen puhujat yhtä lailla naiseen ja mieheen viittaaviksi sellaisia muodollisesti sukupuolineutraaleja ihmisviittauksia, joilla ei ole nais- tai miesvaltaista tarkoitejoukkoa. Artikkelissa (2) *Ihminen ja naisihminen: suomen kielen piilomaskuliinisuus* (liite 2) tutkimuksen kohteena ovat yläkäsite *ihminen* sekä kategorianimityksiä, jotka koostuvat määriteosasta *tyypillinen* ja sellaisesta muodoltaan sukupuolineutraalista ihmisen nimityksestä, jolla ei ole sukupuolijakaumaltaan vinoutunutta tarkoitejoukkoa, esimerkiksi *tyypillinen suomalainen*. Yksikön kolmannen persoonan *hän*-pronominin tulkintaa käsittelem artikkelissa (3) *”Hän” – kuinka sukupuolineutraali?* (liite 3). Genuksettoman kielen persoonapronominien tulkinnasta naista vs. miestä tarkoitaviksi ei ollut aiemmin julkaistu kokeellisia tutkimuksia. Molempien artikkeleiden tutkimuksissa käsiteltiin myös tulkitsijan sukupuolen ja iän vaikutusta muodollisesti sukupuolineutraalien henkilöviittausten tulkintaan. Seuraavissa alaluvuissa 4.2.1 – 4.2.2 kuvaan koeasetelmat pääpiirteissään ja kokeiden tärkeimmät tulokset tilastollisine testeineen.

4.2.1 IHMINEN JA TYYPILLINEN + X

Artikkelin (2) ensimmäiseen kokeeseen osallistui 95 ala-asteen oppilasta ja 92 lukiolaista sekä 108 henkilöä eläkeläisten kuvataidekursseilta ja eläkeläiskerhoista. Vastaajien tehtävänä oli kuvittaa ihmispiirroksilla neljä tekstikatkelmaa, joissa viitattiin ”ihmiseen” lajina, esimerkiksi ”Ihminen on oppiva, ajatteleva, päättelevä eläin. Ihminen kerää havaintojen ja kokemusten avulla itselleen tietoa”.¹⁹ Ala-asteen oppilaat kuvittivat kolme tekstiä, jotka oli muokattu lasten kehitystasoa vastaaviksi. Lisäksi tehtävänä oli antaa piirretylle ihmiselle ensimmäisenä/helppoihin mieleen tuleva etunimi. Koska aiemmissa tutkimuksissa oli tullut esiin, että periaatteessa sukupuolineutraalit ihmisviittaukset hahmotetaan helpommin mieheen kuin naiseen viittaaviksi ja miehet voivat tulkita neutraali-ilmaisuja miehemmiksi kuin naiset (esim. Hamilton 1991; Braun 1995), kokeessa asetettiin seuraavat hypoteesit: 1) sekä tytöt/naiset että pojat/miehet kuvaisivat ja/tai nimeäisivät ”ihmisen” merkitsevästi useammin mieheksi kuin naiseksi ja 2) pojat/miehet kuvaisivat ja/tai nimeäisivät ”ihmisen” mieheksi merkitsevästi useammin kuin tytöt/naiset.

Ensimmäinen hypoteesi toteutui osittain jokaisessa vastaajaryhmässä. Kaikista tyttöjen/naisten piirtämistä ihmishahmoista 36 % ja kaikista poikien/miesten piirroksista 78 % esitti miestä. Mieshahmojen osuus eri osallistujaryhmien tekemistä piirustuksista on esitetty Taulukossa 3.

Taulukko 3: Mieshahmojen osuus (%) ihminen-tekstien kuvituksista sekä nais- ja mieshahmojen ero (χ^2) vastaajan iän ja sukupuolen mukaan

Vastaajaryhmät	Sukupuoli	Mieshahmojen osuus (%)	Piirroksia yht.	χ^2
ala-aste	tytöt	12	130	73.86***
	pojat	90	129	82.2***
lukio	tytöt	46	241	n.s.
	pojat	77	112	32.14***
eläkeläiset	naiset	39	276	13.92***
	miehet	65	97	8.67***

*** $p < .001$ erittäin merkitsevä ero

Kuten Taulukosta 3 näkyy, ala-asteen tytöt eivät kuvanneet ihmistä useimmiten mieheksi, vaan merkitsevästi useammin naiseksi kuin mieheksi. Lukio-laistyttyjen piirustuksissa ero nais- vs. mieshahmojen frekvensseissä ei ollut tilastollisesti merkitsevä. Naishahmojen enemmistö eläkeläisnaisten kuvituk-

19 Tekstikatkelmat ovat pienin muutoksin peräisin Pekka Kuusen kirjasta Ihmisen uloonjäämisooppi: Pieni alkeiskirja (1991).

sisä selittyy naiskuvien runsaudesta yhdessä tekstissä, jota ilman ero nais- vs. mieshahmojen frekvensseissä ei ole merkitsevä eläkeläisnaisten vastauksissa ($\chi^2 = 0.31$, n.s.). Toisen hypoteesin mukaisesti ala-asteen pojat kuvasivat ”ihmisen” mieheksi merkitsevästi useammin kuin ala-asteen tytöt ($df = 1$, $\chi^2 = 156.08$, $p < .001$), lukiolaispojat merkitsevästi useammin kuin lukiolaistyöt ($df = 1$, $\chi^2 = 29.25$, $p < .005$) ja eläkeläismiehet merkitsevästi useammin kuin eläkeläisnaiset ($df = 1$, $\chi^2 = 19.82$, $p < .001$).

Lisäksi vastaajien ikä vaikutti tulkintoihin siten, että lasten ja aikuisten tulokset eriytyivät toisistaan. Ala-asteen ja lukion tyttöjen vastausten välillä oli erittäin merkitsevä ero ($df = 1$, $\chi^2 = 42.72$, $p < .001$), mutta lukiolaistyttöjen ja eläkeläisnaisten vastaukset eivät merkitsevästi eronneet toisistaan ($\chi^2 = 2.78$, n.s.). Myös ala-asteen poikien ja lukiolaispoikien vastaukset erosivat toisistaan merkitsevästi ($df = 1$, $\chi^2 = 7.6$, $p < .01$), mutta lukion poikien ja eläkeläismiesten vastaukset eivät ($\chi^2 = 3.54$, n.s.).

Toiseen kokeeseen osallistui 109 lukiolaista ja 111 korkeakouluopiskelijaa. Vastaajien tehtävälomakkeessa oli lueteltu 13 substantiivilauseketta, jotka koostuivat määriteosasta *tyypillinen* ja sellaisesta muodoltaan sukupuolineutraalista ihmisen nimityksestä, joka ei viittaa nais- tai miesvaltaiseen tarkoitejoukkoon, esimerkiksi *tyypillinen suomalainen* ja *tyypillinen peruskoululainen*. Vastaajia ohjeistettiin kuvittelemaan nimityksen tarkoite, antamaan sille etunimi ja keksimään lause, jossa annettu nimi esiintyi jossain muodossa. Ensimmäisessä kokeessa oli tullut esiin, että varsinkin pojat/miehet ja paikoitellen myös naiset tulkitsivat neutraaleja ihmisviittauksia enemmän miestä kun naista tarkoittaviksi. Tämän perusteella toisen kokeen päähypoteesit olivat: 1) sekä naiset että miehet nimeävät sukupuolineutraalien kategorianimitysten tarkoitteen merkitsevästi useammin mieheksi kuin naiseksi ja 2) miehet nimeävät sukupuolineutraalien kategorianimitysten tarkoitteen mieheksi merkitsevästi useammin kuin naiset.

Kokeen ensimmäinen hypoteesi toteutui. Kaikista tyttöjen/naisten antamista etunimistä 54 % ja kaikista poikien/miesten antamista etunimistä 80 % oli miesten nimiä. Ero naisten vs. miesten etunimien frekvenssien välillä oli erittäin merkitsevä sekä naisten ($df = 1$, $\chi^2 = 12.38$, $p < .0005$) että miesten vastauksissa ($df = 1$, $\chi^2 = 347.32$, $p < .0005$). Miesten nimien osuus oli 53 % lukiolaistyttöjen ja 55 % opiskelijanaisten vastauksista; lukiolaispoikien vastauksista osuus oli 84 % ja opiskelijamiesten vastauksista 77 %. Ero lukiolaisten ja opiskelijoiden vastausten välillä oli melkein merkitsevä sekä naisvastaajien ($df = 1$, $\chi^2 = 1.7$, $p < .02$) että miesvastaajien ryhmässä ($df = 1$, $\chi^2 = 5.76$, $p < .02$). Toisen hypoteesin mukaisesti miehet nimesivät sukupuolineutraalien kategorioiden tarkoitteen miehiksi merkitsevästi useammin kuin naiset ($df = 1$, $\chi^2 = 186.26$, $p < .001$).

Edellä kuvatuissa kokeissa ihmisviittausten piilomaskuliinisuus tuli siis esiin sekä lausekontekstissa esiintyneissä *ihminen*-viittauksissa että irrallisina esitetyissä, ihmistarkoitteisissa substantiivilausekkeissa. Vastaaajien sukupuoli vaikutti selvästi tulkintoihin: kokeissa 1 ja 2 keskimäärin 80 % poikien/miesten ja keskimäärin 50 % tyttöjen/naisten kaikista vastauksista oli sellaisia, joissa ihminen tulkittiin miespuoliseksi.

Kokeiden 1 ja 2 tulokset (myös Braun 1995) herättivät kysymyksen, ulottuuko sukupuolineutraalien ihmisviittausten piilomaskuliinisuus myös (persoonaa)-pronomineihin ja erityisesti yksikön kolmannen persoonan pronominiin. Tätä olen selvittänyt kokeellisilla tutkimuksilla, joiden asetelmat ja päätulokset käyn läpi seuraavaksi.

4.2.2 HÄN-PRONOMININ KOKEELLINEN TUTKIMUS

Hän-pronominin tulkitsemista naiseksi vs. mieheksi käsitteelin kolmessa kokeellisessa tutkimuksessa. Ensimmäisessä kokeessa *hän*-pronomini esitettiin vastaajille tulkittavaksi ilman tekstikontekstia. Toisessa ja kolmannessa kokeessa pronomini esiintyi lausekonteksteissa, jotka oli muotoiltu siten sukupuolineutraaleiksi, että niissä ei viitattu sukupuolen mukaan (Suomessa) eriytyneisiin toimintoihin tai sukupuolistereotypioihin.

Artikkelin *Ihminen ja naisihminen: suomen kielen piilomaskuliinisuus* (liite 2) tutkimuksissa oli siis tullut ilmi, että lapset hahmottivat *ihminen*-yläkäsitteen tarkoitteen useimmiten oman sukupuolensa edustajaksi, lukioikäiset ja vanhemmat aikuisvastaajat paikoitellen useammin mieheksi kuin naiseksi ja miesvastaajat miestä tarkoittavaksi useammin kuin naiset. Näin ollen *hän*-pronominia käsittelevien kokeiden 1 ja 2 hypoteeseina oli, että 1) ala-asteella tytöt kuvaisivat *hän*-pronominin tarkoitteen merkitsevästi useammin naiseksi kuin mieheksi ja pojat puolestaan merkitsevästi useammin mieheksi kuin naiseksi, 2) lukiossa sekä tytöt että pojat kuvaisivat *hän*-pronominin tarkoitteen merkitsevästi useammin mieheksi kuin naiseksi, ja 3) lukiossa pojat kuvaisivat tarkoitteen mieheksi merkitsevästi useammin kuin tytöt. Vastaajille annetuissa ohjeissa ei käytetty sellaisia ihmisen nimityksiä kuin *ihminen* ja *henkilö*.

Ensimmäiseen kokeeseen osallistui 93 ala-asteen oppilasta sekä 133 lukioista. Osallistujien tehtävänä oli kirjoittaa essee otsikosta *Hän* (ja yhdestä täyteotsikosta). Vastaajia ohjeistettiin muun muassa kuvittelemaan ”hänet” ja kuvaamaan ”häntä”, mutta ei itseään tai ketään muuta tuntemaansa, sekä lisäksi keksimään etunimi sille, josta olivat kirjoittaneet. Odotetusti ala-asteen tytöt kuvasivat ”hänet” merkitsevästi useammin tytöksi/naiseksi kuin pojaksi/mieheksi ($df= 1$, $khi^2= 30.8$, $p<.0005$) ja pojat merkitsevästi useammin pojaksi/mieheksi

kuin tytöksi/naiseksi ($df= 1$, $\chi^2= 47.0$, $p<.0005$). Toinen hypoteesi vahvistui osittain. Nais- ja mieshahmojen frekvenssien ero ei ollut merkitsevä lukiolais-tyttöjen kuvauksissa ($\chi^2= 0.85$, n.s.), mutta lukiolaispoikien vastauksissa oli ($df= 1$, $\chi^2= 5.15$, $p<.025$) ja lisäksi läheni merkitsevää merkitsevyydellä $.01$. Kolmannen hypoteesin mukaisesti lukiolaispojat tulkitsevat ”hänet” mieheksi merkitsevästi useammin kuin lukiolaistyöt ($df= 1$, $\chi^2= 5.83$, $p<.02$),

Toisen kokeen vastaajat olivat 87 ala-asteen oppilasta ja 110 lukiolaista. Heidän tuli kuvittaa ihmispiirroksin tekstikatkelmia, joissa viitattiin ”häneen”, esimerkiksi: ”Hän katselee olohuoneessa televisiota yömyöhään, vaikka hänen täytyy nousta varhain seuraavana aamuna”. Tehtävänä oli kuvittaa se, mitä tekstissä tapahtuu ja mitä ”hän” on tekemässä sekä keksiä piirretylle hahmolle etunimi. Ensimmäisen hypoteesin mukaisesti ala-asteen tytöt tuottivat merkitsevästi enemmän naisen kuin miehen hahmoja ja nimiä ($df= 1$, $\chi^2= 20.27$, $p<.0005$), pojat puolestaan merkitsevästi useammin mies- kuin naishahmoja ($df= 1$, $\chi^2= 111.76$, $p<.0005$). Tytöistä 38 % piirsi yksinomaan naisia ja pojista 82 % teki pelkkiä mieshahmoja. Kaikista tyttöjen piirustuksista 66 % ja kaikista poikien vastauksista 96 % esitti oman sukupuolen edustajaa. Toisen hypoteesin mukaisesti ”hänet” esitettiin merkitsevästi useammin miehenä kuin naisena sekä lukiolais tyttöjen vastauksissa ($df= 1$, $\chi^2= 12.78$, $p<.0005$) että poikien piirustuksissa ($df= 1$, $\chi^2= 114.0$, $p<.0005$). Odotetusti pojat myös kuvittivat ”hänet” mieheksi merkitsevästi useammin kuin tytöt ($df= 1$, $\chi^2= 67.07$, $p<.001$).

Kolmanteen kokeeseen osallistui 84 lukiolaista, joiden tuli kääntää englanniksi 15 toisistaan irrallista, suomenkielistä lausetta. Tutkimuksen kuudessa kohdelauseessa viitattiin spesifiin henkilöön pronomiinilla ”hän”, esimerkiksi: ”Hän on lähetyksen sähköposteja koko viikon”. Koska artikkelin *Ihminen ja naisihminen: suomen kielen piilomaskuliinisuus* (liite 2) kokeissa oli tullut esiin, että lukiolaiset ja erityisesti pojat tulkitsevat ihmisviittaukset merkitsevästi useammin miestä kuin naista merkitseviksi, kolmannen kokeen hypoteesit olivat: 1) sekä tyttö- että poikavastaajat kääntävät *hän*-pronominin sisältävät lauseet merkitsevästi useammin maskuliinipronominilla *he* kuin feminiinipronominilla *she* tai sukupuolisymmetrisellä variantilla kuten *he or she*, *she or he* tai *s/he*, ja 2) pojat kääntävät *hän*-lauseet *he*-pronomiinilla merkitsevästi useammin kuin tytöt. Vastaajille ei siis kuitenkaan annettu valmiita käännösvaihtoehtoja.

Kokeen molemmat hypoteesit vahvistuivat. Eri käännösvarianttien havaittujen frekvenssien jakauma eroaa merkitsevästi niiden tasajakaumasta sekä tyttöjen vastauksissa ($df= 1$, $\chi^2= 167.52$, $p<.0005$) että poikien käännöksissä ($df= 1$, $\chi^2= 210.93$, $p<.0005$). Lisäksi pojat käänsivät *hän*-lauseet pronomiinilla *he* merkitsevästi useammin kuin tytöt ($df= 1$, $\chi^2= 18.95$, $p<.001$). Vastaajien käyttämät käännösvariantit ja niiden jakauma on esitetty vastaajan sukupuolen mukaan Taulukossa 4.

Taulukko 4: Käännösvarianttien osuudet (%) *hän*-lauseiden käännöksistä vastaajan sukupuolen mukaan

Vastaajaryhmät	Hän-pronominin käännökset				Käännökset n
	"she"	"he"	"he/she"	"she/he"	
tytöt (n= 53)	27	66	5	2	317
pojat (n= 31)	5	84	10	1	184
kaikki (N= 84)	19	72	7	2	501

Kuten Taulukosta 4 näkyy, tyttöjen ja poikien tulkinnot menevät ristiin siten, että tytöille 'mies' on ensisijainen vaihtoehto ja pojille 'nainen' on lähes viimeinen. Lisäksi pojat käänsivät *hän*-lauseet sukupuolisymmetrisellä variantilla (*he or she, she or he*) useammin kuin tytöt. Tämä ero sukupuolten välillä oli tilastollisesti merkitsevä (df= 1, khi²= 14.99, p<.001). Myös Braunin (1995) tutkimuksessa kävi siis ilmi (luku 2.4), että mieskirjoittajat olivat käyttäneet artikkeleidensa suomenkielisten esimerkkien englannin- ja saksankielisissä käännöksissä sukupuolisymmetristä käännösversiota useammin kuin naiskirjoittajat. Miesten kääntämistapa saattaa johtua siitä, että heidän ajattelussaan symmetrisesti sukupuoliin viittaava variantti kuten *he or she* ei hahmotu symmetrisenä vaan maskuliinisena. Tähän viittaa muun muassa Hamiltonin (1991, koesarjan toinen koe) tutkimus, jossa kahden verrokkiryhmän vastaajien tuli kuvailla mahdollisia mielikuviaan heidän kuultuaan ärsyketekstistä joko sukupuolineutraalin version "When children began their education at age three, they..." tai symmetrisesti sukupuoliin viittaavan version "When a child began his or her education at age three, he or she...". Molempien vastaajaryhmien miesosallistujat, siis myös *his or her* -version lukeneet miehet, kuvailivat merkitsevästi enemmän mieheen kuin naiseen liittyviä mielikuvia. Myös Crawfordin & Englishin (1984, toinen koe) tutkimuksessa miesvastaajat tulkitsivat juristin työstä kertovan tekstin geneeris-maskuliinisen version "A lawyer...he" ja sen sukupuolisymmetrisen version "A lawyer...he or she" yhtä lailla mieheen viittaaviksi.

Lukiolaispojat siis olettivat koesarjan kolmessa kokeessa ja lukiolaistytöt kahdessa kokeessa *hän*-pronominin tarkoitteen useammin mieheksi kuin naiseksi. Ala-asteen tytöt ja pojat tulkitsivat pronominin useimmiten viittaavan oman sukupuolensa edustajaan. *Hän*-pronomini esitettiin tekstikontekstissa, jossa ei viitattu kumpaankaan sukupuoleen, tai ilman tekstikontekstia. Kokeiden tulokset viittaavat siihen, että myös *hän*-pronominiin liittyy piilomaskuliinisuutta.

4.2.3 YHTEENVETOA JA POHDINTAA

Muodollisesti sukupuolineutraalien ihmisviittausten tulkintaa käsittelevissä kokeissa kävi ilmi, että pojat/miehet tulkitsivat viittaukset johdonmukaisesti useammin miestä kuin naista tarkoittaviksi. Ala-asteen tytöt hahmottivat viittaukset ensisijaisesti oman sukupuolensa edustajiksi. Lukiolaistytöt olettivat viittaukset enemmän mies- kuin naistarkoitteiksi; kahdessa kokeessa ei kuitenkaan ilmennyt merkittävää eroa naiseksi vs. mieheksi tulkitsemisessa. Eläkeläisikäisten naisten vastauksissa keskimäärin ei tullut esiin miesvoittoista tulkintatapaa. Kokeissa toistui siis samansuuntainen osallistujien sukupuolen ja iän vaikutus. Pojat ja miehet tulkitsivat ilmaisut miestä tarkoittaviksi keskimäärin useammin kuin tytöt ja naiset. Lapset olettivat ihmisen yleensä oman sukupuolensa edustajaksi. Sukupuolen ja iän tuottama variaatio neutraali-ilmaisujen tulkintaan saattaa näin ollen olla systemaattista, ei vain kyseisten aineistojen piirre.

Tyttöjen ja poikien kesken ilmeni kuitenkin sellaista eriytymistä, että poikien mieskeskeisyys oli vahvempaa kuin tyttöjen naiskeskeisyys. Keskimäärin kahdeksan vuoden ikäisten lasten ajattelussa on jo havaittavissa se sukupuolten välinen tulkintaero, joka ilmeni selvemmin lukioikäisten ja vanhempien aikuisten kohdalla. Tärkeä kysymys myös jatkotutkimuksia varten on, kuinka varhaisessa iässä tyttöjen ja poikien välinen tulkintaero alkaa kehittyä. Kiinnostavaa on myös, missä määrin eroa tuottaa naiskeskeisyyden heikkeneminen tyttöjen ajattelussa ja/tai mieskeskeisyyden vahvistuminen poikien tavassa ajatella.

Tyttöjen ja poikien ihmispiirroksia ja niiden epäsymmetristä sukupuolittuneisuutta voi tarkastella myös siitä näkökulmasta, että ihmispiirroksot voivat heijastaa tekijänsä omakuvaa (Klepsch & Logie 1982). Šornován (2011: 53–70) tutkimista syntymäilmoituksista ilmeni, että poikavauvoista käytetään usein aikuisuuteen viittaavia nimityksiä, esimerkiksi *pikkumiehemme*, mutta samantyyppisiä ilmaisuja, kuten *pikkunaisemme*, ei käytetä tyttövauvoista (myös Rautala 1988: 34–35).²⁰ Jos vanhemmat ja muut aikuiset myös puhuttelevat poikia ”miehiksi” (esim. Teräs 2010: 79–80), ja/tai pojat havaitsevat itseensä viitattavan siten, puhetapa ehkä osaltaan saa pojat näkemään itsensä miesten edustajina. Mahdollisesti myös tätä kautta voi selittyä se, että poikien ihmispiirroksissa on enemmän miehiä kuin tyttöjen piirroksissa naisia.

Lasten altistuminen gm-ilmaisuille, muun muassa yleistäville *mies*-nimikkeille, voi olla osasy siihen, että poikien taipumus hahmottaa ihminen mieheksi jatkuu heidän ajattelussaan lapsuuden jälkeen, mutta tyttöjen tapa käsitteellistää

20 Samanlainen ero on näkynyt onnittelukorteissa vauvan syntymän johdosta. Erään yrityksen valmistamassa, poikavauvalle suunnatussa kortissa kirjoitetaan: *Voimistu ja vartu, pieni miehen alku. Hymyn hohde huulillas, ruusun puna poskillas*. Vastaavassa tyttövauvan onnittelukortissa sen sijaan sanotaan: *Voimistu ja vartu, pieni tytön alku (...)*. (Engelberg, Mila. Sukupuoli ja representaatio -kurssi 2010, Helsingin yliopisto. Luentomoniste.)

ihminen naiseksi väistyy myöhemmin heidän ajattelustaan (vrt. esim. Hamilton 1988). Oletettavasti myös muu maskuliininen kielenaines, esimerkiksi sukupuolispesifit *mies*-nimikkeet, voivat ohjailla lasten käsitystä ihmisestä miehenä ja ei-naisena. Naiskeskeisyyden karsiutuminen tyttöjen tulkintatavoista liittyynee yleisemmin tyttöjen sosialisointiin ja esimerkiksi mieshahmojen ja -tekijyyden hallitsevuuteen koulujen oppimateriaaleissa (esim. Palmu 1992; Pitkänen-Koli 1996; Palmu 2003; Tainio & Teräs 2010) ja television lastenohjelmissä (esim. Kattelus 1995; Suoninen 1995; 2007).

Hän-pronominin tarkoite on alttiina sukupuolistumiselle muun muassa siksi, että kolmannen persoonan pronominisubjektia ei yleensä jätetä pois (**Sanoo* vrt. esim. *Sanon*). *Hän*-pronominin liittyvää piilomaskuliinisuutta voi tuottaa se, että pronominin tarkoite on useammin mies- kuin naispuolinen muun muassa tiedotusvälineiden kielenkäytössä ja uutisjournalismissa (esim. Suikkanen & Syrjälä 2010). Myös *mies*-sanana käytetty yksikön kolmannen persoonan pronominin sijasta (luku 2.5) saattaa vahvistaa *hän*-pronominin maskuliinista tulkintatapaa.

Huomattava osa ihmisen nimitysten piilosukupuolisuudesta selittyy kielenulkoisesta todellisuudesta, mutta piilofeminiinisyys ja -maskuliinisuus eivät ehkä selity siten yhtä suurena määränä. Piilofeminiinisyys saattaa olla paljon sellaista muun muassa tehtävänimikkeisiin (esim. *sairaanhoitaja*) liittyvää piilosukupuolta, joka heijastuu tarkoitejoukkojen todellisesta ja yleisesti tunnetusta sukupuolijakaumasta. Kuten edellä kuvatuissa kokeellisissa tutkimuksissa tulee esiin, piilomaskuliinisuuteen sisältyy miesvaltaisten ryhmien nimitysten ohella merkittävänä ulottuvuutena mieskeskeisyyttä ilmentävä piilomaskuliinisuus, jonka myötä esimerkiksi *suomalainen* hahmotetaan tyypillisesti miespuoliseksi. Näin ollen ihmisen nimitysten piilomaskuliinisuus voi olla laajemmalle levinyttä kuin piilofeminiinisyys. Ihmisviittausten piilosukupuolisuuteen liittyviä kiinnostavia kysymyksiä ovat, kuinka vahvasti sukupuolen konnotaatio sisältyy piilofeminiinisiin vs. piilomaskuliinisiin nimityksiin ja onko piilofeminiinisyys kenties vahvempaa kuin piilomaskuliinisuus.²¹

Periaatteessa sukupuolineutraalien ihmisviittausten piilomaskuliinisuuden on (amerikan) englantia koskevissa tutkimuksissa (esim. Silveira 1980; Hyde 1984; Hamilton 1991) selitetty johtuvan vahvasti siitä, että lapset alkavat käyttää maskuliinipronominia *he* yleistävissä viittauksissa ennen kuin he oppivat, että pronominilla ei aina tarkoiteta vain poikaa/miestä. Tämän kuvauksen mukaan maskuliiniseksi tulkittu pronomini yleistävä käyttö vakiinnuttaa käsityksen siitä, että tyypillinen ihminen on mies. Geneerisesti käytettyjen maskuliini-ilmaisujen voi odottaa tuottavan ja vahvistavan ihmisen nimitysten piilomasku-

21 Laakso (2005a: 133) katsoo, että naisten nimityksissä sukupuoli on perustavanlaatuinen ja keskeisempi piirre kuin monissa miesten nimityksissä.

liinisuutta. Tutkimustulokset suomen ja esimerkiksi turkin (esim. Braun 2001) tapaisista genukettomista kielistä tuovat kuitenkin esiin kyseisen, englantia koskevan selityksen rajallisuuden. Luonnollisen suvun puuttuminen on lisäksi varsin yleistä kielissä. Siewierskan (2004) selvitykseen sisältyvistä 402 kielestä 269 (67 %) on sellaisia, joiden persoonapronomineilla ei ole genusta.

Edellä kuvatuissa kokeissa esiin tulleet, suomen kielen ihmisviittauksiin liittyvä piilomaskuliinisuus ei vaikuta olevan vain kokeellisen asetelman tai tutkimustilanteen tuottama artefakti. Artikkelin (2) kokeiden tuloksissa kuvastunut maskuliininen vinouma on samankaltainen kuin luvun 2.4 autenttisesta kielenkäytöstä peräisin olevissa esimerkeissä. *Hän*-pronominin piilomaskuliinisuus puolestaan ilmenee myös maskuliinimuotojen priorisoimisena sanakirja-artikkeleissa sekä puheenvuoroissa sukupuolieron luomisesta suomen kielen persoonapronomineihin erillisen feminiinipronominin avulla (luku 2.4). *Hän*-lauseiden käännösten jakaumaa ei välttämättä selitä sukupuolieron puuttuminen suomen kielen persoonapronomineista ja se, että suomenkieliset eivät hallitsisi femiini- ja maskuliinipronominien eroa vieraassa kielessä, tässä siis englannissa. Fiebigin (2014) tutkimuksessa suomea äidinkielenään puhuvien tavat kääntää *hän*-pronominin sisältäviä lauseita muistuttivat muiden kielten puhujien käännöksiä. Esimerkiksi mieheen viittaavien käännösten osuus oli suomenkielisten vastaajien käännöksistä 63 % ja naiseen viittaavien 22 %. Vastaavat osuudet olivat tšekinkielisten käännöksissä 63 % ja 11 %, saksankielisten 45 % ja 15 % ja suomenruotsalaisten 51 % ja 13 %. Maskuliini-ilmaisut olivat siis selvästi yleisempiä kuin feminiiniset myös niiden vastaajien käännöksissä, joiden äidinkielessä persoonapronomineilla on suku.

Vaikka nuorten ja erityisesti poikien/miesten tapa tulkita neutraali-ilmaisut useammin mies- kuin naistarkoitteiseksi ei ole yleistettävissä muihin aikuisten ikäryhmiin, tulkintatapa on samansuuntainen kuin havainnot kokeellisten tutkimusten ulkopuolisesta kielellisestä piilomaskuliinisuudesta. Kuten luvussa 2.4 tuli esiin, neutraalien ihmisviittausten konnotoituminen maskuliiniseksi on ilmennyt myös muista kielistä tehdyissä tutkimuksissa. Suomen kielen tai muiden kielten tutkimuksista ei sen sijaan käy ilmi, missä määrin muunsukupuoliset tulkitsevat neutraaliviittauksia (tai geneeris-maskuliinisia ilmaisuja) sukupuoleen viittaaviksi ja se onkin selvittämisen arvoinen kysymys.

Artikkelissa (3) toin esiin myös sen suomen kielen yksikön kolmannen persoonan ilmaisemiseen liittyvän piirteen, että *mies*-sanalla voidaan viitata (anaforisen) pronominin tavoin nimeltä mainittuun mieheen. Olen laajentanut pronominaalisesti käytetyn *mies*-sanana käsittelyä työni neljännessä osatutkimuksessa, jonka sisältämiä tuloksia käsittelen seuraavaksi.

4.3 MIES-SANAN PRONOMINAALINEN KÄYTTÖ RIKOSJOURNALISMISSA

Osatutkimuksessa *Mies-sanan pronominaalinen käyttö* (liite 4) tarkastelen sitä, miten *mies*-sanaa käytetään (anaforisen) pronominin tavoin nimeltä mainitusta miestarkoitteesta, erityisesti rikosjournalismissa, ja tällaisen käytön mahdollista lisääntymistä. Lisäksi käsittelen *mies*-sanana mahdollista kehittymistä indefiniittiseksi pronominiksi sekä pronominaalisen *mies*-sanana vs. *hän*-pronominin tulkitemistä. Pronominaalisen *mies*-sanana aiemmissa tutkimuksissa käytetyt lehtikielen aineistot ovat olleet suppeampia kuin tämän tutkimuksen aineisto eikä niissä ole vertailtu eri ajanjaksoina kerättyjä aineistoja. Pronominaalisen *mies*-sanana tulkitemisestä ei tietääkseni ole julkaistu aiempaa tutkimusta.

Järjestämässäni kyselytutkimuksessa ilmeni eroavaisuuksia siinä, miten *mies*-pronominilla vs. *hän*-pronominilla viittaaminen rikollistarkoitteisessa kontekstissa vaikuttaa tarkoitteen ja viittaussuhteen hahmottamiseen. Tutkimuksessa yliopisto-opiskelijoille (N= 80) esitettiin rikosuutisia kahtena versiona. Toisessa uutisversiossa nimeltä mainittuun rikollismieheen viitattiin *hän*-pronominilla, toisessa muutoin identtissä tekstissä mieheen viitattiin pronominaalisella *mies*-sanalla. Vastaajat vertailivat, kuinka täsmällisesti/tarkasti/selvästi/vahvasti ja epämääräisesti/heikosti *hän* ja *mies* viittaavat tarkoitteeseen. Vertailua varten oli esitetty kymmenen väittämää, jotka kuvasivat *hän*- ja/tai *mies*-pronominin viittaussuhdetta, esimerkiksi ”*Hän*-sanalla on heikompi viittaussuhde kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön kuin *mies*-sanalla” ja ”*Mies*-sanalla on heikompi viittaussuhde kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön kuin *hän*-sanalla”. Osallistujat kuvasivat Likertin asteikolla saman- tai erimielisyytensä väittämiin. Varsinkin miesten vastauksista erottui tulkintatapa, jonka mukaan *mies*-sanana viittauskohde on epämääräisempi kuin *hän*-sanana, *mies*-sana viittaa tarkoitteeseen epämääräisemmin kuin *hän* ja *mies*-sanalla on heikompi viittaussuhde kuin *hän*-sanalla. Osa vastaajista kommentoi viittaussuhteita avovastauksissa ja toi esiin muun muassa, että *mies*-pronomini on ”etäännyttävä”, ”epämääräinen” ja ”persoonaton”; *hän*-pronominin kuvattiin olevan muun muassa ”henkilökohtaisempi” ja ”läheisempi”.

Tutkimuksessa käytetty mediakielen aineisto koostuu siis Alibi-lehden ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjojen teksteistä (luku 3.). Pronominaalisella *mies*-sanalla on niissä yhteensä 1230 esiintymää, joista 63 % on yksikkömuotoisia (myös Karppinen 2001: 182; Rossi 2010). Myös indefiniittinen man-pronomini on yleensä yksiköllinen (esim. Siewierska 2011: 66). Sekä yksiköllisten että moniköllisten *mies*-pronominin tarkoitteiden yleisin rooli on jokaisessa aineistossa rikoksen tekijyys. Taulukossa 5 on esitetty yksiköllisten, anaforisten *mies*-pronominin esiintymät (kaikki taivutusmuodot), tarkoitteiden roolit sekä esiintymät 10 000:ta sanetta kohden Alibi-lehtien ja PPK-kirjojen vanhoissa ja uusissa teksteissä. Taulukossa 6 esitetään moniköllisten *mies*-pronominin esiintymät

(kaikki taivutusmuodot), tarkoitteiden roolit sekä esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden aineiston vanhoissa ja uusissa teksteissä.

Taulukko 5: Pronominaalisesti käytetyn, yksiköllisen *mies*-sanon frekvenssit ja prosenttiosuudet (suluissa), tarkoiteen rooli (rikoksen tekijä, uhri, muu ei-rikollinen) ja esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden aineistoittain (Alibi-lehdet ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjat)

Aineisto	Yksiköllisen mies-pronominin tarkoiteen rooli				Esiintymiä 10 000:ta sanetta kohden
	Rikoksen tekijä	Uhri	Muu	Yhteensä	
Alibit 2011–2012	261 (87,3)	31 (10,4)	7 (2,3)	299	7.4
Alibit 1979–1980	117 (68,4)	27 (15,8)	27 (15,8)	171	4.0
PPK 2008–2013	200 (80,3)	29 (11,6)	20 (8,0)	249	5.7
PPK 1971–1976	36 (61,0)	8 (13,6)	15 (25,4)	59	2.8
Yhteensä	614 (78,9)	95 (12,2)	69 (8,9)	778	

Taulukko 6: Pronominaalisesti käytetyn, moniköllisen *mies*-sanon frekvenssit ja prosenttiosuudet (suluissa), tarkoiteiden rooli (rikoksen tekijä, uhri, muu ei-rikollinen, muu kuten rikoksen tekijä ja uhri yhdessä) ja esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden aineistoittain (Alibi-lehdet ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjat)

Aineisto	Moniköllisen mies-pronominin tarkoiteiden rooli					Esiintymiä 10 000:ta sanetta kohden
	Rikoksen tekijä	Uhri	Muu ei-rikollinen	Muu	Yhteensä	
Alibit 2011–2012	37 (45,1)	25 (30,5)	1 (1,2)	19 (23,2)	82	2.0
Alibit 1979–1980	29 (43,9)	7 (10,6)	11 (16,7)	19 (28,8)	66	1.6
PPK 2008–2013	207 (79,3)	12 (4,6)	23 (8,8)	19 (7,3)	261	6.3
PPK 1971–1976	40 (93,0)	-	1 (2,3)	2 (4,7)	43	2.0
Yhteensä	313 (69,2)	44 (9,7)	36 (8,0)	59 (13,1)	452	

Kuten Taulukosta 5 ja Taulukosta 6 näkyy, sekä yksiköllisten että moniköllisten *mies*-pronominien esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden on suurempi uusissa Alibi- ja PPK-jutuissa kuin vanhoissa. Rikollistarkoitteisten, yksiköllisten *mies*-pronominien määrä on merkitsevästi suurempi uusissa kuin vanhoissa Alibeissa ($df= 1$, $\chi^2= 24.6$, $p<.0001$), mutta vastaavien moniköllisten *mies*-pronominien ei ole ($\chi^2= 0.02$, n.s.). Rikollistarkoitteisten, yksiköllisten *mies*-pronominien määrä on merkitsevästi suurempi myös uusissa kuin vanhoissa PPK-teksteissä ($df= 1$, $\chi^2= 9.91$, $p<.01$); vastaavien moniköllisten frekvenssiero uuden ja vanhan PPK-aineiston välillä on melkein merkitsevä

(df= 1, khi²= 4.55, p<.05). Aineistosta ilmeni myös, että rikostekstien *mies*-pronominien yleisin syntaktinen tehtävä on subjektin funktio, joskaan subjektina esiintyvien *mies*-pronominien osuus kaikista *mies*-pronomineista ei ollut merkittävästi lisääntynyt. Indefiniittinen man-pronominini on kieliopillistuttuaan tyypillisesti subjektipronominini (esim. Siewierska 2011). Lähes kaikki aineiston vanhojen tekstien kirjoittajat ovat miehiä; uudessa aineistossa pronominaalista *mies*-sanaa käyttävät sekä nais- että mieskirjoittajat ja naiset jopa enemmän kuin miehet.

Rikollisviitteisessä kontekstissa *mies*-pronominin myönteiset konnotaatiot yleensä karsiutuvat.²² Pronominaalinen *mies* on aineiston teksteissä usein suhteellisen helposti korvattavissa pronominilla *hän* (tai *tämä*). Toisaalta rikollistarkoitteinen *mies*-pronominini voi varsinkin toistuessaan viittausketjussa vaikuttaa viittaavan tarkoitteeseen heikommin kuin vastaava *hän*-pronominini. Tätä havainnollistan esimerkiksi (26), jossa on ensin esitetty osa artikkelin alkuperäisestä tekstistä, *mies*-pronominit kursivoituina, sen jälkeen vaihtoehtoinen versio:

(26) Pekka Luukkosen etsintöihin osallistui runsaasti poliiseja ja poliisikoiria. Karkurista ei tullut juuri edes yleisövihjeitä, joten poliisilla ei ollut aluksi mitään käsitystä *miehen* olinpaikasta.

Miehestä annettiin myös pohjoismainen etsintäkuulutus. Sellainen tulee automaattisesti poliisin oman järjestelmän kautta.

Löytyi mökistä [väliotsikko]

Murhamies ehti pysyä maan alla peräti kaksi viikkoa. Lopulta tiistaina 19. heinäkuuta kello 16 jälkeen poliisi sai *miehen* kiinni Kuusamosta. (7)

Pekka Luukkosen etsintöihin osallistui runsaasti poliiseja ja poliisikoiria. Karkurista ei tullut juuri edes yleisövihjeitä, joten poliisilla ei ollut aluksi mitään käsitystä *hänen olinpaikastaan*.

Luukkosesta annettiin myös pohjoismainen etsintäkuulutus. Sellainen tulee automaattisesti poliisin oman järjestelmän kautta.

Löytyi mökistä [väliotsikko]

Murhamies ehti pysyä maan alla peräti kaksi viikkoa. Lopulta tiistaina 19. heinäkuuta kello 16 jälkeen poliisi sai *hänet* kiinni Kuusamosta. (7)

(Anoppinsa surmannut kiipesi muurin yli. Murhamiehet karkaavat vankilasta. Alibi 8/2011: 6–7)

22 *Mies*-sanana positiivinen konnotaatio rakentuu lähinnä sille, että miessukupuoli sinänsä usein hahmotetaan ja esitetään ihannoidusti. Periaatteessa on mahdollista, että myönteisen konnotaation heikentyminen jossain määrin heikentää myös *mies*-sanana (korosteista) maskuliinisuuden piirrettä ja ydinmerkitystä, vaikka osa maskuliinisuuden piirteistä voikin säilyä indefiniittisissä man-pronomineissa.

Esimerkissä (26) näkyvä, viittausketjun toisteinen *mies*-pronomini voi muistuttaa indefiniittisten man-pronominien joskus ilmaisemaa spesifiä, mutta tuntematonta tekijää (esim. Giacalone Ramat & Sansò 2007). Rikollisviitteisen *mies*-pronominin tulkitseminen heikosti tai epämääräisesti tarkoitteeseen viittaavaksi saattaa johtua muun muassa kielteisen toimijuuden ja *mies*-sanana myönteisen konnotaation välille hahmottuvasta etäisyydestä.

Mies-sanana uudelleentulkintaa pronominaaliseksi ja kieliopillistumista voivat motivoida ihmisviittausten piilomaskuliinisuus (luvut 2.4, 4.2) sekä sukupuolispesifisti ja yleistävästi maskuliininen kielenaine (luvut 2.2, 4.1). Pronominiin *hän* liittyvä piilomaskuliininen merkitys (artikkeli 3, liite 3) on voinut vaikuttaa siten, että kielenkäyttäjät ovat metaforisesti (Heine, Claudi & Hünne Meyer 1991; Lakoff & Johnson 2003) tulkinneet 'miehen' samankaltaiseksi yksikön kolmannen persoonan (pronominin) kanssa. Kokeellisissa tutkimuksissa myös indefiniittipronominin *kukin* ja *jokainen* on tulkittu useammin mieheen kuin naiseen viittaaviksi (Engelberg 2010). Indefiniittipronominien mahdollinen piilomaskuliinisuus voi lisätä (pronominaalisen) *mies*-sanana edellytyksiä kehittyä indefiniittiseksi. Lisäksi *mies*-sanana suhde nimettyyn miestarkoitteeseen ehkä hahmotetaan analogiseksi, rakenteellisesti samankaltaiseksi kuin piilomaskuliinisen *hän*-pronominin suhde piilomaskuliiniseen 'ihmisen' kategoriaan (artikkeli 2, liite 2). Muun muassa uutiskielessä näkyvä, toistuva viittaaminen *mies*-sanalla anonyymeihin miestarkoitteisiin on voinut lisätä *mies*-pronominin käyttöä nimellä identifioiduista miehistä. *Mies*-sanana suuri taajuus, joka ilmenee esimerkiksi Suomen sanomalehtikielen taajuussanastossa (2004), luo edellytyksiä *mies*-sanana kieliopillistumiselle. Kieliopillistuvat sanat ovat taajaan käytettyjä ja toistuvia perussanoja (esim. Bybee & Hopper 2001; Hopper & Traugott 2003: 101–102.) Maskuliinisen kielenaineen yleistävä käyttö voi edistää pronominaalisen *mies*-sanana kehittymistä indefiniittiseksi pronominiksi.

Kieliopillistuminen perustuu kielenkäyttäjien kognitiiviseen toimintaan, johon sisältyy ihmiskeskeisyys ja -näkökulmaisuus (Heine, Claudi & Hünne Meyer 1991: 27–29; Heine 1997; Ojutkangas 2000). *Mies*-sanana pronominaalista käyttöä varsinkin myönteisen tekijyyden konteksteissa motivoi miesnäkökulmainen puhujayhteisö, miespuhujien asenteet ja yhteenkuuluvuutta luova homososiaalisuus (ks. esim. Koivunen 2013). Jos *mies*-sanana uudelleentulkinnan yksikön kolmannen persoonan pronominin kaltaiseksi ovat tehneet pikemmin mies- kuin naispuoliset kielenkäyttäjät, sanana kieliopillistumisen pohjana oleva kognitio voi olla enemmän miesten kuin naisten kognitiota. Se, että pronominaalisen ja tyypillisesti subjektina käytetyn *mies*-sanana viittaavuus voi toisaalta heikentyä rikollisviitteisissä konteksteissa, saattaa johtua muun muassa siitä, että mieskeskeinen puhujayhteisö etäännyttää *mies*-pronominin tarkoitteen samoin kuin itsensä tarkoitteen kielteisestä tekijyydestä. *Mies*-sanana kieliopillistumista epä-

määräiseksi ja yleistäväksi pronominiksi voi myös edistää se, että varsinkin miespuhujille mieheys edustuu yleispätevänä ihmisyytenä (vrt. luvun 2.4 esimerkit) ja *mies* lajigenerisenä, kuten ilmenee maskuliini-ilmaisujen koodautumisessa yleistäviksi. *Mies*-sana saattaa olla merkitykseltään laveampi ja ehkä pronominaalisempi (ks. Sugamoto 1989) miesten kuin naisten ajattelussa.

Mies-sanana pronominaalinen käyttö antaa viitteitä siitä, että 'miestä' merkitsevän sanan kieliopillistumiseen (indefiniitti)pronominiksi voivat vaikuttaa sosiaalinen sukupuoli ja muu (piilo)maskuliininen kielenaines. Indefiniittipronominien – tai persoonapronominien – kehittyminen useammin 'miestä' kuin 'naista' merkitsevistä substantiiveista on ilmiö, jota ei tulisi tutkia sukupuoli-sokealla tavalla.

Mies-sanana käytön laajeneminen pronominaaliseksi tarkoittaa, että suomen kielessä voi olla meneillään merkittävä maskuliinisen kielenaineksen ja mieskeskeisyyden lisääntyminen. *Mies*-pronomini voi myös tuoda (mies)sukupuolta tarpeettomasti esiin sellaisissa konteksteissa, joissa sukupuoli ei ole relevantti asia (myös Rossi 2010). Rikollistarkoitteisen *mies*-pronominin hahmottuminen kielenkäyttäjille paikoitellen tarkoitetta etäännyttävänä ja epämääräistävänä voi vaikuttaa siihen, miten miesten rikoksenteleisyys representoituu esimerkiksi mediassa.

Mies-sana on vakiintunut pronominaaliseen käyttöön, mutta *mies*-pronominilla on päällekkäisiä ja kerrosteisia merkityksiä (vrt. Heine, Claudi & Hünne-meyer 1991; Hopper 1991). *Mies*-sanaa käytetään pronominaalisesti sekä myönteisen miestoimijuuden korostamiseen että kielteisen tekijyyden kuvaamiseen. *Mies*-pronominin rikollistarkoitteinen käyttö luo merkityskerrostuman, jossa *mies*-pronominin viittaavuus voi hahmottaa osalle kielenkäyttäjistä heikompana kuin vastaavasti käytetyn *hän*-pronominin.

On kuitenkin epäselvää, miten *mies*-sanana kieliopillistumiseen indefiniittiseksi vaikuttaa indefiniittisten man-pronominien lähtökohdaksi kuvatun generisen 'mies'-sanana (esim. Giacalone Ramat & Sansó 2007) puuttuminen suomen kielestä, tai voiko 'mies'-sana alkaa kehittyä indefiniittiseksi kielteisenkään miestoimijuuden konteksteista, joissa puhuja viittaa 'mies'-sanalla anaforisesti nimeltä spesifioituun mieheen. Rikollisviitteisyyden tapaisen tekijyyden rinnalla *mies*-pronominia käytetään taajaan myös miestarkoitetta ja -toimijuutta myönteisesti korostavaan sävyyn.

Osatutkimukseen sisältyvä kyselytutkimus *mies*-pronominin ja *hän*-pronominin viittaussuhteista on vasta alustavaa tutkimusta pronominaalisen *mies*-sanana tulkittamisesta kielteisen miestoimijuuden kontekstissa, tässä tapauksessa rikosuutisoinnissa, ja ylipäättään *mies*-pronominin tulkintatavoista. Tutkimusta tulee laajentaa muun muassa erityyppisiin tekstikonteksteihin (esim. myönteiseen ja kielteiseen sävyyn kuvattu toimijuus; julkisuuden ja ei-julkisuuden

henkilöiden kuvaus) ja eritaustaisin vastaajaryhmiin. Kielenkäyttäjien tekemien tulkintojen empiirinen tutkimus on kuitenkin mahdollista ja tärkeää niin *mies*-pronominin kuin esimerkiksi geneeris-maskuliinisten ilmaisujen ja muodoltaan sukupuolineutraalien ihmisviittausten kohdalla. Muun muassa kyselytutkimukset riittävän suurten vastaajaryhmien kanssa voivat antaa *mies*-pronominin(kin) ominaisuuksista realistisemmän kuvan kuin esimerkiksi yhden tai muutaman kielentutkijan arviot.

Rikosjournalistisesta aineistosta tehtyjä havaintoja (rikollisviitteisestä) pronominaalisesta *mies*-sanasta ja sen lisääntymisestä ei voi suoraan yleistää kuvaamaan kielenkäyttöä laajemmin esimerkiksi muussa mediassa. Esimerkiksi Alibi-lehden toimittajien kirjoittamisen tapaan voivat vaikuttaa toimituksen sisäiset, ehkä homogenisoivat konventiot. Pronominaalisen *mies*-sanan esiintymistaajuutta ja konteksteja on paikallaan selvittää myös muun muassa isojen kieliaineistojen avulla.

4.4 YHTEENVETOA

Tässä työssä raportoitu, suomen kielen geneeris-maskuliinisia ilmaisuja käsittelevä kokeellinen tutkimus toi esiin, että usein sukupuolineutraaleina pidetyt geneeris-maskuliiniset ihmisviittaukset tulkitaan ensisijaisesti miestä tarkoittaviksi ja maskuliinisemmiksi kuin niiden muodoltaan neutraalit vastineet (esim. *lakimies* vs. *juristi*). Tutkimuksessa miehet tulkitsivat gm-ilmaisut vähemmän sukupuolineutraaleiksi kuin naiset. Ihmisviittausten piilomaskuliinisuutta käsittelevissä kokeellisissa tutkimuksissa puolestaan ilmeni, että suomen kielen substantiivien genuksettomuudesta huolimatta sellaiset muodoltaan sukupuolineutraalit ihmisviittaukset, joilla ei ole nais- tai miesvaltaisia tarkoitejoukkoja (esim. *ihminen*, *tyypillinen suomalainen*), tulkitaan keskimäärin useammin miestä kuin naista merkitseviksi. Lisäksi genukseton *hän*-pronomini tulkitaan herkemmin mieheen kuin naiseen viittaavaksi kontekstissa, josta tarkoitteen sukupuoli ei käy ilmi. Pojat/miehet tulkitsivat neutraaliviittaukset keskimäärin maskuliinisemmiksi kuin tytöt/naiset. Tutkimustulokset gm-ilmaisujen sekä muodoltaan sukupuolineutraalien ilmaisujen maskuliinisesta tulkitsemisesta ovat samansuuntaisia muista kielistä saatujen tulosten kanssa. *Mies*-sanana pronominaalista käyttöä ja mahdollista kieliopillistumista tarkastelevassa tutkimuksessa tuli esiin, että *mies*-sanana käyttö pronominin tavoin on lisääntynyt rikosjournalismissa ja siinä sanan tarkoitteen tavanomaisin ja yleistynyt rooli on rikoksen tekijyys. Lisäksi *mies*-pronominin viittaavuus rikollisviitteisessä kontekstissa voi hahmottua osalle kielenkäyttäjistä heikompana kuin vastaavan *hän*-pronominin.

5 POHDINTA

5.1 TEOREETTISET IMPLIKAATIOT

Suomen kieltä pidetään sen genuksettomuuden vuoksi suhteellisen sukupuolineutraalina. Suomen kielen ihmisviitteisissä ilmaisuisa kuitenkin ilmenee samanlainen mieskeskeisyyden periaate, joka on havaittu muissa kielissä. Mieskeskeisyys näkyy eksplisiittisesti laajassa ja heterogeenisessä geneeris-maskuliinisessa kielenaineuksessa, jossa miessukupuoli ja miestekijyys on representoitu ensisijaisena ihmisyytenä. Kielellisen miesnormisuuden implisiittinen muoto on periaatteessa sukupuolineutraaleihin ihmisviittauksiin kuten *ihminen*-yläkäsitteeseen ja *hän*-pronominiin liittyvä piilomaskuliininen merkitys. *Mies*-sanan pronominaalinen käyttö voi vahvistaa *mies*-sanan suurempaa esiintymistiheyttä *nainen*-sanaan nähden ja ylimalkaan maskuliini-ilmaisujen suurta taajuutta kielenkäytössä sekä miessukupuolen hallitsevaa kielellistä asemaa. *Mies*-sanan mahdollinen kehitys indefiniittiseksi kuvastaisi sitä, että 'mies' voi edustaa 'ketä tahansa'.

Sen lisäksi, että maskuliiniset/mieheen viittaavat ilmaisut ovat useimmissa konteksteissa ihmisviitteisyyden oletusarvo (Hellinger & Bussmann 2001: 19), maskuliini on todennäköisesti sukupuolineutraalin ihmisviitteisyyden normi. Poikkeuksena tähän on ihmisen nimitysten piilofeminiinisyyden, joka voi piilomaskuliinisuutta enemmän edellyttää tarkoitejoukon tunnettua sukupuolivoumaa ja siten perustua enemmän kielenulkoiseen todellisuuteen (esim. *sairaanhoitaja*). Suomen kielessä miessukupuoli hallitsee sekä geneeristä sukupuolisuutta että ihmisen nimitysten piilosukupuolisuutta.

Kielen genuksettomuus ei ole tae sukupuolten yhdenvertaisesta representoitumisesta kielessä. Ihmisviittausten mieskeskeisyys perustuu ja rakentuu sukupuolten erottelun, kaksijakoisen sukupuolimallin ja sukupuolten vastakkaisuuden periaatteille (esim. Bem 1993; Hirdman 2003). Mieskeskeisyys suomen kielessä ilmaisee, että sukupuoliero on relevantti myös suomessa (Engelberg 2002).

Sekä geneerinen maskuliinisuus, ihmisviittausten piilomaskuliinisuus – ja esimerkiksi puheenvuorot erillisen ”feminiinisen” persoonapronominin kehittämisestä yksikön kolmanteen persoonaan – että *mies*-sanan käytön laajeneminen (affirmoivasti) pronominaaliseksi perustuvat paljolti siihen, keiden kielenkäyttäjien näkökulma on vakiintunut kieleen ja sen käyttöön. Bem (1993: 42) kuvailee miesnäkökulmaisuuksia näin:

”the central image underlying the concept of androcentrism is males at the center of the universe looking out at reality from behind their own eyes and describing what they see from an egocentric – or androcentric – point of view. They divide reality into self and other and define everything categorized as other – including women – in relation to themselves.”

Bemin mukaan miehet pitävät kokemustaan muun muassa (ihmis)lajin viitekehystenä tai standardina ja määrittelevät kaiken näkemänsä sen mukaan, miten samanlainen tai erilainen se on suhteessa heihin itseensä. Mieskeskeisyys ja -näkökulmaisuus ilmenee myös siinä, miten Cooperin & Rossin (1975) mukaan sanajärjestys monenlaisissa kiteytyneissä ilmaisuissa kuten *man and woman*, *husband and wife* ja *here and there* kuvastaa Me First -periaatetta: ilmaisujen ensimmäinen osa viittaa prototyyppiseen puhujaan, Minään. Minä on Cooperin & Rossin mukaan muun muassa aikuinen, miespuolinen, tässä ja nyt. Kielenkäytössä ihminen on mies ja hän on mies, koska minä on mies.

Genuksettomassa kielessä ei ole mahdollista eksplikoida naissukupuolta miessukupuolen ohessa samassa määrin kuin kielissä, joissa on luonnollinen ja/tai kieliopillinen suku (vrt. esim. saksan produktiivinen feminiinijohdin *-in*; feminiinipronominien geneerinen käyttö). Myöskään ihmisviittausten piilomas-kuliinisuuteen ei voi vaikuttaa käyttämällä esimerkiksi feminiinipronomeja tai feminiinisukuisia muotoja (myös Stahlberg, Braun, Irmen & Sczesny 2007: 182). Kielen genuksettomuus mahdollistaa ihmisviittausten laajan mieskeskeisyyden ja samalla naissukupuolen vähäisemmän leksikaalis-semanttisen näkyvyyden (Engelberg 2002).

Prewitt-Freilino, Caswell & Laakso (2012) sanovat, että kielen rakenteen antamat mahdollisuudet tuoda naissukupuolta esiin voivat vaikuttaa yhteiskunnallisen tasa-arvon toteutumiseen. Heidän selvityksensä mukaan kieliopillinen ja/tai luonnollinen suku tai niiden puuttuminen kielestä on yhteydessä siihen, kuinka kehittyntä sukupuolten tasa-arvo on kyseistä kieltä käyttävässä valtiossa. Sukupuolten tasa-arvo oli heidän tekemässään 111 maan (mukaan lukien Suomi) vertailussa edistyneintä niissä maissa, joissa puhuttavassa kielessä on luonnollinen suku. Valtiot, joiden kielessä on kieliopillinen suku, eivät merkittävästi eronneet valtioista, joissa puhutaan genuksetonta kieltä.²³ Prewitt-Freilino et al. (2012) uskovat erojen selittyvän varsinkin siitä, että kielissä, joissa on luonnollinen suku, voidaan muodostaa seksistisille ilmaisuille symmetrisesti sukupuoliin

23 Selvitykseen valittujen kielten valintaperusteista ks. Prewitt-Freilino, Caswell & Laakso (2012: 273). Valtion tasa-arvotilanteen määrittely perustui Maailman talousfoorumien tasa-arvoraporttiin (Hausmann, Tyson & Zahidi 2009), jossa on otettu huomioon naisten vs. miesten taloudelliset mahdollisuudet, poliittinen osallistuminen, koulutusmahdollisuudet ja terveys. Prewitt-Freilino et al. (2012) huomioivat lisäksi muun muassa valtion maantieteellisen sijainnin ja uskonnon vaikutuksen. Tasa-arvoisuuden ja kielen rakenteen yhteys ilmeni silloinkin, kun tällaiset muut tasa-arvoon mahdollisesti vaikuttavat tekijät oli otettu huomioon.

viittaavia vaihtoehtoja (esim. *she/he, he/she*) ja siten lisätä naisten näkyvyyttä verrattain helposti. Genuksettomissa kielissä sukupuoliin viittaamiseen on sen sijaan vähemmän mahdollisuuksia, ja kielissä, joissa on kieliopillinen suku, on sukupuolisymmetristen ilmaisujen muodostaminen suhteellisen työläs tehtävä. Kuten myös Prewitt-Freilino et al. toteavat, heidän tutkimuksensa ei kerro, ovatko kyseiset erot kielten rakenteessa suoranaisesti (osa)syy eroihin maiden tasa-arvotilanteessa, tai millaisten prosessien kautta eroja kehittyi maiden välille.

Genuksettomien kielten sukupuolittuneisuuden ja seksismin tutkimus on ollut vähemmistöasemassa alan kansainvälisessä tutkimuksessa, mutta tutkimusta tulisi laajentaa juuri näiden kielten suuntaan. Suomen kielen tutkimus tekee näkyväksi, miten genuksetonkin kieli voi olla sukupuolittunut, mieskeskeinen ja seksistinen.

Jatkotutkimuksissa olisi hyvä täydentää artikkelissa *Maskuliini, feminiini, virkamies?* (liite 1) käsitellyn geneerisen maskuliinisuuden tutkimusta selvittämällä, miten tarkoitteen hahmottamiseen vaikuttaa gm-nimityksen vs. symmetrisesti sukupuoliin viittaavan vastineen käyttö, varsinkin gm-ammattinimikkeen vs. symmetrisen viittauksen vaihtelu työpaikkailmoituksessa, esimerkiksi *esimies* vs. *esimies tai -nainen/esinainen tai -mies*; *lakimies* vs. *lakimies tai -nainen/lakinainen tai -mies* (vrt. esim. Bem & Bem 1973; Verweken, Hannover & Wolter 2013; Verweken, Gyax, Gabriel, Guillod & Hannover 2015). Kokeellisissa tutkimuksissani käytettyjen, kynä ja paperi -tehtävien lisäksi tulisi tutkia geneerismaskuliinisten ja sukupuolineutraalien ilmaisujen prosessointia reaaliajassa esimerkiksi reaktioaikamenetelmällä (ks. myös Motschenbacher 2015: 32–34). Lisäksi on tarpeen tutkia suurten (esimerkiksi internetin kielenkäytöstä kerättyjen) tekstikorpusten avulla sukupuoliin paralleelisesti viittaavien tehtävänimikkeiden samoin kuin määritteiden *nais(puolinen)* ja *mies(puolinen)* käyttötapoja ja niiden mahdollisia muutoksia.

5.2 KÄYTÄNNÖLLISET IMPLIKAATIOT

Mieskeskeisen ja sukupuolia eriarvoistavan kielenkäytön purkaminen on osa tasa-arvonäkökulman valtavirtaistamista (ks. esim. Holli, Saarikoski & Sana 2002). Kokeellisilla tutkimustuloksilla geneerismaskuliinisten ilmaisujen maskuliinisesta tulkinnasta on merkitystä esimerkiksi tehtävänimikkeiden sukupuolivaikutusten arvioinnin²⁴ ja työpaikkojen tasa-arvosuunnittelun (esim. Mustakallio & Saari 2002), ammattien kuvausjärjestelmien (Kinnunen 2001)

24 Tasa-arvovaltuutettu Pirkko Mäkisen mukaan sukupuolivaikutusten arviointi tulee ulottaa myös sukupuoleen viittaaviin ammattinimikkeisiin (Engelberg 2008b).

ja lainsäädännön kielenkäytön (Karppinen 2009) näkökulmasta. Geneerinen maskuliinisuus, sukupuolittuneet tehtävänimikkeet ja epäsymmetrinen sukupuoliin viittaaminen olivat erityiskysymyksiä aloitteessa, jonka minä ja Kaisa Karppinen teimme vuonna 2007 suomen kielen lautakunnalle ja jossa pyysimme lautakuntaa ”ottamaan kantaa suomen kielen seksistisiin ilmauksiin ja piirteisiin sekä tuomaan esille niiden sukupuolineutraaleja vaihtoehtoja” (Engelberg 2008a: 182). Lautakunta julkisti 22.10.2007 kannanoton sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi.²⁵ Kannanotossa viitataan Euroopan neuvoston suositukseen (1990) seksimin karsimiseksi kielestä²⁶ ja suositellaan ”sukupuolesta riippumatonta kielenkäyttöä” erityisesti ammattinimikkeistössä, lainsäädännön ja hallinnon kielessä sekä viestimissä. Sukupuolittuneen ammattinimikkeistön sisällyttäminen sukupuolivaikutusten arviointiin näkyy esimerkiksi suosituksessa, jonka työmarkkinakeskusjärjestöt STTK, SAK, Akava, EK, Kirkon työmarkkinalaitos, Kunnallinen työmarkkinalaitos ja Valtion työmarkkinalaitos julkaisivat vuonna 2007.²⁷ Sukupuolivaikutusten arviointia koskevassa lausunnossa otettiin kantaa myös sukupuolittuneisiin nimikkeisiin. Järjestöt suosittelevat muun muassa, että

”työ- ja virkaehtosopimusosapuolet selvittävät, onko alalla edelleen käytössä perinteisiä sukupuolileimallisia ammattinimikkeitä ja tehtävän kuvauksia ja onko näitä mahdollista muuttaa sukupuolineutraaleiksi (varastomies => varastotyöntekijä). Nimikkeiden sukupuolisidonnaisuus saattaa vaikuttaa naisten tai miesten ammatinvalintaan ja ylläpitää jakautumista naisten ja miesten tehtäviin.”

Lisäksi maskuliinisen kielenaineksen yleistävä käyttö samoin kuin esimerkiksi sukupuolen epäsymmetrinen merkitseminen tulee huomioida osana sukupuolistereotyyppien karsimista oppimateriaaleista (ks. Tainio & Teräs 2010; Palmu & Tainio 2011). Tutkimukseen perustuva seksistisen kielenkäytön reformi (Engelberg 2008a) myös ilmentää kielitieteellisen nais-/sukupuolentutkimuksen ja muutoinkin kielitieteen yhteiskunnallista merkitystä ja vaikuttavuutta (ks. esim. Nikanne 2006).

Muodollisesti ja periaatteessa semanttisesti sukupuolineutraalien ihmisviittausten piilomaskuliininen (sivu)merkitys kuvastaa kielellisesti sitä, miten suku-

25 Suomen kielen lautakunnan kannanotto sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi.
http://www.kotus.fi/nyt/uutistekstit/tiedotteet/tiedotearkisto/tiedotteet_2007/suomen_kielen_lautakunnan_kannanotto_sukupuolineutraalin_kielenkayton_edistamiseksi

26 Council of Europe – Recommendation N° R (90) 4 on the Elimination of Sexism from Language.
<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1234348&SecMode=1&DocId=590474&Usage=2>

27 Sukupuolivaikutusten arviointia koskeva työmarkkinakeskusjärjestöjen suositus.
http://www.akava.fi/tyoelama/tasa-arvo/sukupuolivaikutusten_arviointia_koskeva_suositus

puolten muodollinen tasa-arvoisuus ei ole tae tosiasiallisesta tasaveroisuudesta (esim. Holli 2002). Suomen kielen mieskeskeisyyden purkamisessa sekä symmetrinen sukupuoliin viittaaminen (esim. *esinainen tai -mies*) että naissukupuolen priorisointi (myös Braun 1995: 29) esimerkiksi feminiinimuotojen generisen käytön kautta ovat, eräänlaisina tasa-arvon positiivisina erityistoimina (engl. affirmative action; esim. Holli 2002: 17), varteenotettavia strategioita.

LÄHTEET

- Abbott, Clifford. 1984. Two feminine genders in Oneida. *Anthropological Linguistics* 26. 125–137.
- Alpher, Barry. 1987. Feminine as the unmarked grammatical gender: Buffalo girls are no fools. *Australian Journal of Linguistics* 7. 169–187.
- Arua, Arua E. 2015. The linguistic representation and communication of gender in Igbo. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 227–245. Amsterdam: Benjamins.
- Banaji, Mahzarin R. & Hardin, Curtis. 1996. Automatic stereotyping. *Psychological Science* 7. 136–141.
- Baron, Dennis. 1986. *Grammar and gender*. New Haven: Yale University Press.
- Beck, Rose Marie. 2003. Perceptions of gender in Swahili language and society. Teoksessa Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 3, 311–337. Amsterdam: Benjamins.
- Bem, Sandra Lipsitz. 1993. *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.
- Bem, Sandra Lipsitz & Bem, Daryl J. 1973. Does sex-biased job advertising "aid and abet" sex discrimination? *Journal of Applied Social Psychology* 3. 6–18.
- Benokraitis, Nijole V. 1997. *Subtle sexism: Current practice and prospects for change*. Thousand Oaks: Sage.
- Bodine, Ann. 1975. Androcentrism in prescriptive grammar: Singular 'they', sex-indefinite 'he', and 'he or she'. *Language in Society* 4. 129–146.
- Braun, Friederike. 1995. Making men out of people: The MAN principle in translating genderless forms. *Working Papers in Language, Gender and Sexism* 5. 5–38.
- Braun, Friederike. 2001. The communication of gender in Turkish. Teoksessa Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 1, 283–310. Amsterdam: Benjamins.
- Bussmann, Hadumod & Hellinger, Marlis. 2003. Engendering female visibility in German. Teoksessa Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 3, 141–174. Amsterdam: Benjamins.
- Bybee, Joan & Hopper, Paul (toim.). 2001. *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Cameron, Deborah. 1996. *Sukupuoli ja kieli: Feminismi ja kielentutkimus*. Tampere: Vastapaino.

- Chafe, Wallace L. 1967. *Seneca morphology and dictionary*. Washington: Smithsonian Press.
- Cheshire, Jenny. 2013. Grammaticalisation in social context: The emergence of a new English pronoun. *Journal of Sociolinguistics* 17. 608–633.
- Cooper, William E. & Ross, John Robert. 1975. World order. Teoksessa Grossman, Robin E. & San, L. James & Vance, Timothy J. (toim.), *Papers from the parasession on functionalism*, 63–111. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, Mary & English, Linda. 1984. Generic versus specific inclusion of women in language: Effects on recall. *Journal of Psycholinguistic Research* 13. 373–381.
- Cruse, D. Alan. 1991. *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahlgren, Kathleen. 1985. Social terms and social reality. *Folia Linguistica Historica* VI. 107–125.
- Dahlgren, Kathleen. 1991. *Naïve semantics for natural language understanding*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Doleschal, Ursula. 2015. Gender marking. Teoksessa Müller, Peter O. & Ohnheiser, Ingeborg & Olsen, Susan & Rainer, Franz (toim.), *Word-formation: An international handbook of the languages of Europe*, vol. 2, 1159–1171. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Doleschal, Ursula & Schmid, Sonja. 2001. Doing gender in Russian: Structure and perspective. Teoksessa Hellinger, Marlis & Busmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 1, 253–282. Amsterdam: Benjamins.
- Egerland, Verner. 2003. Impersonal pronouns in Scandinavian and Romance. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 71. 75–101.
- Elomäki, Anna & Jauhola, Marjaana & Meskus, Mianna. 2014. Naistutkimuksesta sukupuolentutkimukseen. *Sukupuolentutkimus-Genusforskning* 27. 1.
- Engelberg, Mila. 1998. Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. *Virittäjä* 102. 74–92.
- Engelberg, Mila. 2002. The communication of gender in Finnish. Teoksessa Hellinger, Marlis & Busmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 2, 109–132. Amsterdam: Benjamins.
- Engelberg, Mila. 2008a. Pärsöntää seksimin kielikylvyssä: Suomen kielen uudistushankkeen vastaanotto lehdistössä. *Tiedotustutkimus* 31. 179–188.
- Engelberg, Mila. 2008b. Tasa-arvoaltuutettu Pirkko Mäkinen: Ammattinimikkeiden sukupuolivaikutukset arvioitava. *Tasa-arvo* 3. 20–21.
- Engelberg, Mila. 2010. Kielten sukupuolet. Teoksessa Saresma, Tuija & Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*, 167–169. Tampere: Vastapaino.

- Farris, Catherine S. 1988. Gender and grammar in Chinese: With implications for language universals. *Modern China* 14. 277–308.
- Fernández, Eva M. & Cairns, Helen Smith. 2011. *Fundamentals of psycholinguistics*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Fiebig, Franziska. 2014. Empirische Untersuchung zur Wahrnehmung der Gendermarkierung im Finnischen: Das Personalpronomen *hän* – wirklich genderneutral? Institut für Fennistik und Skandinavistik. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. (Masterarbeit.)
- Fiedler, Sabine. 2015. Gender in a planned language: Esperanto. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 97–123. Amsterdam: Benjamins.
- Gabriel, Ute & Gygax, Pascal & Sarrasin, Oriane & Garnham, Alan & Oakhill, Jane. 2008. Au pairs are rarely male: Norms on the gender perception of role names across English, French, and German. *Behavior Research Methods* 40. 206–212.
- Giacalone Ramat, Anna & Sansò, Andrea. 2007. The spread and decline of indefinite *man*-constructions in European languages: An areal perspective. Teoksessa Ramat, Paolo & Roma, Elisa (toim.), *Europe and the Mediterranean as linguistic areas: Convergencies from a historical and typological perspective*, 95–131. Amsterdam: Benjamins.
- Greenberg, Joseph H. 2005. *Language universals: With special reference to feature hierarchies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haig, Geoffrey & Öpengin, Ergin. 2015. Gender in Kurdish: Structural and socio-cultural dimensions. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 247–276. Amsterdam: Benjamins.
- Hakulinen, Lauri. 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Hall, Kira. 2002. "Unnatural" gender in Hindi. Teoksessa Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 2, 133–162. Amsterdam: Benjamins.
- Hamilton, Mykol C. 1988. Using masculine generics: Does generic *he* increase male bias in the user's imagery? *Sex Roles* 19. 785–799.
- Hamilton, Mykol C. 1991. Masculine bias in the attribution of personhood: People=Male, Male=People. *Psychology of Women Quarterly* 15. 393–402.
- Hamilton, Mykol C. & Hunter, Barbara & Stuart-Smith, Shannon. 1992. Jury instructions worded in the masculine generic: Can a woman claim self-defense when "he" is threatened? Teoksessa Chrisler, Joan C. & Howard, Doris (toim.), *New directions in feminist psychology: Practice, theory, and research*, 169–178. New York: Springer.

- Harrison, Linda. 1975. Cro-Magnon woman – in eclipse. *The Science Teacher* 42. 8–11.
- Haspelmath, Martin. 1997. *Indefinite pronouns*. Oxford: Clarendon Press.
- Hasselblatt, Cornelius. 2015. The representation of gender in Estonian. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 125–151. Amsterdam: Benjamins.
- Hausmann, Ricardo & Tyson, Laura D. & Zahidi, Saadia. 2009. *The global gender gap 2009*. Geneva: World Economic Forum.
(http://library.bsl.org.au/jspui/bitstream/1/1331/1/Global_gender_gap_report2009.pdf) (Haettu 31.3.2016.)
- Hegarty, Peter. 2013. Ladies and gentlemen: Word order and gender in English. Teoksessa Corbett, Greville G. (toim.), *The expression of gender*, 69–86. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Heine, Bernd. 1997. *Cognitive foundations of grammar*. New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd & Claudi, Ulrike & Hünemeyer, Friederike. 1991. *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania. 2002. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd & Song, Kyung-An. 2010. On the genesis of personal pronouns: Some conceptual sources. *Language and Cognition* 2. 117–147.
- Heine, Bernd & Song, Kyung-An. 2011. On the grammaticalization of personal pronouns. *Journal of Linguistics* 47. 587–630.
- Heinrich, Peter & Triebe, Johannes K. 1972. Sex preferences in children's human figure drawings. *Journal of Personality Assessment* 36. 263–267.
- Hellinger, Marlis. 1990. *Kontrastive feministische Linguistik: Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen*. Ismaning: Hueber.
- Hellinger, Marlis. 2004. Verdeckte Nachrichten über *gender*/Geschlecht. Teoksessa Rieger, Eva & Schroeder, Hiltrud (toim.), *„Diese Frau ist der Rede wert“: Festschrift für Luise Pusch*, 139–149. Herbolzheim: Centaurus.
- Hellinger, Marlis. 2006. Sexist language. Teoksessa Brown, Edward K. (toim.), *Encyclopedia of language and linguistics*, vol. 11, 265–272. Amsterdam: Elsevier.
- Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod (toim.). 2001–2003. *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vols. 1–3. Amsterdam: Benjamins.
- Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.). 2015. *Gender across languages*. Amsterdam: Benjamins.

- Henley, Nancy M. & Abueg, Joselito. 2003. A review and synthesis of research on comprehension of the masculine as a generic form in English. *Estudios de Sociolingüística* 4. 427–454.
- Hirdman, Yvonne. 2003. *Genus – om det stablas föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Hjelt, Marjut (toim.). 2005. *Komiaa miestä kattoo viikon syömättäkin: Suomalaisia säkeitä ja sananparsia arkeen ja juhlaan*. Helsinki: Nemo & Kalevalaisten Naisten Liitto.
- Holli, Anne Maria. 2002. Suomalaisen tasa-arvopolitiikan haasteet. Teoksessa Holli, Anne Maria & Saarikoski, Terhi & Sana, Elina (toim.), *Tasa-arvopolitiikan haasteet*, 12–30. Helsinki: WSOY.
- Holli, Anne Maria & Saarikoski, Terhi & Sana, Elina (toim.). 2002. *Tasa-arvopolitiikan haasteet*. Helsinki: WSOY.
- Holmberg, Per. 1995. On female job-titles in modern Swedish. Teoksessa Holmberg, Per & Nordenstam, Kerstin (toim.), *Language and gender: Case studies from a Swedish seminar*, 63–78. Göteborg: Göteborg universitet.
- Hopper, Paul J. 1991. On some principles of grammaticization. Teoksessa Traugott, Elisabeth & Heine, Bernd (toim.), *Approaches to grammaticalization*, vol. 1, 17–35. Amsterdam: Benjamins.
- Hopper, Paul J. & Traugott, Elisabeth Closs. 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornscheidt, Antje. 2003. Linguistic and public attitudes towards gender in Swedish. Teoksessa Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 3, 339–368. Amsterdam: Benjamins.
- Hyde, Janet Shibley. 1984. Children's understanding of sexist language. *Developmental Psychology* 20. 697–706.
- ISK= Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja. 2004. *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Juvonen, Tuula & Rossi, Leena-Maija & Saresma, Tuija. 2010. Kuinka sukupuolta voi tutkia? Teoksessa Saresma, Tuija & Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*, 9–17. Tampere: Vastapaino.
- Järviö, Nina. 2009. Naistutkimuksesta sukupuolentutkimukseen. *Humanistilehti* 11. 18–21.
- Kalliokoski, Jyrki. 1989. *Ja: Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karhunesä, Marika. 2012. *”Lydia lykki lujasti Hämeenlinnan ladulla”: Naisiin ja miehiin viittaaminen Helsingin Sanomien urheilu-uutisten otsikoissa vuosina 1950–2010*. Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten

- ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Pro gradu -tutkielma.)
- Kari, Erkki. 1993. *Naulan kantaan: Nykysuomen idiomisanakirja*. Helsinki: Otava.
- Karlsson, Fred. 1974. Sukupuoliroolien kielellisistä heijastumista. *Sananjalka* 16. 24–33.
- Karppinen, Kaisa. 2001. *Sanomalehtikielen mies-, nainen-, poika-, tyttö- ja tytär-sanojen käytön kvantitatiivis-kvalitatiivista tarkastelua*. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos. Oulu: Oulun yliopisto. (Lisensiaatintyö.)
- Karppinen, Kaisa. 2009. *Haastemiehen esimies: Geneerisesti käytetyt miesloppuiset sanat ajantasaisessa lainsäädännössä*. Turku: Turun yliopisto.
- Kattelus, Outi. 1995. Miehiä ja naisia Pikku Kakkosen ohjelmistossa. Teoksessa Sana, Elina (toim.), *Naiset, miehet ja lastenohjelmat*, 79–120. Helsinki: Yleisradio.
- Kennison, Shelia M. & Trofe, Jessie L. 2003. Comprehending pronouns: A role for word-specific gender stereotype information. *Journal of Psycholinguistic Research* 32. 355–378.
- Khan, Manizeh & Daneman, Meredyth. 2011. How readers spontaneously interpret *man*-suffix words: Evidence from eye movements. *Journal of Psycholinguistic Research* 40. 351–366.
- Kinnunen, Merja. 2001. *Luokiteltu sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- Kiuru, Silva. 1993. Vaimosta naiseksi vanhassa kirjasuomessa. *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 6. 28–38.
- Klein, Josef. 1988. Benachteiligung der Frau im generischen Maskulinum – eine feministische Schimäre oder psycholinguistische Realität? Teoksessa Oellers, Norbert (toim.), *Germanistik und Deutschunterricht im Zeitalter der Technologie: Selbstbestimmung und Anpassung*, 310–319. Tübingen: Niemeyer.
- Klepsch, Marvin & Logie, Laura. 1982. *Children draw and tell: An introduction to the projective uses of children's human figure drawings*. New York: Brunner/Mazel.
- Koivunen, Tuija. 2013. Miesjohtajien yhteisyys uuden talouden yrityksessä. *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 26. 17–28.
- Koski, Mauno. 1983. Oliotarkoitteisten substantiivien semantiikkaa. Teoksessa Hakulinen, Auli & Leino, Pentti (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys* 1, 149–171. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Pekka. 1991. *Ihmisen eloonjäämisoppi: Pieni alkeiskirja*. Juva: WSOY.
- Kyrölä, Katriina. 1989. *Feminiinijohdokset suomen kielessä*. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere: Tampereen yliopisto. (Pro gradu -tutkielma.)

- Laakso, Johanna. 2005a. *Our otherness: Finno-Ugrian approaches to women's studies, or vice versa*. Wien: Lit-verlag.
- Laakso, Johanna. 2005b. *Sukupuolesta ja sukupuolesta kielihistoriassa. Nais-tutkimus-Kvinnoforskning* 18. 53–58.
- Lakoff, George & Johnson, Mark. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lauhakangas, Outi. 2004. *Puheesta ihminen tunnetaan: Sananlaskujen funktiot sosiaalisessa vuorovaikutuksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laukkanen, Kari & Hakamies, Pekka. 1997. *Sananlaskut*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin. 2013. Olika *hen*-syn: Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. *Språk & stil* 23. 141–174.
- Lempiäinen, Kirsti. 2003. *Sosiologian sukupuoli: Tutkimus Helsingin ja Tampereen yliopistojen sosiologian kurssikirjoista 1946–2000*. Tampere: Vastapaino.
- Lomotey, Benedicta Adokarley. 2015. Probing the manifestations of gender in Ga. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 153–171. Amsterdam: Benjamins.
- MacKay, Donald G. & Fulkerson, David C. 1979. On the comprehension and production of pronouns. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 18. 661–673.
- Mallat, Kaija. 2007. *Naiset rajalla: Kyöveli, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marcato, Gianna & Thüne, Eva Maria. 2002. Gender and female visibility in Italian. Teoksessa Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*, vol. 2, 187–217. Amsterdam: Benjamins.
- Martin, Maisa. 2011. Kokeilua kielellä: Kokeelliset menetelmät kielenoppimisen ja -opetuksen tutkimuksessa. Teoksessa Kalaja, Paula & Alanen, Riikka & Dufva, Hannele (toim.), *Kieltä tutkimassa: Tutkielman laatijan opas*, 162–179. Helsinki: Finn Lectura.
- Martyna, Wendy. 1978. *Using and understanding the generic masculine: A social-psychological approach to language and the sexes*. Stanford: Stanford University. (Doctoral Dissertation.)
- Merritt, Rebecca Davis & Harrison, Teion Wells. 2006. Gender and ethnicity attributions to a gender- and ethnicity-unspecified individual: Is there a people=white male bias? *Sex Roles* 54. 787–797.
- Merritt, Rebecca Davis & Kok, Cynthia J. 1995. Attribution of gender to a gender-unspecified individual: An evaluation of the people=white male hypothesis. *Sex Roles* 33. 145–157.

- Merritt, Rebecca Davis & Kok, Cynthia J. 1997. Implications of the people=male theory for the interpretation of the Draw-A-Person Test. *Journal of Personality Assessment* 68. 211–214.
- Michelson, Karin. 2015. Gender in Oneida. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 277–301. Amsterdam: Benjamins.
- Miller, Casey & Swift, Kate. 1981. *The handbook of nonsexist writing*. New York: Barnes & Noble.
- Milles, Karin. 2013. En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet *hen*. *Språk & stil* 23. 107–140.
- Moser, David. 1997. Covert sexism in Mandarin Chinese. *Sino-Platonic Papers* 74. 1–23.
- Motschenbacher, Heiko. 2010. Female-as-norm (FAN): A typology of female and feminine generics. Teoksessa Bieswanger, Markus & Motschenbacher, Heiko & Mühleisen, Susanne (toim.), *Language in its socio-cultural context: New explorations in gendered, global and media uses*, 35–67. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Motschenbacher, Heiko. 2015. Some new perspectives on gendered language structures. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 27–48. Amsterdam: Benjamins.
- Muikku-Werner, Pirkko & Jantunen, Jarmo Harri & Kokko, Ossi. 2008. *Suurella sydämellä ihan sikana: Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Jyväskylä: Gummerus.
- Mustakallio, Sinikka & Saari, Milja. 2002. Tasa-arvotyö työpaikoilla tasa-arvokonsultin näkökulmasta. Teoksessa Holli, Anne Maria & Saarikoski, Terhi & Sana, Elina (toim.), *Tasa-arvopolitiikan haasteet*, 165–188. Helsinki: WSOY.
- Nikanne, Urpo. 2006. Kielitieteellisen perustutkimuksen yhteiskunnallinen vaikuttavuus. *Puhe ja kieli* 26. 227–232.
- Ojutkangas, Krista. 2000. Ruumiinosanimien kieliopillistumisesta suomessa ja virossa: tarkust ei wõi käega külge panna. *Virittäjä* 104. 2–22.
- Palmu, Tarja. 1992. Nimetön Hiiri ja Simo Siili: Aapisten sukupuoli-ideologia. Teoksessa Näre, Sari & Lähteenmaa, Jaana (toim.), *Letit liehumaan: Tyttökulttuuri murroksessa*, 301–313. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Palmu, Tarja. 2003. *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä: Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Palmu, Tarja & Tainio, Liisa. 2011. *Tasa-arvo ja sukupuoli*. Opetushallituksen muistio 2011:1. (http://www.oph.fi/download/130443_Tasa-arvo_ja_sukupuoli_oppimateriaaleissa.pdf) (Haettu 1.4.2016.)

- Perissinotto, Giorgio. 1983. Spanish *hombre*: Generic or specific? *Hispania – A journal devoted to the teaching of Spanish and Portuguese* 66. 581–586.
- Perkins-Gilman, Charlotte. 1917. *Miesten luoma maailma*. Helsinki: Naisten Ääni.
- Pitkänen-Koli, Taina. 1996. Toimiva poika, nätti tyttö – Tasa-arvo ruotsin kielen oppikirjoissa. Teoksessa Kiljunen, Virpi & Ruotonen, Hillevi (toim.), *Tasa-arvon tekijät: Virikemateriaali peruskoulun opettajille*, 22–27. Helsinki: Helsingin kaupungin opetusvirasto.
- Prewitt-Freilino, Jennifer L. & Caswell, T. Andrew & Laakso, Emmi K. 2012. The gendering of language: A comparison of gender equality in countries with gendered, natural gender, and genderless languages. *Sex Roles* 66. 268–281.
- Rautala, Helena. 1988. Jumala siunatkoon sikiötäni kuitenkin! Havaintoja suomen kielen piilogenuksesta. Teoksessa Laitinen, Lea (toim.), *Isosuinen nainen: Tutkielmia naisesta ja kielestä*, 32–40. Helsinki: Yliopistopaino.
- Rosch, Eleanor. 1973. On the internal structure of perceptual and semantic categories. Teoksessa Moore, Timothy E. (toim.), *Cognitive development and the acquisition of language*, 111–144. New York: Academic Press.
- Rossi, Leena-Maija. 2010. “Mies” ei ole pronomini – vaikka siltä saattaa näyttää. *Tiedotustutkimus* 33. 144–150.
- Sadeniemi, Matti. 1945. Kääntäjät ja vieraiden kielten pronominit. *Virittäjä* 49. 290–292.
- SAG= Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik. 2 Ord*. Svenska akademien. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Schneider, Joseph W. & Hacker, Sally L. 1973. Sex role imagery and the use of the generic ‘man’ in introductory texts: A case in the sociology of sociology. *The American Sociologist* 8. 12–18.
- Siewierska, Anna. 2004. *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siewierska, Anna. 2011. Overlap and complementarity in reference impersonals: Man-constructions vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe. Teoksessa Malchukov, Andrej & Siewierska, Anna (toim.), *Impersonal constructions: A cross-linguistic perspective*, 57–89. Amsterdam: Benjamins.
- Siivonen, Jonita. 1994. *Nytänkare, finstämda lyriker och kvinnor. Språklig asymmetri: En studie i det journalistiska språket ur könsperspektiv*. Helsingfors: Helsingfors Universitet.
- Silveira, Jeannette. 1980. Generic masculine words and thinking. *Women’s Studies International Quarterly* 3. 165–178.
- Snizek, Janet A. & Jazwinski, Christine H. 1986. Gender bias in English: In search of fair language. *Journal of Applied Social Psychology* 16. 642–662.

- Šornová, Kateřina. 2011. *Sukupuolitetut sanat ja kuvat – syntymäilmoitusten kummastelua*. Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos sekä Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Pro gradu -tutkielma.)
- Stahlberg, Dagmar & Braun, Friederike & Irmen, Lisa & Sczesny, Sabine. 2007. Representation of the sexes in language. Teoksessa Fiedler, Klaus (toim.), *Social communication*, 63–187. New York: Psychology Press.
- Stahlberg, Dagmar & Sczesny, Sabine & Braun, Friederike. 2001. Name your favorite musician: Effects of masculine generics and of their alternatives in German. *Journal of Language and Social Psychology* 20. 464–469.
- Sugamoto, Nobuko. 1989. Pronominality: A noun-pronoun continuum. Teoksessa Corrigan, Roberta & Eckman, Fred & Noonan, Michael (toim.), *Linguistic categorization*, 267–291. Amsterdam: Benjamins.
- Suikkanen, Risto & Syrjälä, Hanna. 2010. *Suomalaisen uutismedian vuosiseuranta*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suomen sanomalehtikielen taajuussanasto 2004. Kielipankki. CSC – Tieteen tietotekniikan keskus Oy. (<https://kitwiki.csc.fi/twiki/bin/view/FinCLARIN/KielipankkiKoti>) (Haettu 17.4.2014.)
- Suoninen, Annikka. 1995. Lastenohjelmien sukupuoli. Teoksessa Sana, Elina (toim.), *Naiset, miehet ja lastenohjelmat*, 9–78. Helsinki: Yleisradio.
- Suoninen, Annikka. 2007. *Television lastenohjelmatarjonta syksyllä 2006*. Helsinki: Liikenne- ja viestintäministeriö.
- Tainio, Liisa. 1999. Opaskirjojen kieli ikkunana suomalaiseen parisuhteeseen. *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 12. 2–26.
- Tainio, Liisa. 2001. *Puhuvan naisen paikka: Sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tainio, Liisa. 2006. Gender in Finnish language use: Equal, unequal and/or queer? *WEB-FU: Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finnougristik* 10. 1–19. (<http://www.univie.ac.at/webfu/texte/tainio.pdf>) (Haettu 17.6.2015.)
- Tainio, Liisa & Teräs, Tiina. 2010. *Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa*. Helsinki: Opetushallitus.
- Tapio, Jaana. 2006. *Miten sukupuoli käännetään? Esimerkinä Monica Alin romaanin Brick Lane suomennos ja saksannos*. Kieli- ja käännöstieteiden laitos. Tampere: Tampereen yliopisto. (Pro gradu -tutkielma.)
- Teräs, Tiina. 2010. *Tasa-arvoinen varhaiskasvatus? Tapaustutkimus sukupuolesta ja tasa-arvosta päiväkodin arjessa*. Opettajankoulutuslaitos. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Pro gradu -tutkielma.)
- Tiittula, Liisa. 1988. Syrjiikö saksan kieli naisia? Teoksessa Laitinen, Lea (toim.), *Isosuinen nainen: Tutkielmia naisesta ja kielestä*, 19–31. Helsinki: Yliopistopaino.

- Toivainen, Hanna. 2006. "Pitääkö laittaa she vai he?" TAP-tutkimus persoona-pronominien kääntämisestä feministisen teorian valossa. Kieli- ja käännöstieteiden laitos. Tampere: Tampereen yliopisto. (Pro gradu -tutkielma.)
- Trömel-Plötz, Senta. 1994. *Frauensprache: Sprache der Veränderung*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Tyysteri, Laura. 2011. Sukupuolen merkitseminen *Nykysuomen sanakirjan ja Kielitoimiston sanakirjan nais- ja mies-alkuisissa yhdyssubstantiiveissa*. *Sananjalka* 53. 162–180.
- Tyysteri, Laura & Lehtosalo, Kaisa (toim.). 2013. *Hyvä sanakirja: Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*. Turku: Turun yliopisto.
- Varteva, Annukka. 1998. Pronominit *hän* ja *tämä* tekstissä. *Viritäjä* 102. 202–223.
- Vasvári, Louise O. 2015. Gender trouble in a grammatically genderless language: Hungarian. Teoksessa Hellinger, Marlis & Motschenbacher, Heiko (toim.), *Gender across languages*, vol. 4, 203–225. Amsterdam: Benjamins.
- Vervecken, Dries & Gygas, Pascal M. & Gabriel, Ute & Guillod, Matthias & Hannover, Bettina. 2015. Warm-hearted businessmen, competitive housewives? Effects of gender-fair language on adolescents' perceptions of occupations. *Frontiers in Psychology* 6. 1437. doi: 10.3389/fpsyg.2015.01437
- Vervecken, Dries & Hannover, Bettina & Wolter, Ilka. 2013. Changing (s)expectations: How gender fair job descriptions impact children's perceptions and interest regarding traditionally male occupations. *Journal of Vocational Behavior* 82. 208–220.
- Wojahn, Daniel. 2013. De personliga pronomenens makt: En studie av hur pronomen styr våra föreställningar om personer. Teoksessa Bihl, Björn & Andersson, Peter & Lötmarker, Lena (toim.), *Svenskans beskrivning* 32, 356–367. Institutionen för språk, litteratur och interkultur. Karlstad: Karlstads universitet.
- Yokoyama, Olga T. 1986. Lexical frequency and its implications: The case of contemporary edited Russian. *The Slavic and East European Journal* 30. 147–166.

SANAKIRJAT

Hurme, Raija & Malin, Riitta-Leena & Syväoja, Olli. 1997. *Uusi suomi-englanti suursanakirja. Finnish-English General Dictionary*. Juva: WSOY.

Kielitoimiston sanakirja 2006. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 140. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Kielitoimiston sanakirjan verkkoversio 2014. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Julkaistu verkossa 11.11.2014. (<http://www.kielitoimiston-sanakirja.fi/>) (Haettu 2.12.2014.)

Nykysuomen sanakirja 1951–1996. Neljästoista painos. 1996. Porvoo: WSOY.

Suomen kielen perussanakirja 1990–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Suomen murteiden sanakirja 1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

ESIMERKKIEN KIRJALLISUUSLÄHTEET

Hakulinen, Auli. 1987. Avoiding personal reference in Finnish. Teoksessa Verschueren, Jef & Bertuccelli-Papi, Marcella (toim.), *The pragmatic perspective*, 141–153. Amsterdam: Benjamins.

Karttunen, Kimmo. 1977. The equivalents of the Finnish passive voice in English. Teoksessa Sajavaara, Kari & Lehtonen, Jaakko (toim.), *Contrastive papers*, 109–125. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Laitinen, Lea. 1995. Metonymy and the grammaticalization of necessity in Finnish. Teoksessa Hokkanen, Tapio & Leinonen, Marja & Shore, Susanna (toim.), *SKY 1995*, 79–102. Helsinki: Suomen kielitieteellinen yhdistys.

Tervo, Jari. 2010. Toimittanut Esa Silander. *Sivüääniä: Aforismeja ja lohkareita Jari Tervon tuotannosta*. Helsinki: WSOY.

INTERNET-LÄHTEET

Council of Europe. Recommendation No R(90)4 on the Elimination of Sexism from Language. (<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1234348&SecMode=1&DocId=590474&Usage=2>) (Haettu 15.6.2015.)

Sukupuolivaikutusten arviointia koskeva työmarkkinakeskusjärjestöjen suositus. (http://www.akava.fi/tyoelama/tasa-arvo/sukupuolivaikutusten_arviointia_koskeva_suositus) (Haettu 9.1.2016.)

Suomen kielen lautakunnan kannanotto sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi. (http://www.kotus.fi/nyt/uutistekstit/tiedotteet/tiedotearkisto/tiedotteet_2007/suomen_kielen_lautakunnan_kannanotto_sukupuolineutraalin_kielenkayton_edistamiseksi) (Haettu 15.6.2015.)

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Braun, Friederike. 1996. Covert gender in Turkish. (Paper presented at the VIIIth International Conference on Turkish Linguistics, Ankara, 7–9 August 1996.).

Engelberg, Mila & Karppinen, Kaisa. Aloite suomen kielen lautakunnalle seksismin karsimiseksi suomen kielestä. Helsinki, 2.5.2007

LIITE

ALKUPERÄISARTIKKELIT

- (1) Engelberg, Mila. 1993. Maskuliini, feminiini, virkamies? *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 6: 4, 39–50.
- (2) Engelberg, Mila. 2001. Ihminen ja naisihminen – suomen kielen piilomas-kuliinisuus. *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 14: 4, 23–36.
- (3) Engelberg, Mila. 2011. ”Hän” – kuinka sukupuolineutraali? *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 24: 3, 21–32.
- (4) Engelberg, Mila. 2016. *Mies*-sanon pronominaalinen käyttö. Käsikirjoitus.

MIES-SANAN PRONOMINAALINEN KÄYTTÖ

1. JOHDANTO

Miespuolisiin referentteihin viitattaessa käytetään nykyään toistuvasti substantiivisia *mies* pronominin tavoin. Tällöin *mies*-sana viittaa (anaforisesti) nimeltä mainittuun mieshenkilöön kohdissa, joihin soveltuisi muun muassa *hän-* tai *tämä*-pronomini. (Engelberg, 2011, 24–26; Karppinen, 2001, 182–189; Rossi, 2010; ks. myös Tainio, 2006, 3–4.) ”Mies-pronominia” tavataan sekä puhutussa että kirjoitetussa kielessä ja varsinkin myönteisesti sävyttyneissä konteksteissa, joissa korostetaan miehen tekijyyttä ja menestystä. Esimerkkinä seuraava viihdeuutisen katkelma:

(1) Jari Sillanpää paljasti: Gangnam Style mukaan keikoille

Tähdet, tähdet -artistitaistossa kilpaileva Jari Sillanpää paljasti aikovansa ottaa ohjelmassa esittämänsä megahitin mukaan ohjelmistoonsa.

Iskelmätähti Jari Sillanpää kilpailee parhaillaan MTV3-kanavan Tähdet, tähdet -artistitaistossa. *Mies* on ehtinyt esitellä muuntautumiskykyään jo kahden lähetyksen verran.

Hip hop -jaksossa Sillanpää villitsi huikkeen vauhdikkaalla Gangnam Style -vedolla ja viime sunnuntain kasarijaksossa *mieheltä* kuultiin herkkä Forever Young -tulkinta.

Sillanpää ei osaa sanoa, kumman tyylilajin tulkinta on kokeneelle artistille mieleisempää.

– Tykkään laulaa tunteellisia biisejä, mutta pidän yhtä lailla molemmista. En osaa valita tunteellisten kappaleiden ja todellisen heittäytymisen välillä, Sillanpää pohti sunnuntain Tähdet, tähdet -lähetyksen jälkimainingeissa.

Sillanpään energinen veto korealaistähti PSY:n megahitistä villitsi yleisön ja tv-katsojat Tähdet, tähdet -ohjelman avausjaksossa reilu viikko sitten, eikä esityksen saama huomio ole jäänyt *mieheltä* huomaamatta.

Sillanpää paljastaakin MTV:lle, että kyseistä speaktaakkelia on tarkoitus esittää tulevaisuudessa *miehen* omillakin keikoilla. (...)

(18.3.2014.<http://www.mtv.fi/viihde/ohjelmat/tahdet-tahdet/uutiset/artikkeli/jari-sillanpaa-paljasti-gangnam-style-mukaan-keikoille/3109072>)

Esimerkissä (1) *mies*-sanalla ilmaistaan sellaista mitä esimerkiksi *hän* ei kertoisi. Miestarkoitteen sukupuoli tehdään relevantiksi ja hänet kategorisoidaan nimenomaan mieheksi.

Nainen-sanalla pronominaaliseen käyttöön voi vaikuttaa *nainen*-sanaan liittyvä kielteinen affektisuus (Engelberg, 1998; Engelberg, 2001, 25–26; Karppinen, 2001, 185; Kiuru, 1993; Rautala, 1990; Vilppula, 1996; ’nainen’-sanalla affektisuudesta muissa kielissä, ks. esim. Mills, 1995, 111; Engelberg, 2001, 26). *Nainen*-pronomini voi esiintyä erityisesti latautuneissa konteksteissa, joissa puheena olevaan naiseen liittyy esimerkiksi jotain kiistanlaista (Engelberg, 2001; Engelberg, 2011, 26; Karppinen, 2001, 185–189; Rossi, 2010), kuten esimerkissä (2):

(2) Johanna Tukiainen kertoi pari päivää sitten Hymyssä hakeutuneensa hoitoon alkoholisminsa takia. *Nainen* on viime aikoina saanut ainakin painoaan pudotettua. Oho! Tältä näyttää Tuksu nyt! (9.1.2016. <http://www.hymy.fi/uutiset/oho-talta-nayttaa-tuksu-nyt>)

Vaikka *mies*-sanaa käytetään pronominin tapaan toistuvasti muun muassa lehtikielessä, tutkijat ovat käsitelleet ilmiötä niukasti. Isossa suomen kieliopissa (ISK) pronominaalinen *mies* tuodaan esiin substantiivina, joka esiintyy ”pronominin tavoin” (§ 1432) ja on yksi ”anaforisen pronominin vaihtoehto” (§ 1443) samaan tarkoitteeseen toistuvasti viittaavissa referenssiketjuissa (2004; myös Tiainen, 1998). Sanan käyttöä pronominaalisuuden näkökulmasta ei kuvauksessa laajemmin tarkastella. Karppisen (2001) tutkimus *mies*-, *nainen*-, *poika*-, *tyttö*- ja *tytär*-sanojen käytöstä viiden suurimman sanomalehden kolmessa numerossa toi esiin, että *mies*-sanoista (N= 554) oli pronominaalisia 95 esiintymää; lisäksi *miehet* oli pronominaalinen kahdesti.¹ Karppinen sanoo *mies*-pronominin esiintyvän erityisen usein viihde-, urheilu- ja tv-sivuilla, mutta olevan yleinen melkein kaikkien aineiston lehtien kaikissa osastoissa ja ”osa vakiintunutta journalistista kulttuuria” (2001, 185). Hänen mukaansa *mies*-pronomini on varsinkin miestoitettujen keino rakentaa miespuolisten kirjoittajien, haastateltavien ja lukijoiden yhteenkuuluvuutta. Rossin (2010) keräämistä *mies*-pronomineista Helsingin Sanomien urheilu-, kulttuuri- ja kotimaan uutisissa sekä henkilöjutuissa ja muistokirjoituksissa välittyi mieheyden ja miesten toimijuuden vahvistaminen ja ihaileminen. Pronominaalisella *mies*-sanalla myös viitattiin osaaottavaan sävyyn mieheen, joka oli kokenut vastoinkäymisiä esimerkiksi politiikassa tai urheilussa. Rossin mukaan ”affirmatiivinen uuspronomini” *mies* on saattanut yleistyä urheilu- ja viihdejournalismiin kautta uutisjournalismiin ja myös kulttuurisivuille.

1 Karppinen (2001) on laskenut pronominaaliseksi *mies*-sanoiksi myös aineistonsa 15 (etu)määrällisiä *mies*-pronominin esiintymää.

Huomiotani on kiinnittänyt, miten pronominaalista *mies*-sanaa käytetään myös päinvastaisissa konteksteissa, viittaamaan mieheen, jonka toimijuudessa on jotain kielteistä ja paheksuttua. Tämä näkyy muun muassa rikosuutisoinnissa ja muussa rikosjournalismissa.² Ei ole harvinaista, että rikosentekijään viitataan *mies*-pronomiinilla toistuvasti (vrt. esimerkki 1) samassa tekstissä:

(3) Mies puukotti poliisia - sai viisi vuotta vankeutta

28-vuotias mies tuomittiin poliisiin [po. poliisiin] kohdistuneesta murhan yrityksestä viideksi vuodeksi vankilaan.

Vantaan käräjäoikeuden mukaan Turo Ilmari Mantila yritti surmata rikosyli-
konstaapelin viime tammikuussa Vantaan poliisilaitoksella.

Tuomioon sisältyy jäännösrangaistus, sillä *mies* oli rikoksen tehdessään ehdon-
alaisessa vapaudessa.

Syytteet kahdesta ryöstöstä hylättiin. Oikeuden mukaan ei ole näyttöä siitä, että *mies* olisi ryöstänyt Hakunilan Shellin ja Länsimäen R-kioskin. (...)

Murhan yrityksen motiivina oli kosto poliisin virkatoimesta. Poliisi tavoitteli *miehen* tuoreen morsiamen kautta *miestä* kuulusteluihin.

Tästä *mies* kiihtyi ja päätti antaa poliisille opetuksen. *Miehen* mukaan morsian on täysin sivullinen, eikä morsianta olisi saanut häiritä *miehen* asioilla. Hän hyökkäsi väijyksistä poliisin kimppuun Mora-puukon kanssa. Poliisi sai olka-
varteensa ompelua vaatineen haavan.

Mies joutuu maksamaan poliisille 3000 euroa kärsimyksistä ja 600 euroa kivusta.

(23.4.2010.<http://www.iltasanomat.fi/kotimaa/Mies%20puukotti%20poliisia%20-%20sai%20viisi%20vuotta%20vankeutta/art-1288339876325.html>)

Siinä missä pronominaalinen *mies*-sana esimerkissä (1) tuo tarkoitteen lähemäs vastaanottajaa ja/tai kirjoittajaa, kuten on todennäköisesti tarkoituskäyttö (Engelberg, 2011, 24–26), esimerkissä (3) vaikutus on helposti toisensuuntainen, etäännyttävä. Lisäksi *mies*-pronominin sijaan käytetty *hän*-pronomini voisi näyttää viittaavan tarkoitteeseen vahvemmin.

² Pronominaalisen *mies*-sanan esiintymiä, myös rikosentekijään viittaavia, löytyy jo ainakin 1800-luvun lopun sanomalehtikielestä.

Mies-sanaa käytetään siis toistuvasti (tunnusmerkkisen) persoonapronominin tavoin.³ Kielteistä toimijuutta kuvaavissa tekstikonteksteissa, esimerkiksi rikosuutisissa, *mies*-pronomini voi kuitenkin näyttää viittaavan tarkoitteeseen heikommin kuin vastaava *hän*-pronomini. Käsittelen tässä artikkelissa *mies*-sanana pronominaalista käyttöä siitä näkökulmasta, voiko *mies*-sana alkaa kieliopillistua epämääräiseksi, indefiniittiseksi pronominiksi (vrt. esim. ruotsin *man har alltid ett val*).⁴ Kieliopillistumisessa sana tyypillisesti kehittyy merkitykseltään abstraktimmaksi, esimerkiksi substantiivi voi muuttua pronominiksi, tai kieliopillinen yksikkö abstrahoituu edelleen ja saa uusia kieliopillisia tehtäviä. Kieliopillistumiskehitys voi myös jäädä keskeneräiseksi. (Hopper & Traugott, 2003) Tutkimus edustaa lingvististä sukupuolentutkimusta.

Selvittääkseni lähemmin rikollistarkoitteisen *mies*-pronominin ja *hän*-pronominin viittaustapojen tulkitsemista olen toteuttanut pienimuotoisen kyselytutkimuksen suomenkielisten vastaajien kanssa. Osallistujille (N= 80) esitettiin rikosuutisia (vrt. esimerkki 3) kahtena versiona siten, että toisessa uutisversiossa nimeltä mainittuun rikollismieheen viitattiin *hän*-pronominilla, toisessa muutoin identtissä uutisessa mieheen viitattiin pronominaalisella *mies*-sanalla. Seuraavassa on yhden uutisen versio, jossa oli käytetty pronominaalista *mies*-sanaa:

Yli kahden vuoden vankeustuomio huumeista ja dopingista

Päijät-Hämeen käräjäoikeus tuomitsi heinolalaisen 35-vuotiaan Kimmo Henrikki Hovilaisen vankeuteen kahdeksi vuodeksi kahdeksaksi kuukaudeksi avunannosta törkeään huumausainerikokseen, törkeään dopingrikokseen ja lääkerikokseen. Rangaistusta kovensi se, että *mies* on kunniajäsen Heinolan Cannonball MC:ssa, jonka oikeus katsoi vakavien rikosten tekemistä varten järjestäytyneeksi ryhmäksi. *Mies* myönsi olevansa ryhmän kunniajäsen, mutta ei pitänyt sitä rikollisryhmänä vaan moottoripyöräkerhona.

Tuomiota kovensi myös Hovilaisen toissa vuonna saama reilu vuoden ehdollinen vankeusrangaistus törkeästä dopingrikoksesta, ampuma-aserikoksesta ja törkeästä kiristyksestä. Uudet rikokset *mies* oli tehnyt aiemman tuomion koeaikana.

3 'Miestä' (ja 'ihmistä') merkitsevästä sanoista on joissakin kielissä kehittynyt persoonapronomineja, esimerkiksi eräissä Afrikan kielissä yksikön kolmannen persoonan maskuliinipronominiksi (Heine & Song, 2010; Heine & Song, 2011; Siewierska, 2004). Byrdin (2012, 179) kuvaamassa, Brasiliassa puhutussa calungan kielessä persoonapronominin perustuvat sanoihin *ocai* 'nainen' ja *camano* 'mies'. Feminiini- ja maskuliinipronominin erotellaan yksikön ja monikon ensimmäisessä, toisessa ja kolmannessa persoonassa. Miespuhujat voivat myös korostaa etnisyyttään yksikön ensimmäisessä persoonassa, esimerkiksi *camano-fū* 'minä' (musta, maskuliini), naispuhujat sitä vastoin eivät voi (2012, 186–187). Heine & Kuteva (2002) mainitsevat kieliopillistumisprosesseja, jotka liittyvät 'miestä' ja 'ihmistä' tarkoittaviin (2002, 207–210) sekä 'naista' ja 'vaimoa' merkitseviin sanoihin (2002, 313–315). Englannin kielen *man*-sanana pronominaalisesta käytöstä ks. Cheshire (2013).

4 Suomen kielen indefiniittipronomineista esim. Iso suomen kielioppi (2004, § 740–§ 765).

Sen sijaan oikeus määräsi Hovilaiselle palautettavaksi 7 000 euroa käteistä, jotka oli takavarikoitu. *Mies* oli esittänyt oikeudelle kaksi kauppakirjaa yrityksensä osakkeiden myymisestä. Lisäksi *mies* oli kertonut myyneensä auton 5 000 eurolla ja saaneensa työstään ravintola-alalla asiakkailta tippejä.

Vastaajat arvioivat jokaista uutista kokonaisuutena ja vertailivat, viittaavatko *hän* ja *mies* nimettyyn mieheen samalla vai eri tavalla, sekä sitä, kuinka täsmällisesti/tarkasti/selvästi/vahvasti ja epämääräisesti/heikosti *hän* ja *mies* viittaavat kyseiseen mieheen. Tutkimuksessa esitettiin kymmenen *hän*- ja/tai *mies*-pronominin viittaussuhdetta kuvaavaa väittämää. Vastaajat ilmaisivat viisiportaisella Likertin asteikolla, kuinka samaa tai eri mieltä he olivat väittämistä; asteikkoon sisältyi myös vaihtoehto ”en osaa sanoa”.⁵ Sen ohella, että *hän* ja *mies* hahmottuivat osalle vastaajista paikoitellen yhtä vahvasti tarkoitteeseen viittaavina, huomattavassa osassa vastauksista *mies*-pronominin tulkittiin viittaavan tarkoitteeseen heikommin kuin *hän*. Väittämät ja niihin annettujen vastausten jakautuminen vastausasteikolla on esitetty liitteessä artikkelin lopussa.

Väittämiin annetuista vastauksista ilmenee, että osallistujien sukupuoli on vaikuttanut tulkintoihin. Miesten vastausten jakauma erosi merkitsevästi naisten vastausten jakaumasta väittämän ”*Mies*-sanan viittauskohde on epämääräisempi kuin *hän*-sanan” (väittämä n:o 8, liite) kohdalla (df= 4, $\chi^2= 18.32$, $p<.01$; ero läheni merkitsevää merkitsevyystasolla .001). Vastaava ero sukupuolten välillä oli merkitsevä myös väittämän ”*Mies*-sana näyttää lähes viittaavan johonkin tuntemattomaan, muuhun kuin kyseiseen, nimeltä mainittuun mieheen” (n:o 10, liite) arvioinneissa (df= 4, $\chi^2= 11.82$, $p<.02$). Ero miesten ja naisten vastausten jakauman välillä oli melkein merkitsevä väittämään ”*Mies*-sana viittaa kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön täsmällisemmin kuin vastaava *hän*-sana” (n:o 7, liite) annetuissa vastauksissa (df= 3, $\chi^2= 9.21$, $p<.05$; ero läheni merkitsevää merkitsevyystasolla .02). Muiden väittämien tulkinnassa naisten vastausten jakauma ei eronnut merkitsevästi miesten vastausten jakaumasta. Vastausjakaumista kuitenkin näkyy, että jokaisen väittämän kohdalla miesten vastaukset painottuvat jyrkemmin joko saman- tai erimielisyyteen kuin naisten vastaukset. Lisäksi miesten tulkinnoista erottuu selvemmin kuin naisten vastauksista tulkintatapa, jonka mukaan *mies*-sanan viittauskohde on epämääräisempi kuin *hän*-sanan, *mies*-sana viittaa tarkoitteeseen epämääräisemmin kuin *hän*, *mies*-sanalla on heikompi viittaussuhde kuin *hän*-sanalla ja *hän* yksilöi tarkoitteen täsmällisemmin kuin *mies*-sana.

5 Helsingin yliopiston eri tiedekuntien kursseilla tehtyyn kyselyyn on osallistunut 54 naista (mediaani-ikä 23) ja 26 miestä (mediaani-ikä 23). Kyselyn neljä uutistekstiä olivat aitoihin uutisiin perustuvia, 107–124 sanan ja 2–3 kappaleen tekstejä. Niiden otsikot eivät sisältäneet henkilöviittauksia. Jokaisessa tekstissä viitattiin rikollismieheen ensin kerran hänen koko nimellään, myöhemmin kahdesti sukunimellä ja 5–6 kertaa joko *hän*-pronominilla tai *mies*-sanalla. Uutisten, niiden *hän/mies*-versioiden sekä väittämien järjestystä samoin kuin vastausasteikon suuntaa vaihdeltiin.

Vastaajilta tiedusteltiin myös avokysymyksessä, mitä muita havaintoja vastaaja mahdollisesti teki *hän-* ja *mies-*sanojen käytöstä ja esimerkiksi niiden herättämistä vaikutelmista kyselyn teksteissä. Vastauksissa tuotiin esiin muun muassa, että *hän-* tai *mies-*sanon käyttö voi vaikuttaa erilaiselta uutisen eri kohdissa, *mies-*sana viittaa tarpeettomasti sukupuoleen ja (uutis)tekstissä on parempi käyttää vaihtelevasti eri viittaustapoja *mies-* ja *hän-*pronomien ohella. Lisäksi kymmenen vastaajaa otti esiin, että rikollisviitteisestä *mies-*pronomista syntyy ”etäännyttävä” vaikutelma ja/tai sanaa käytetään etäännyttämisen keinona. *Mies-*pronominin myös kommentoitiin olevan ”epämääräinen”, ”persoonaton”, ”depersonoiva”, uutisissa mahdollisesti ”geneeristävä”, joskus *hän-*pronomia ”vieraampi” ja ”kaukaisempi” sekä toisinaan luovan vaikutelman tekstin ulkopuolisesta miehestä. Lisäksi *mies-*pronominin katsottiin voivan tuoda tekijän esiin heikommin kuin vastaava *hän-*pronomini. *Hän-*pronomista sanottiin muun muassa, että se luo ”läheisemmän”, ”henkilökohtaisemman” ja ”myötätuntoisen” vaikutelman sekä ”tuo rikollista lukijan lähelle”. Muun muassa tämänkaltaisia tulkintoja tuli esiin esimerkiksi seuraavissa vastauksissa:

”Mies-sana etäännyttää rikoksen tekijää lukijasta.”

”Mies-sanon käyttö kiinnittää huomion tekoon tekijän sijaan.”

”Mies: joku mies, kuka tahansa, nimi unohtuu heti ja huomio keskittyy vain tapahtumiin

Hän: tuntuu, että kerrotaan tarinaa jostakin tietystä tyypestä, tapahtumien sijaan tekijä korostuu – tuntuu paljon henkilökohtaisemmalta”

”Hän-pronomini viittaa tarkemmin mainittuun henkilöön. Mies-sanasta tulee tunne, että tekstiin tuotaisiin uusi tekijä tai tekijä ei ole varmasti kirjoittajan tiedossa.”

”Jos kohdehenkilöön viitataan hänen nimellään, mies-sana on hieman ristiriitainen.”

”Hän-sana antaa henkilöistä tarkemman kuvan, kun taas mies-sanasta tulee hieman epämääräinen vaikutelma.”

”Hän-sana tuo kyseisen mieshenkilön jollain tavalla lähemmäs lukijaa, häntä ajattelee enemmän henkilönä ja persoonana. Mies-sana taas etäännyttää lukijaa, mies on kasvottomampi ja persoonattomampi toimija.”

”Hän on persoonallisempi.”

”Hän’ tuntui vahvemmin viittaavan nimenomaan yksilöön.”

Vastauksissa viitattiin lisäksi siihen, että varsinkin pronominaalisen *mies*-sanan toistaminen voi tehdä sanasta etäännyttävän tai epämääräisen:

”Mies-sanan käytöllä oli ajoittain hieman etäännyttävä vaikutus, etenkin jos sitä käytettiin useamman kerran.”

”Mies-sana voi olla täsmällinen, mikäli sitä käytetään vain kerran/muutamia kertoja. Mikäli se toistuu koko ajan, siitä tulee epämääräinen. Hän-sana taas voi toistua lukemattomia kertoja ja olla silti täsmällinen.”

Toisessa avokysymyksessä kysyttiin, oliko vastaaja huomannut aiemmin *mies*-sanalla viitattavan rikosuutisissa tai missä tahansa muissa tekstityypeissä nimeltä mainittuun mieshenkilöön tekstikohdissa, joihin sopisi esimerkiksi *hän*-pronomini, ja jos, niin missä (esim. lehdistön kielenkäyttö, kotimainen kirjallisuus, käänöskirjallisuus). Naisista 72 % ja miehistä 54 % ilmoitti havainneensa *mies*-sanana pronominaalista käyttöä. Käyttöyhteyksinä mainittiin iltapäivälehdet ja muu lehdistö, rikos- ja muut uutiset, (käänös)kirjallisuus, elokuvien ja tv-sarjojen tekstitykset sekä netin uutissivustot.

Lisäksi selvitän tässä tutkimuksessa seuraavaa: kuinka yleisesti pronominaalista *mies*-sanaa käytetään konteksteissa, joissa kuvataan kielteistä miestoimijuutta, ja onko käyttö lisääntynyt? Käyttävätkö naiset ja miehet *mies*-pronominia yhtä lailla? Näkyykö *mies*-pronominin (indefiniitti)pronominin syntaktisia ja/tai semanttisia ominaisuuksia? Koska kielteisen miestoimijuuden kuvaaminen toistuu rikosjournalismissa,⁶ olen valinnut selvityksen aineistoksi rikosjuttuihin erikoistuneen Alibi-lehden sekä Pohjolan poliisi kertoo -teossarjan (PPK) vanhimpia ja uusia artikkeleita. Alibi-lehdistä ovat mukana 19 ensimmäistä numeroa vuosilta 1979–1981 ja 19 numeroa vuosilta 2011–2012 mukaan lukien pääkirjoitukset, jutut ja lyhyet uutistekstit. Vanhoissa numeroissa lehden sivumäärä oli 66–67 sivua, uusissa se on 87 sivua.⁷ Pohjolan poliisi kertoo -kirjasarjasta ovat aineistossa kuusi vanhinta ja kuusi uutta teosta (1971–1976 ja 2008–2013) ja niissä julkaistut suomalaiskirjoittajien artikkelit. Vanhoissa PPK-kirjoissa niitä on 64 ja uusissa 135. PPK-kirjojen sivumäärä on vanhoissa osissa 461–463 ja uusissa 463. Saneiden määrä on vanhoissa Alibeissa arviolta noin 423 000 ja uusissa noin 404 000; vanhassa PPK-aineistossa se on arviolta noin 211 000 ja uudessa noin 435 000. Ennen rikostekstiaineistosta saatujen tulosten esit-

6 Suomalaisen uutismedian vuosiseurannan 2010 mukaan rikos ja rangaistus -aiheluokan jutuissa kuvatuista toimijoista 60 % oli miehiä ja 20 % naisia; muut edustivat molempia sukupuolia tai niiden sukupuoli ei määrittynyt (Suikkanen & Syrjälä, 2010).

7 Vanhoissa Alibi-lehdissä julkaistiin useita englannin kielestä suomennettuja juttuja. Ne eivät ole mukana aineistossa, koska tarkoitukseni ei ole tutkia (esim. maskuliinisen *he*-pronominin) kääntämistä, eivätkä alkuperäiset tekstit ole käytettävissä.

telemistä käsittelen 'mieheen' viittaavien (indefiniitti)pronominien kuvausta kieliopillistumisen tutkimuksessa ja *mies*-sanon kieliopillistumisen edellytyksiä. Lopuksi kuvaan *mies*-sanon kieliopillistumisen mahdollisia mekanismeja.

2. INDEFINIITTISET MAN-PRONOMINIT

'Miestä' ja 'henkilöä' merkitsevät substantiivit ovat usein olleet lähteenä indefiniittisille pronomineille, esimerkiksi latinan *homo* 'henkilö, mies' ranskan pronominille *on* ja saksan *Mann* 'mies' pronominille *man*. Tällaisen "man-pronominin" sisältävät rakenteet ovat aktiivimuotoisia ja niissä subjektina toimii siis 'mieheen' viittaava substantiivi tai sellaisesta etymologisesti peräisin oleva osa. Syntaktisesti man-pronominin voi toimia täysin pronominaalisesti tai se on voinut säilyttää joi-tain tai kaikki substantiivin syntaktisista piirteistä. Man-rakenne on keino, jolla puhuja pyrkii häivyttämään toiminnan suorittajan taka-alalle. Tällöin tekijä on yleispätevä, kuka tahansa, tai ei ole identifioitavissa, tai on spesifi, mutta tuntematon. (Giacalone Ramat & Sansò, 2007, 96; Siewierska, 2004) Man-rakenteille on ominaista juuri niiden subjektien ei-viittaavuus (esim. Siewierska, 2011). Man-pronominin löytyy eri kielikunnista Euroopasta, Afrikasta, Kaakkois-Aasiasta ja Oseaniasta (Giacalone Ramat & Sansò, 2007; Haspelmath, 1997; Siewierska, 2011); uralilaisista kielistä vain unkarista (Siewierska, 2011). Man-pronominin voi myös väistyä käytöstä, esimerkiksi englannista se hävisi 1400-luvulla (esim. Giacalone Ramat & Sansò, 2007, 118; Rissanen, 1997).

Vaikka indefiniittisten man-pronominien alkuperä on 'miestä' merkitsevissä sanoissa, kieliopillistumisen tutkijat eivät yleensä problematisoi kyseisten pronominin syntyä tai merkitystä kielellisesti ilmaistun sosiaalisen sukupuolen (esim. Hellinger & Bussmann, 2001–2003) näkökulmasta. Esimerkiksi Heine, Claudi ja Hünemeyer (1991, 35–36) sekä toteavat, että 'miestä' tarkoittava sana on eri kielissä kieliopillistunut pronominiksi, että tuovat esiin kulttuurin vahvan vaikutuksen persoonapronominien kieliopillistumiseen, mutta eivät viittaa man-pronominien kulttuuriseen taustaan. Hopper ja Traugott (2003, 94–98) puolestaan sanovat, että leksikaalisesta kieliopilliseksi kehittyvä ilmaisu yleensä säilyttää jotain alkuperäisestä merkityksestään. Man-pronominin kuitenkin yleensä pidetään kieliopillistumisen tutkimuksessa sukupuolineutraaleina (esim. Egerland, 2003, 86; Giacalone Ramat & Sansò, 2007, 114; Malamud, 2012, 24). Niiden merkitykseen saattaa silti sisältyä maskuliinisuuden piirre kuten muihinkin yleistäviin maskuliini-ilmaisuihin (esim. Hellinger & Bussmann, 2001–2003). Bussmann ja Hellinger (2003, 165–166) tuovat myös esiin, että saksan indefiniitipronominin *man* yleistävyys on heikentynyt, mihin viittaa heidän mukaansa se, että pronominille on muodostettu vastineiksi sukupuolispesifit pronominit

frau ja *mann*, sukupuolineutraali *mensch* sekä symmetrisesti sukupuoliin viittaava *man/frau*. Feministisestä näkökulmasta on myös kehitetty indefiniittinen pronomini *frau* (Storjohann, 2004).⁸

Man-sanojen kehittymistä indefiniittipronomineiksi on kuvattu kieliopillistumisketjulla, joka perustuu man-sanojen viittausalaan ja sen kehitykseen (Siewierska, 2011; ks. myös Egerland, 2003; Giacalone Ramat & Sansò, 2007). Siewierskan (2011) mukaan man-pronominin kieliopillistumisen lähtökohtana on ”sana, jota on alun perin käytetty viittaamaan koko ihmislajiin”⁹ (2011, 80), ts. jonkin kielen ’miestä’ merkitsevä sana, jota on jo jossain edeltävässä vaiheessa ryhdytty käyttämään yleistävästi. Se, että sanan alkuperäinen merkitys on maskuliininen, on kuvauksessa sivuutettu. Esityksessä ei myöskään puututa siihen, miksi ja miten ’miestä’ merkitsevällä substantiivilla viitataan ”koko ihmislajiin”, tai täytyykö ’mies’-sanon kehittyä yleistäväksi ennen kuin se voi kieliopillistua indefiniittipronomineiksi. Kuvauksen (esim. Siewierska, 2011) mukaan man-sanaa aletaan sen kieliopillistumisen edetessä käyttää jostakin väljästi määritellystä ihmisjoukosta (vrt. englannin *one* tai *anyone*), minkä jälkeen sana kehittyy viittaamaan tiettyyn yksilöön, joka ei ole spesifioitavissa, esimerkiksi *Man har mördat Palme* (Altenberg, 2004/2005, 94; vrt. englannin *someone*). Man-pronomini voi myös ilmaista ensimmäistä tai toista persoonaa muun muassa ranskassa ja ruotsissa (Giacalone Ramat & Sansò, 2007, 104–106; Egerland, 2003). Kieliopillistuvalla man-sanalle kehittyy pronominaalisia piirteitä ja sen käyttö alkaa rajoittua (yleensä) subjektin tehtävään (Siewierska, 2011).

3. MIES-SANAN KIELIOPILLISTUMISEN EDELLYTYKSIÄ

Kieliopillistuvat sanat ovat frekventtejä ja toistuvasti käytettyjä perussanoja. (Bybee & Hopper, 2001; Hopper & Traugott, 2003, 126–130; Laury, 1996) *Mies*-sana on yleisempi kuin *nainen*-sana ja sadan yleisimmän sanan joukossa Suomen kielen taajuussanastossa (Saukkonen, Haipus, Niemikorpi & Sulkala, 1979), Suomen murteiden taajuussanastossa (Jussila, Nikunen & Rautoja, 1992) ja vuonna 2004 kootussa Suomen sanomalehtikielen taajuussanastossa. *Mies*-sanon suuri frekvenssi on luonut edellytyksiä kieliopillistumiskehityksen alkamiselle. Sanan

8 Ruotsissa on herättänyt keskustelua *en*-pronominin käyttäminen *man*-pronominin sukupuolineutraalina vaihtoehtona (esim. Dahl, 2013). *En*-pronominin suosimiseen on suhtauduttu varauksellisesti muun muassa sillä perusteella, että sen käytöllä ”muistutetaan puhujia siitä, että ”man” oikeastaan tarkoittaa ’miestä’. Eli annetaan mieluummin nukkuvan karhun nukkua – ”man” on jo niin kieliopillistunut, ettei kukaan huomaa, että se tarkoittaa ’miestä’.” (Jan-Ola Östman, henk.)

9 ”a word originally used to denote the whole species of humans”.

pronominaalinen käyttö todennäköisesti kasvattaa sen käyttötaajuutta, mikä voi edelleen edistää *mies*-pronominin leviämistä uudenlaisiin konteksteihin ja esimerkiksi journalismin eri lajeihin.

Mies-sanalla on positiivinen konnotaatio (Engelberg, 2001; Karppinen, 2001; Karppinen, 2009; Laakso, 2005) ja myös miessukupuoleen viittaava fraseologia on sekä runsasta että usein myönteisesti sävytynyttä (Karppinen 2001, 25–30). Esimerkiksi Kielitoimiston sanakirjassa (2014; myös Nykysuomen sanakirja 1996) on *mies*-hakusanan yhtenä selitteenä ”miessukupuolen myönteisinä pidettyihin ominaisuuksiin, miehekkyyteen viittaavissa ilmauksissa” – *nainen*-hakusanalla ei ole vastaavaa selitettä – ja näistä mainitaan *olla mies paikallaan; mies se, joka --; kesti kuin mies, miehen lailla* [vastoinkäymiset]; *se on miehen puhetta; teki miehen työn; tarjosi miehen vastuksen; onko sinussa miestä* [= kykenetkö] *pysymään sanojesi takana?* sekä *miesten mies* ’todellinen mies, parhaita miehiä’ (sukupuolittuneesta fraseologiasta ks. myös Kari, 1993; Muikku-Werner, Jantunen & Kokko, 2008). *Mies*-sanana positiivinen ilmaisuvoima on mahdollistanut sen pronominaalisen käytön miestoimijuutta myötäilevissä konteksteissa (myös Karppinen 2001, 185).

Mieheen viittaavista yhdyssanoista, johdoksista, sanaliitoista, idiomeista ja sananlaskuista (esim. Kielitoimiston sanakirja 2014) osa on sukupuolispesifejä (esim. *aviomies, miehekäs*) ja osa yleistävästi käytettyjä (esim. *virkamies, miehistö*). Miehisessä kielenaineksessa korostuvat (yleistävät) *mies*-loppuiset tekijännimet, jotka ilmaisevat yksityisen ja julkisen elämänalueen toimintoja. Yleistäviä *mies*-nimikkeitä on sadoittain ammattinimikkeistössä (Engelberg, 1998) ja niitä toistetaan säädösteksteissä (Karppinen, 2009). Yleistävät maskuliini-ilmaisut ovat merkitykseltään yhtäältä lähinnä maskuliinisia: esimerkiksi yleistävät *mies*-nimikkeet tulkitaan yleensä miehiseksi ja useammin mieheen viittaaviksi kuin niiden muodollisesti sukupuolineutraalit vastineet (esim. *lakimies* vs. *juristi*); miehet tulkitsevat *mies*-nimikkeet molempia sukupuolia tarkoittaviksi harvemmin kuin naiset (Engelberg, 1993). Sukupuolispesifit *mies*-nimikkeet ja miehiseksi tulkitut yleistävät *mies*-nimikkeet voivat lisätä miestekijyyttä ja -sukupuolta vahvistavaa *mies*-sanana pronominaalista käyttöä. Toisaalta *mies*-osaa tai muuta maskuliinista elementtiä siis kuitenkin käytetään siten kuin se viittaisi ylipäätään ihmiseen. Maskuliinisen kielenaineksen yleistävä käyttö voi osaltaan toimia mallina pronominaalisen *mies*-sanana kehittymiselle yleistäväksi ja indefiniittiseksi pronominiksi.

4. PRONOMINAALINEN *MIES*-SANA RIKOSTEKSTEISSÄ

4.1 *MIES*-PRONOMININ ESIINTYMISTAAJUUS

Alibi- ja Pohjolan poliisi kertoo -teksteissä pronominaalisella *mies*-sanalla viitataan paitsi rikoksen tekijään, myös uhriin ja muuhun ei-rikolliseen, esimerkiksi poliisiin. *Mies*-pronominin on yhteensä 1230 yksiköllistä tai monikollista esiintymää. Taulukossa 1 esitetään yksiköllisten, anaforisten¹⁰ *mies*-pronominin esiintymien lukumäärät (kaikki taivutusmuodot), tarkoitteiden roolit ja esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden Alibi-lehtien ja PPK-kirjojen vanhoissa ja uusissa artikkeleissa.

Taulukko 1. Pronominaalisesti käytetyn, yksiköllisen *mies*-sanan esiintymien määrät ja prosenttiosuudet (suluissa), tarkoitteen rooli (rikoksen tekijä, uhri, muu ei-rikollinen) sekä esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden aineistoittain (Alibi-lehdet ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjat).

Aineisto	Yksiköllisen <i>mies</i> -pronominin tarkoitteen rooli				Esiintymiä 10 000:ta sanetta kohden
	Rikoksen tekijä	Uhri	Muu	Yhteensä	
Alibit 2011–2012	261 (87,3)	31 (10,4)	7 (2,3)	299	7.4
Alibit 1979–1980	117 (68,4)	27 (15,8)	27 (15,8)	171	4.0
PPK 2008–2013	200 (80,3)	29 (11,6)	20 (8,0)	249	5.7
PPK 1971–1976	36 (61,0)	8 (13,6)	15 (25,4)	59	2.8
Yhteensä	614 (78,9)	95 (12,2)	69 (8,9)	778	

Kuten Taulukosta 1 näkyy, yksiköllisen *mies*-pronominin esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden on uusissa PPK-artikkeleissa yli kaksinkertainen verrattuna vanhoihin. Vastaava esiintymien määrä ei eroa yhtä paljon uusien ja vanhojen Alibien välillä, mutta esiintymiä on selvästi enemmän uudessa aineistossa. Tarkoitteiden roolien esiintyminen uusissa Alibeissa eroaa merkitsevästi vanhoista Alibeista ($df=2$, $\chi^2= 34.6$, $p<.0001$); vastaava ero on merkitsevä myös uuden ja vanhan PPK-aineiston välillä ($df=2$, $\chi^2= 15.2$, $p<.001$). Rikoksen tekijäisyys on jokaisessa aineistossa tarkoitteiden yleisin rooli ja siihen viittaavien, pronominaalisten *mies*-sanojen esiintymien määrä on merkitsevästi suurempi uusissa kuin vanhoissa Alibeissa ($df=1$, $\chi^2= 24.6$, $p<.0001$), samoin merkitsevästi suurempi uusissa kuin vanhoissa PPK-artikkeleissa ($df=1$, $\chi^2= 9.91$, $p<.01$). Karpin aineistossa yksi *mies*-pronomini viittasi nimettyyn rikolliseen

¹⁰ Aineistossa on vain muutamia kataforisiksi luokiteltavia pronominaalisen *mies*-sanan esiintymiä (ks. myös Karppinen, 2001, 182–183).

(2001, 183–184). Rossin (2010) tutkimuksesta ei tule ilmi vastaavia esiintymiä.¹¹ Osa *mies*-pronomineista esiintyy artikkeleiden ingressissä, jonka tehtävänä on siis muun muassa esittää artikkelin pääajatus ja houkutella lukijaa. Vanhoista Alibi-lehdistä *mies*-pronomini löytyy kolmesta ingressistä, uudemmista 14:stä. Vanhojen PPK-artikkeleiden ingresseissä esiintymiä ei ole, uusissa niitä on neljä kahdessa eri ingressissä.

Pronominaalinen *mies* tai *miehet* esiintyy myös haastateltavien, muun muassa poliisien, puheesta tehdyissä lainauksissa, joissa puhuja viittaa kolmanteen henkilöön. Esimerkki (4) on lainaus haastatellun rikoskomisarion puheesta:

(4) – Meillä oli käytössä myös Tonilta saadut verinäytteet, joiden alkuperään *mies* ei voinut antaa hyvää ja vedenpitävää selvitystä. (49) (Muhoksen hautasurma. Pimeästä läpimurtoon! Alibi 11/2011, 46–49)

Vanhoissa Alibeissa yksiköllisen *mies*-pronominin esiintymiä on sitaateissa 10 ja uusissa 24; jälkimmäisestä joukosta 75 % viittaa rikolliseen. *Miehet*-pronominia on käytetty sitaateissa vanhoissa artikkeleissa kahdesti ja uusissa kolmesti. Vanhoissa PPK-artikkeleissa *mies*-pronomini esiintyy lainauksessa kerran; uusissa tapauksia on kolme, yksi *mies*- ja kaksi *miehet*-pronominia. Toimittajat voivat muokata haastateltavien puheesta tehtyjä lainauksia, esimerkiksi karsimalla joitakin puhutun kielen piirteitä kuten toisteisuutta (esim. Haapanen, 2010), mutta toimittajat tuskin ovat keksineet kaikkia aineiston sitaateissa esiintyviä *mies*-pronomineja. Ainakin osa lainausten *mies*-pronomineista voi olla alun perin esiintymiä puhutusta kielestä.

Valtaosa (63 %) aineiston *mies*-pronomineista on siis yksiköllisiä; samoin enemmistö Karppisen aineistossa (2001, 182) ja Rossin (2010) aineistoesimerkeistä. Myös indefiniittinen *man*-pronomini on tyypillisesti yksiköllinen (Siewierska, 2011, 66), mutta esimerkiksi ruotsissa ja ranskassa se voi laukaista myös monikollisen taivutuksen, esimerkiksi *Om man inte är gift/gifta måste man ha skilda rum på detta hotell* (Egerland, 2003, 78). Monikollisten, anaforisten *mies*-pronomiinien esiintymien lukumäärät (kaikki taivutusmuodot), tarkoitteiden roolit ja esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden Alibi-lehtien ja PPK-kirjojen vanhoissa ja uusissa teksteissä esitetään Taulukossa 2.

¹¹ Alibi- ja PPK-aineistossa on lisäksi 13 yksiköllisen *mies*-pronominin esiintymää, joihin liittyy jälkimääritteenä *joka*-pronominilla alkava relatiivilause; lisäksi esiintyy kerrallinen *miehet* + *jotka*-relatiivirakenne. Yli puolet esiintymistä viittaa rikolliseen ja muutama poliisiin, esimerkiksi *mies joka kuului moottoripyöräpoliiseihin heti osaston perustamisesta alkaen* (Alibi 8/1980, 30). Relatiivilause on persoonapronomien ainoa määrittelytyyppi (esim. *sinulle, jolta intti on vielä suorittamatta*, ISK § 718). Rossin (2010, 147) mukaan *joka*-relatiivirakenne toistui Helsingin Sanomien henkilöprofiilijuttujen otsikoinnissa: *Mies, joka viipaloi taloja; Mies, joka optimoi salit täyteen*.

Taulukko 2. Pronominaalisesti käytetyn, monikollisen *mies*-sanan esiintymien määrät ja prosenttiosuudet (suluissa), tarkoitteiden rooli (rikoksen tekijä, uhri, muu ei-rikollinen, muu kuten rikoksen tekijä ja uhri yhdessä) sekä esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden aineistoittain (Alibi-lehdet ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjat).

Aineisto	Monikollisen mies-pronominin tarkoitteiden rooli					Esiintymiä 10 000:ta sanetta kohden
	Rikoksen tekijä	Uhri	Muu ei- rikollinen	Muu	Yhteensä	
Alibit 2011–2012	37 (45,1)	25 (30,5)	1 (1,2)	19 (23,2)	82	2.0
Alibit 1979–1980	29 (43,9)	7 (10,6)	11 (16,7)	19 (28,8)	66	1.6
PPK 2008–2013	207 (79,3)	12 (4,6)	23 (8,8)	19 (7,3)	261	6.3
PPK 1971–1976	40 (93,0)	-	1 (2,3)	2 (4,7)	43	2.0
Yhteensä	313 (69,2)	44 (9,7)	36 (8,0)	59 (13,1)	452	

Taulukosta 2 ilmenee, että *miehet*-pronominin esiintymien määrä 10 000:ta sanetta kohden on uusissa PPK-artikkeleissa yli kolminkertainen vanhoihin nähden; uusissa Alibeissa määrä on hieman suurempi kuin vanhoissa. Tarkoitteiden roolien esiintyminen eroaa merkitsevästi uusien ja vanhojen Alibien välillä ($df=2$, $\chi^2=11.5$, $p<.01$), mutta ei uusien ja vanhojen PPK-artikkeleiden välillä ($\chi^2=4.9$, n.s.).¹² Kuten yksiköllisen *mies*-pronominin, myös *miehet*-pronominin tarkoitteiden yleisin rooli on kaikissa aineistoissa rikosentekijyys. Rikollistartoitteisten *miehet*-pronominien esiintymien määrä ei kuitenkaan eroa merkitsevästi uusien ja vanhojen Alibien välillä ($\chi^2=0.02$, n.s.); ero uuden ja vanhan PPK-aineiston välillä on melkein merkitsevä ($df=1$, $\chi^2=4.55$, $p<.05$). *Miehet*-pronominin lisääntymistä selittää osin rikollisryhmistä kertovien artikkeleiden määrän kasvu aineistossa. *Miehet*-pronominia todennäköisesti myös käytetään lyhyempänä vaihtoehtona kuin kyseisten miesten (suku)nimien toistaminen.

Vanhojen Alibien joka numerossa on nimeltä mainittuja (suomalais)kirjoittajia 4–12, keskimäärin yhdeksän; uusien Alibien joka numerossa on 9–14 kirjoittajaa, keskimäärin 11. Vanhoissa PPK-kirjoissa on kirjoittajia 8–11, keskimäärin kymmenen; uusissa PPK-kirjoissa 13–22, keskimäärin 18. Kirjoittajien idiolektit eivät liene vaikuttaneet aineiston *mies*-pronominien kokonaismääriin yhtä paljon kuin ne voisivat vaikuttaa pienissä, muutaman henkilön toimituksissa.

Mies-/*miehet*-pronominien yleisyyttä nais- vs. mieskirjoittajien vanhoissa teksteissä ei voi verrata, koska vanhojen Alibien toimittajat olivat miehiä ja PPK-kirjoittajista vain yksi oli nainen. Uuden aineiston Alibi-jutuista 66 % ja PPK-artikkeleista 69 % on miesten kirjoittamia. Miehiin nimellä viittaavien,

¹² Luokat ”muu ei-rikollinen” ja ”muu” on tässä yhdistetty merkitsevyyden testaamista varten.

naisten kirjoittamien Alibi-juttujen pituus, kuvitus pois lukien, on keskimäärin 1,2 sivua ja vastaavien miesten kirjoittamien 1,3 sivua. Vastaavassa PPK-aineistossa naisten tekstien pituus on keskimäärin 5,3 sivua ja miesten keskimäärin 6,2 sivua. Alibeissa 56 % *mies*- ja 73 % *miehet*-pronomineista esiintyy miesten teksteissä; PPK-artikkeleissa puolestaan 67 % *mies*-pronomineista ja 75 % *miehet*-pronomineista.¹³ *Mies*-pronominin esiintymiä on 10 000 sanetta kohden naisten Alibi-jutuissa 16.52 ja miesten 10.65; naisten PPK-teksteissä 8.6 ja miesten 6.02. Vastaavasti laskettuna *miehet*-pronominin esiintymiä on naisten Alibi-teksteissä 2.75 ja miesten 3.83; naisten PPK-jutuissa 6.92 ja miesten 7.02. Niistä Karppisen tutkimuksen *mies*-pronomineista, joiden käyttäjän sukupuoli ilmeni jutusta, 79 % esiintyi miesten teksteissä (2001, 184–185). Rossin (2010) aineiston *mies*-pronomineja sisältäneistä 12 jutusta yksi oli naisen kirjoittama. Miesten yhteenkuuluvuutta luovalle *mies*-/*miehet*-pronominin käytölle (Karppinen, 2001) ei yleensä ole motiivia rikollismiehiä kuvattaessa, mikä voi rajoittaa sen käyttöä miesten rikosjutuissa ja mahdollistaa paikoitellen sen miltei tasaisen jakautumisen sukupuolten käytössä ja jopa suuremman frekvenssin naisten kuin miesten teksteissä.¹⁴ Alibi- ja PPK-aineistosta siis ilmenee, että *mies*-pronomini on useimmiten yksiköllinen ja sen tarkoitteen yleisin ja lisääntynyt rooli on rikoksentekeytyys. Sekä nais- että mieskirjoittajat käyttävät *mies*-sanaa aineistossa myös pronominaalisesti.

4.2 MIES-PRONOMININ SYNTAKTISIA OMINAISUUKSIA

Indefiniittinen man-pronomini on kieliopillistuttuaan tyypillisesti subjektipronomini (esim. Siewierska, 2011). Esimerkiksi islannissa man-pronomini *maður* voi kuitenkin olla paitsi subjekti myös suora objekti (Egerland, 2003, 91; Siewierska, 2011, 66; *maður*-sanon pronominaalisuudesta ks. Egerland, 2003, 81; Giacalone Ramat & Sansò, 2007, 111). Cheshiren (2013) tutkimuksessa nuorten miesten pronominaalisesti käyttämä englannin *man*-sana esiintyi useimmiten subjektina. Karppisen (2001) aineiston kaikista *mies*-sanoista oli subjekteja 45 %; (määritteettömistä) *mies*-pronomineista 56 % oli subjekteja ja 27 % genetiivimuotoisia etumääritteitä. Pronominaalisen 'mies'-sanon käyttö erityisesti subjektina voi perustua miesten hahmottamiseen ja esittämiseen aktiivisina

13 Lisäksi kymmenen rikollisesta, kaksi ei-rikollisesta ja yksi uhrista käytetty yksiköllinen *mies*-pronomini esiintyi Alibien artikkeleissa, joihin ei ollut merkitty kirjoittajan nimeä. PPK-artikkeleissa kaksi vastaavaa esiintymää oli nais- ja mieskirjoittajan yhteisartikkelissa.

14 Raumolin-Brunbergin (1998) aineisto indefiniittipronominien käytöstä 1600-luvun kirjoitetussa englannin kielessä toi esiin, että naiset (N= 72) eivät käyttäneet juuri lainkaan *man*-loppuisia, pronominaalisia yhdyssanoja (esim. *every man*). Raumolin-Brunberg katsoo tämän kertovan, että naiset eivät halunneet käyttää substantiivina *man* geneerisesti. *Man*-substantiivin merkityksen ambiguiteetti oli todennäköinen syy siihen, että *man*-yhdyssanoja ei alettu käyttää indefiniittisinä pronomineina.

toimijoina esimerkiksi kauno- tai muussa kirjallisuudessa (Mills, 1995, 143–149; Tainio, 1999) ja siihen, että osa 'mies'-sanan maskuliinisuudesta ja agenttiivisesta sivumerkityksestä on säilynyt indefiniittisissä man-pronominieissa. Karppisen tutkimuksen *mies*-subjektillisissa lauseissa myös ilmaistiin myönteistä olemista ja tekemistä useammin kuin *nainen*-subjektillisissa (2001, 82).

Yksiköllisten ja moniköllisten *mies*-pronominien yleisin syntaktinen tehtävä sekä vanhoissa että uusissa Alibi- ja PPK-teksteissä on subjektin funktio (sisältäen nominatiivi-, partitiivi- ja genetiivisubjektit; ks. ISK § 910; Karppinen, 2001). Yksiköllisten *mies*-pronominien syntaktisten funktioiden jakauma esitetään Taulukossa 3 ja moniköllisten *mies*-pronominien Taulukossa 4.

Taulukko 3. Pronominaalisesti käytetyn, yksiköllisen *mies*-sanan lauseopillinen tehtävä, sen esiintymien määrät ja prosenttiosuus (sulkeissa) kaikista yksiköllisistä *mies*-pronominieista aineistoittain (Alibi-lehdet ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjat).

Aineisto	Yksiköllisen <i>mies</i> -pronominin lauseopillinen tehtävä				
	Subjekti	Objekti	Genetiiviattribuutti	Muu	Yhteensä
Alibit 2011–2012	192 (64,2)	36 (12,0)	29 (9,7)	42 (14,0)	299
Alibit 1979–1980	94 (55,0)	23 (13,5)	26 (15,2)	28 (16,4)	171
PPK 2008–2013	119 (47,8)	55 (22,1)	39 (15,7)	36 (14,5)	249
PPK 1971–1976	32 (54,2)	10 (16,9)	10 (16,9)	7 (11,9)	59
Yhteensä	437 (56,2)	124 (15,9)	104 (13,4)	113 (14,5)	778

Taulukko 4. Pronominaalisesti käytetyn, moniköllisen *mies*-sanan lauseopillinen tehtävä, sen esiintymien määrät ja prosenttiosuus (sulkeissa) kaikista moniköllisistä *mies*-pronominieista aineistoittain (Alibi-lehdet ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjat).

Aineisto	Moniköllisen <i>mies</i> -pronominin lauseopillinen tehtävä				
	Subjekti	Objekti	Genetiiviattribuutti	Muu	Yhteensä
Alibit 2011–2012	49 (59,8)	9 (11,0)	8 (9,8)	16 (19,5)	82
Alibit 1979–1980	47 (71,2)	5 (7,6)	7 (10,6)	7 (10,6)	66
PPK 2008–2013	163 (62,5)	23 (8,8)	49 (18,8)	26 (10,0)	261
PPK 1971–1976	33 (76,7)	-	8 (18,6)	2 (4,7)	43
Yhteensä	292 (64,6)	37 (8,2)	72 (15,9)	51 (11,3)	452

Taulukosta 3 näkyvä, yksiköllisten *mies*-pronomien lauseopillisten tehtävien esiintyminen uusissa Alibeissa ei eroa merkitsevästi vanhoista Alibeista ($\chi^2=4.9$, n.s.); ero ei ole merkitsevä myöskään uuden ja vanhan PPK-aineiston välillä ($\chi^2=1.28$, n.s.). Subjektina toimivien *mies*-pronomien määrän ero vanhojen ja uusien Alibien välillä on tilastollisesti melkein merkitsevä ($df=1$, $\chi^2=3.9$, $p<.05$); esiintymien määrä ei eroa merkitsevästi vanhojen ja uusien PPK-juttujen välillä ($\chi^2=0.79$, n.s.). Keskimäärin subjektina käytetyt, yksikölliset *mies*-pronominit ovat yhtä yleisiä kuin Karppisen (2001) tutkimuksessa. Niiden osuus ei kuitenkaan ole missään aineistossa ylivoimainen, ja jos 'miestä' merkitsevän sanan kielipillistymiseen indefiniittipronominiksi sisältyy johdonmukainen kehitys subjektipronominiksi, luvut voivat kuvastaa *mies*-sanon kielipillistymisen varhaista vaihetta (vrt. Giacalone Ramat & Sansò, 2007, 112–114). Taulukossa 4 esitetty, moniköllisten *mies*-pronomien lauseopillisten tehtävien jakautuminen ei eroa merkitsevästi uusien ja vanhojen Alibien välillä ($\chi^2=3.07$, n.s.), mutta uusien ja vanhojen PPK-artikkeleiden välillä ero on merkitsevä ($df=3$, $\chi^2=11.56$, $p<.01$). Subjektina käytettyjen *miehet*-pronomien esiintymien määrä ei eroa merkitsevästi uusien ja vanhojen Alibien ($\chi^2=2.1$, n.s.) eikä uuden ja vanhan PPK-aineiston välillä ($\chi^2=3.29$, n.s.).

Pronomien ja täysien NP:iden esiintymisestä subjekteina muissa aineistoissa ei ole helposti saatavilla vertailukelpoista tietoa. Lauseopin arkiston (LaX) yleiskieliaineistosta ilmenee, että niistä lauseista, joissa on nominatiivisubjektiksi koodattu jäsen, on 62 %:ssa subjektina (määritteellinen tai määritteetön) substantiivi (ei erisnimi) ja 17 %:ssa persoona- tai demonstratiivipronomini.¹⁵ Hakulisen, Karlssonin ja Vilkkunan (1980) aineiston yksisanaisista subjekteista on pronomien osuudeksi laskettavissa 48 %.¹⁶

15 Samassa lauseessa voi tosin esiintyä useampi subjektiksi koodattu jäsen, esimerkiksi erisnimi ja persoonapronomini. Kiitän Maria Vilkkunaa Lauseopin arkiston aineistoa koskevista tiedoista.

16 Pronomien osuus on laskettu Hakulisen, Karlssonin ja Vilkkunan (1980) esittämistä taulukoista sivuilla 122 ja 155. Hakulinen & al. sanovat subjektin rakenteesta: ”Tässä muuttujassa ei ole kiinnitetty huomiota siihen, minkä sanaluokan sana yksisanaisessa subjektissa esiintyy” (1980, 36). Tekijät antavat ohjeeksi, että ristiintaulukoimalla yksisanaisen subjektien kategoria ja anaforien, kataforien ja eksoforien kategoria ”saadaan selville, kuinka usein yksisanaisena subjektina on pronomini” (1980, 36). Lisäksi tekijät kuvaavat subjektin konstituenttirakennetta siten, että esimerkiksi kategoriassa ”N” on yhteensä 3215 esiintymää (1980, 122), ja päättelevät kyseisen kategorian perusteella, että ”pelkkiä substantiiveja on subjektina 47 %” (1980, 122). Mainittuun kategoriaan tulee kuitenkin todennäköisesti tulkita mukaan sekä yksinkertaiset substantiivit että pronominit ja mainittu lause on siten harhaanjohtava (Maria Vilkkuna, henk.). Hakulinen & al. esittävät (1980, 155), että subjekteina on anaforia 1351, kataforia 109 ja eksoforia 84. Pajusen ja Palomäen (1985, 23–26) puhekielen aineistossa puolestaan subjektit jakautuivat pronomini- ja substantiivikantaisiin siten, että subjekteista 66 % oli pronominikantaisia. Helasvuon (2001, 85–103) keskustelupuheesta kootussa aineistossa subjekti-NP:istä 79 % oli (ihmistarkoitteisia tai muita) persoonapronomeineja ja 21 % (ihmistarkoitteisia tai muita) täysii NP:itä.

4.3 PRONOMINAALISTA JA LEKSIKAALISTA

Kun *mies*-sanalla viitataan pronominaalisesti rikoksen tekijyyden tapaiseen kielteiseen miestoimijuuteen, *mies*-pronominin usein esiintyvä funktio, toimijuuden kuvaaminen myönteiseen sävyyn (esimerkki 1; Karppinen, 2001; Rossi, 2010), ei yleensä ole relevantti. Lisäksi (pronominaalisen) *mies*-sanana sivumerkityssisältö, kuten myönteiset konnotaatiot ja esimerkiksi agenttiivisuus, voivat heikentyä.

Aineistossa käytetty pronominaalinen *mies*-sana esiintyy usein konteksteissa, joissa sanaan ei välttämättä liity vahvoja affektiivisiä sivumerkityksiä ja joissa se voi siten olla korvattavissa *hän*-pronomiinilla verrattain helposti, kuten esimerkissä (5):

(5) Vuoden 2002 jälkeen väestötietojärjestelmästä ei ole löytynyt osoitetta [Jake] Benguerrahille. Poliisin tarkkailuhavaintojen perusteella *mies* asui viime syksynä Lahdessa. (60) (Helvetin enkelin myyntihommista 8 vuotta vankeutta. Poliisi tarkkaili koko ajan. Alibi 5/2011, 60–62)

Lisäksi aineistossa tulee esiin, että rikollistarkoitteinen *mies*-pronomini voi viitata tarkoitteeseen heikommin ja epämääräisemmin kuin vastineet *hän* tai *tämä*. Erityisesti pronominaalisen *mies*-sanana referentiaalisuus voi heikentyä sanan toistuessa viittausketjussa, kuten esimerkeissä (6) ja (7). Seuraavissa on vertailun vuoksi esitetty vasemmalla ote alkuperäisestä tekstistä ja kursivoitu *mies*-pronominit, oikealla on vaihtoehtoinen versio:

(6) Pekka Luukkosen etsintöihin osallistui runsaasti poliiseja ja poliisikoiria. Karkurista ei tullut juuri edes yleisövihjeitä, joten poliisilla ei ollut aluksi mitään käsitystä *miehen* olinpaikasta.

Miehestä annettiin myös pohjoismainen etsintäkuulutus. Sellainen tulee automaattisesti poliisin oman järjestelmän kautta.

Löytyi mökistä [väliotsikko]
Murhamies ehti pysyä maan alla peräti kaksi viikkoa. Lopulta tiistaina 19. heinäkuuta kello 16 jälkeen poliisi sai *miehen* kiinni Kuusamosta. (7)

(Anoppinsa surmannut kiipesi muurin yli. Murhamiehet karkaavat vankilasta. Alibi 8/2011, 6–7)

(7) Jan Juhani Kallinen vietti syyskuussa baari-iltaa naisystävänsä kanssa. Valomerkin jälkeen pari poistui naisen asunnolle, jossa syntyi riitaa, huutoa ja väkivaltaa. Nainen pakeni *miestä* rappukäytävään, mutta *mies* tuli perässä ja pahoinpitelyjen sarja päättyi veitseniskuun kaulaan. (54, ingressi)

(Baari-ilta päättyi kuolemaan. Hiljensi naisen veitsellä. Alibi 1/2011, 54–57)

(6') Pekka Luukkosen etsintöihin osallistui runsaasti poliiseja ja poliisikoiria. Karkurista ei tullut juuri edes yleisövihjeitä, joten poliisilla ei ollut aluksi mitään käsitystä *hänen* olinpaikastaan.

Luukkosesta annettiin myös pohjoismainen etsintäkuulutus. Sellainen tulee automaattisesti poliisin oman järjestelmän kautta.

Löytyi mökistä [väliotsikko]
Murhamies ehti pysyä maan alla peräti kaksi viikkoa. Lopulta tiistaina 19. heinäkuuta kello 16 jälkeen poliisi sai *hänet* kiinni Kuusamosta. (7)

(7') Jan Juhani Kallinen vietti syyskuussa baari-iltaa naisystävänsä kanssa. Valomerkin jälkeen pari poistui naisen asunnolle, jossa syntyi riitaa, huutoa ja väkivaltaa. Nainen pakeni *Kallista* rappukäytävään, mutta *tämä* tuli perässä ja pahoinpitelyjen sarja päättyi veitseniskuun kaulaan. (54, ingressi)

Pronominaalisen *mies*-sanan tarkoitetta etäännyttävä vaikutelma saattaa muistuttaa sellaista Vilkun (1992) käsittelemää viittaussuhdetta, jossa tarkoite tuodaan esiin jonkin kategorian mainitsevalla substantiivilausekkeella ja juuri kyseisessä, kategorian osoittamassa roolissa. Tarkoite on vastaanottajan tajuttavissa, mutta kategorian antama ”kuvaus ja tarkoite ikään kuin irtoavat toisistaan” (1992, 112). Pronominaalinen *mies*-sana voi vaikuttaa viittaavan tekstin tarkoitteeseen epämääräisesti muun muassa siksi, että *mies*-pronomini, toisin kuin *hän*-pronomini, voi näyttää tuovan tekstiin uuden tarkoitteen (ks. myös Siewierska, 2011, 67–68). Toisaalta *mies*-pronomini ei ehkä hahmotu epämääräiseksi positiiviseen sävyyn kuvatun toimijuuden kontekstissa. Rikollistarkoitteisen *mies*-pronominin tulkinta heikosti tarkoitteeseen viittaavaksi saattaa osin selittyä kielteistä tekijyyttä edustavan tarkoitteen ja *mies*-sanaan liittyvän positiivisen konnotaation yhteensopimattomuudesta.

Esimerkistä (6) käy ilmi, että pronominaalista *mies*-viittausta käytetään myös kappaleen alussa, missä ei yleensä käytetä anaforista (*hän*-)pronominia (myös esimerkki 3; ISK § 1443). Kappaleenalkuisten *mies*- ja *miehet*-pronomien osuus niiden kaikista esiintymistä oli kuitenkin vain 4,9 %.

Toisinaan rikollisviitteisen *mies*-pronominin käytöstä Alibi- ja PPK-aineistossa heijastuu toimittajan kielteinen tai myönteinen asennoituminen tarkoitteeseen, jolloin sana voi olla konnotoituneempi ja vähemmän pronominaalistunut. Tällaiset esiintymät ovat kuitenkin aineistossa vähemmistö. *Mies*-pronominilla esimerkiksi kuvataan syyllistävästi pedofilia lastensurmien oikeuskäsittelyssä: *Mies on olevinaan täysin äimänä* (Alibi 6/2012, 58). Rikollisviitteiset *mies*-pronominit ovat usein myös ambivalentteja siten, että ne voi tulkita verrattain neutraalityylisiksi (vrt. esimerkki 5) tai kielteiseen sävyyn tarkoitetta joko torjuviksi tai tähän fokusoiviksi. Muutamissa jutuissa, lähinnä haastatteluissa, *mies*-pronominit saattavat osoittaa kirjoittajan myötälämistä rikollista kohtaan, esimerkiksi uskoon tulleen palkkamurhaajan ”rajussa tilityksessä” *miehen poskelle laskeutuu kyynelitä* (Alibi 4/2012, 10; vrt. Rossi 2010). Karppisen tutkimuksessa toimittajien referoivat ilmaisut kuvastivat joskus miestoimittajien asettumista mieshaastateltavan puolelle (2001, 81). Ei-rikollisen miehen toimijuutta myönteisesti korostavia yksiköllisiä *mies*-pronomineja on vanhoissa Alibeissa 24, esimerkiksi eläköityneiden poliisien haastatteluissa, ja uudemmissa kuusi; PPK-aineistossa ne ovat harvinaisia. Aineistossa on kaksi esiintymää, joissa mieshaastateltava viittaa *mies*-sanalla itseensä (vrt. Cheshire, 2013; Egerland, 2003, 76), esimerkiksi *Mies oli huonossa hapessa* (Alibi 9/2011, 9). Karppinen mainitsee yhden vastaavan *mies*-pronominin aineistonsa ulkopuolelta (2001, 187).

Myös *miehet*-pronominia käytetään jutuissa toistuvasti ja pronominia vastaavasti. Esimerkin (8) viittausketjussa useimmat *miehet*-sanat, ellei jokainen, on korvattavissa *he*-pronominilla:¹⁷

(8) Aluksi Petjan ja Andrein tehtävänä oli tarkastaa oliko raja- asemalla sijaitseva tullin läpivalaisulaitos toiminnassa. *Miehet* ylittivät rajan ja nähtyään läpivalaisulaitoksen olevan yhä valaistuna ilmoittivat havainnostaan puhelimitse Vasilille. Vasili käski *miesten* mennä Rajahovin liikenneasemalle odottamaan uusia määräyksiä. Jonkin ajan kuluttua Vasili oli käskenyt *miesten* palata Venäjälle (...). (83–84) (Savukkeita itärajan takaa. Pohjolan poliisi kertoo 2013, 75–86)

Miehet-pronominin viittausala voi toisaalta varsinkin sanan toistuessa alkaa muistuttaa määrittelemätöntä tai väljästi määriteltyä ihmisjoukkoa ja ehkä monikon kolmannen persoonan ilmaisujen yleistävää käyttöä, esimerkiksi *Sanovat italialaisia välittömiksi ja ystävällisiksi* (ISK § 1330; myös Siewierska, 2011, 72–73), sekä man-pronominin käyttöä määrittelemättömästä joukosta, esimerkiksi *Man måste arbeta till 65* (Egerland, 2003, 76). Myös *miehet*-pronomini on usein kaksiselitteinen neutraalin ja kielteisen sävyn suhteen. Tarkoitteiden tekijyyttä myönteisesti kuvaava käyttö on varsinkin aineiston uusissa artikkeleissa harvinaista. *Miehet*-sanaa on mahdollisesti alettu käyttää pronominaalisesti yksiköllisen *mies*-pronominin vaikutuksesta ja *miehet*-pronomini voi toisaalta myötävaikuttaa yksiköllisen *mies*-sanan pronominaalistumiseen.

Kieliopillistuminen on asteittaista ja jatkumo, jossa alkuperäinen, ilmaisun vähemmän kieliopillistunut merkitys elää rinnakkain ja kerrosteisesti kieliopillistuneemman kanssa (esim. Hopper, 1991). *Mies*-sanaa käytetään muun muassa lehtikielessä pronominaaliseen tapaan sekä myönteisissä, miestoimijuutta vahvistavissa että kielteisen tekijyyden konteksteissa. Varsinkin jälkimmäisissä *mies*-pronominin merkitykseen voi liittyä kaksiselitteisyyttä spesifisyyden ja epäspesifisyyden sekä myös suhteellisen neutraalisävyn, pronominaalistuneemman käyttötavan ja kielteisesti tai myönteisesti kantaaottavan, vahvemmin leksikaalisen merkitysaineksen osalta. Pronominaalisesti käytetyllä *mies*-sanalla on siten päällekkäisiä merkityksiä. Niin ollen muun muassa *mies*-pronominin viittavuus esimerkiksi rikollistarkoitteisessa kontekstissa voi hahmottua kielenkäyttäjille eriasteisena. Rikollistarkoitteisen *mies*-pronominin merkitykseen usein liittyvä ambivalenssi mahdollistaa *mies*-pronominin uudelleentulkinnan (vrt. Giacalone Ramat & Sansó, 2007, 110) epämääräiseksi ja kieliopillistumisen etenemisen.

17 Pohjolan poliisi kertoo -kirjojen toimitus kieltää osittaisenkin lainaamisen kirjoista, mutta lainaamiseen on tässä Pohjolan Poliisikirja Oy:n lupa.

Kieliopillistuvalla ilmaisulla ominainen merkityksen abstrahoituminen ja heikkeneminen ei toteudu äkillisesti, vaan lähinnä kieliopillistumisen myöhemässä vaiheessa (Hopper & Traugott, 2003, 94–98; Sweetser, 1988). Alkuvaiheessa ilmaisu ja sen käyttö voimistuvat ja rikastuvat, kun ilmaus laajenee uusiin konteksteihin. Myös pronominaalista *mies*-sanaa on saatettu käyttää ensin varsinkin myönteisen tekijyyden korostamiseen ja se on voinut levitä, paljolti suuren käyttötaajuutensa johdosta, kielteisen toimijuuden käsittelemiseen. *Mies*-pronominin kontekstien mahdollinen lisääntyminen edistää osaltaan kieliopillistumisen etenemistä.

5. *MIES*-SANAN KIELIOPILLISTUMISEN MEKANISMEJA

Kieliopillistuminen käynnistyy ilmaisun merkityksen uudelleentulkittamisesta. Tulkintaan sisältyy usein metaforista käsitteellistämistä, jossa yksi asia koetaan jonakin toisena (Heine, Claudi & Hünne Meyer, 1991, 45–64; Lakoff & Johnson, 2003). *Mies*-sanan uudelleentulkinnassa pronominaaliseksi kielenkäyttäjät ovat hahmottaneet 'miehen' samanlaatuisiksi yksikön kolmannen persoonan (pronominin) kanssa. Tätä selittää se, että pronomiin *hän* liittyy piilomaskuliininen sivumerkitys (Engelberg, 2011): psykologiviestisissä kokeissa *hän*-pronominin tarkoitteeksi on oletettu useammin mies kuin nainen. Lisäksi suomen kielen sanakirjoissa ja vieraiden kielten suursanakirjoissa (esimerkiksi suomi-englanti) *hän*-pronominin ensisijaisena tarkoitteena ja käännöksenä esitetään usein mies ja maskuliinipronomini.

Mies-sanan uudelleentulkintaa kuvaa lisäksi analogisuus eli rakenteellinen samankaltaisuus tai sellaisen hahmottaminen (esim. Hopper & Traugott, 2003, 63–70). Ensinnäkin *mies*-sanan suhde nimeltä mainittuun miestarkoitteeseen on samankaltainen kuin piilomaskuliinisen *hän*-pronominin suhde 'ihmisen' kategoriaan. Kokeellisissa tutkimuksissa on näet myös tullut esiin 'ihmisen' merkityksen piilomaskuliinisuus: yläkäsite *ihminen* sekä sentyyppiset sukupuolineutraalit kategorianimet kuin *tyypillinen televisiokatselija* nähdään useammin miestä kuin naista tarkoittaviksi (Engelberg, 2001).

Mies-sanan suhde nimettyyn mieheen voidaan tulkita myös analogisesti samantapaiseksi kuin *mies*-nimikkeiden suhde 'miehen' kategoriaan. *Mies*-pronominilla on metonyyminen (osa-kokonaisuus-) suhde (Lakoff & Johnson, 2003, 35–40) miestarkoitteeseen: sana nimeää tarkoitteesta osan tai piirteen, sukupuolen. *Mies*-nimikkeiden perusosa *mies* puolestaan nimeää niiden tarkoitteen lajin ja *mies*-nimikkeillä on siten metonyyminen (osa-kokonaisuus-) suhde miesten lajiin ja 'miehen' kategoriaan.

6. LOPUKSI

Mies-sanaa käytetään toistuvasti pronominin tapaan viittaamaan nimeltä mainittuun mieheen hänen tekijyyttään myönteiseen sävyyn vahvistavissa konteksteissa. Lisäksi *mies*-pronominia käytetään kielteisen miestoimijuuden kuten rikoksen tekijyyden kuvaamiseen. Rikollistarkoitteinen *mies*-pronomini voi, varsinkin sanan toistuessa viittausketjussa, joidenkin kielenkäyttäjien tulkinnan mukaan viitata tarkoitteeseen heikommin tai epämääräisemmin kuin vastaava *hän*-pronomini. Alibi-lehdistä ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjoista kootusta aineistosta ilmenee, että pronominaalisen *mies*-sanon esiintymiä on selvästi enemmän aineiston uusissa kuin vanhoissa artikkeleissa. *Mies*-pronomini on useimmiten yksiköllinen. *Mies*- ja *miehet*-pronominin tarkoitteiden yleisin ja lisääntynyt rooli on rikoksen tekijyys. Sekä nais- että mieskirjoittajat käyttävät pronominaalista *mies*-sanaa, naiskirjoittajat jopa miehiä useammin. Pronominaalisten *mies*- ja *miehet*-sanojen yleisin, joskaan ei merkitsevästi lisääntynyt, syntaktinen tehtävä on subjektin funktio.

Indefiniittisten man-pronominien kuvauksessa ei yleensä huomioida sukupuolta kielellisenä ja kulttuurisena kategoriana. *Mies*-sanon pronominaalisessa käytössä tulee esiin 'mies'-sanon mahdollinen kieliopillistuminen (indefiniittiseksi) sukupuolittuneena prosessina. Pronominaalistumista selittää *nainen*- ja *mies*-sanojen frekvenssiero ja (sivu)merkityksen epäsymmetrisyys, *mies*-sanon maskuliinisuuteen perustuvat positiiviset konnotaatiot ja muun muassa agenttiivisuus, miestoimijuuden korostaminen ja usein miesnäkökulmaisen me-hengen luominen (vrt. Cheshire 2013), ihmisviittausten piilomaskuliinisuus, *mies*-loppuisten nimikkeiden runsaus ja maskuliini-ilmaisujen yleistävä käyttö.

Aiheellisia kysymyksiä ovat toisaalta, voiko *mies*-sanon kieliopillistuminen indefiniittiseksi käynnistyä tai jatkua ilman yleistävää 'mies'-sanaa, miestekijyyttä affirmoivan käyttötavan ohessa ja konteksteista, joissa puhuja viittaa 'mies'-sanalla anaforisesti nimeltä mainittuun mieheen. Pronominaalisen *mies*-sanon (samoin kuin *nainen*-pronominin) esiintymistäajuutta, konteksteja ja esimerkiksi lauseopillisia tehtäviä sekä *mies*-pronominin käytön jakautumista nais- ja miespuhujien välillä on paikallaan selvittää myös isojen kieliaineistojen kautta. Myös *mies*-pronominin vs. vastaavan *hän*-pronominin tulkitsemisesta sekä kielteisen että myönteisen miestekijyyden kuvauksessa tarvitaan lisätutkimusta, muidenkin kuin yliopisto-opiskelijoiden kanssa. Tämän tutkimuksen aineistoissa ilmennyt (rikollisviitteisen) *mies*-pronominin käytön lisääntyminen sekä se, että rikollisviitteinen *mies*-pronomini voi hahmottaa osalle kielenkäyttäjistä heikommin tarkoitteeseen viittaavana kuin vastaava *hän*-pronomini, ovat aineksia pronominaalisesti käytetyn *mies*-sanon jatkotutkimukselle.

LIITE

Kyselyn väittämät (1.–10.) ja niihin annettujen vastausten jakautuminen viisi-paikkaisella vastausasteikolla (% tulkinnoista) vastaajien sukupuolen mukaan.

1. *Hän*-sanalla on heikompi viittaussuhde kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön kuin *mies*-sanalla.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	6,9	21,3	13,9	40,7	17,1	216
Miehet (n = 26)	4,8	15,4	7,7	53,8	18,3	104
Kaikki (N= 80)	6,3	19,4	11,9	45,0	17,5	320

2. *Mies*-sana yksilöi kyseisen, nimeltä mainitun mieshenkilön täsmällisemmin kuin vastaava *hän*-sana.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	8,3	27,3	8,8	39,8	15,7	216
Miehet (n = 26)	5,8	20,2	6,7	45,2	22,1	104
Kaikki (N= 80)	7,5	25,0	8,1	41,6	17,8	320

3. *Mies*-sana viittaa kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön epämääräisemmin kuin vastaava *hän*-sana.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	13,9	38,4	8,3	30,1	9,3	216
Miehet (n = 26)	19,2	46,2	8,7	17,3	8,7	104
Kaikki (N= 80)	15,6	40,9	8,4	25,9	9,1	320

4. Hän- ja *mies*-sana viittaavat kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön yhtä täsmällisesti.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	3,7	22,7	11,1	46,8	15,7	216
Miehet (n = 26)	1,9	15,5	10,7	54,4	17,5	103
Kaikki (N= 80)	3,1	20,4	11,0	49,2	16,3	319

5. Hän-sanalla on epämääräisempi kuin *mies*-sanalla.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	9,3	24,1	12,0	40,3	14,6	216
Miehet (n = 26)	4,9	20,6	7,8	43,1	23,5	102
Kaikki (N= 80)	7,9	23,0	10,7	41,2	17,3	318

6. *Mies*-sanalla on heikompi viittaussuhde kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön kuin *hän*-sanalla.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	11,2	31,2	11,6	34,0	12,1	215
Miehet (n = 26)	14,6	42,7	13,6	20,4	8,7	103
Kaikki (N= 80)	12,3	34,9	12,3	29,6	11,0	318

7. *Mies*-sana viittaa kyseiseen, nimeltä mainittuun mieshenkilöön täsmällisemmin kuin vastaava *hän*-sana.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	9,3	25,5	11,6	39,4	14,4	216
Miehet (n = 26)	3,8	18,3	7,7	46,2	24,0	104
Kaikki (N= 80)	7,5	23,1	10,3	41,6	17,5	320

8. *Mies*-sanan viittauskohde on epämääräisempi kuin *hän*-sanana.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	11,2	27,4	12,6	34,9	14,0	215
Miehet (n = 26)	17,3	46,2	9,6	17,3	9,6	104
Kaikki (N= 80)	13,2	33,5	11,6	29,2	12,5	319

9. Hän-sana yksilöi kyseisen, nimeltä mainitun mieshenkilön täsmällisemmin kuin vastaava *mies*-sana.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	19,1	36,3	9,8	25,6	9,3	215
Miehet (n = 26)	25,0	45,2	7,7	18,3	3,8	104
Kaikki (N= 80)	21,0	39,2	9,1	23,2	7,5	319

10. *Mies*-sana näyttää lähes viittaavan johonkin tuntemattomaan, muuhun kuin kyseiseen, nimeltä mainittuun mieheen.

Vastaajaryhmät	Vastausasteikko					Vastaukset n
	täysin samaa mieltä	jokseenkin samaa mieltä	en osaa sanoa	jokseenkin eri mieltä	täysin eri mieltä	
Naiset (n= 54)	12,5	27,8	9,3	25,9	24,5	216
Miehet (n= 26)	7,7	43,3	13,5	21,2	14,4	104
Kaikki (N= 80)	10,9	32,8	10,6	24,4	21,3	320

KIRJALLISUUS

- Altenberg, B. (2004/2005). The generic person in English and Swedish: A contrastive study of *one* and *man*. *Languages in Contrast*, 5, 93–120. doi: 10.1075/lic.5.1.08alt
- Bussmann, H., & Hellinger, M. (2003). Engendering female visibility in German. Teoksessa M. Hellinger & H. Bussmann (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men* (Vol. 3, s.141–174). Amsterdam: Benjamins.
- Bybee, J., & Hopper, P. (toim.). (2001). *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Typological Studies in Language 45. Amsterdam: Benjamins. doi: 10.1075/tsl.45
- Byrd, S. (2012). *Calunga and the legacy of an African language in Brazil*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Cheshire, J. (2013). Grammaticalisation in social context: The emergence of a new English pronoun. *Journal of Sociolinguistics*, 17, 608–633. doi: 10.1111/josl.12053
- Dahl, Ö. (2013). Från hen till en: Ännu ett svenskt pronomen i farozonen. *Språktidningen, Mars*. Haettu 30.4.2016 osoitteesta <http://spraktidningen.se/artiklar/2013/03/annu-ett-svenskt-pronomen-i-farozonen>
- Egerland, V. (2003). Impersonal pronouns in Scandinavian and Romance. *Working Papers in Scandinavian Syntax*, 71, 75–101.
- Engelberg, M. (1993). Maskuliini, feminiini, virkamies? *Naistutkimus-Kvinnoforskning*, 6(4), 39–50.
- Engelberg, M. (1998). Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. *Virittäjä*, 102, 74–92.
- Engelberg, M. (2001). Ihminen ja naisihminen – suomen kielen piilomaskuliinisuus. *Naistutkimus-Kvinnoforskning*, 14(4), 23–36.
- Engelberg, M. (2011). “Hän” – kuinka sukupuolineutraali? *Naistutkimus-Kvinnoforskning*, 24(3), 21–32.
- Giacalone Ramat, A., & Sansò, A. (2007). The spread and decline of indefinite *man*-constructions in European languages: An areal perspective. Teoksessa P. Ramat & E. Roma (toim.), *Europe and the Mediterranean as linguistic areas: Convergencies from a historical and typological perspective* (s. 95–131). Amsterdam: Benjamins. doi: 10.1075/slcs.88.07gia
- Haapanen, L. (2010). ”Ei vittu, mennään röökille.” *Tutkimus sitaattien tehtävistä ja tekemisestä kaunokirjallis-journalistisissa lehtijutuissa*. (Pro gradu -tutkielma). Haettu osoitteesta <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19710/eivittum.pdf?sequence=1>

- Hakulinen, A., Karlsson, F., & Vilkuna, M. (1980). *Suomen tekstilauseiden piirteitä: Kvantitatiivinen tutkimus*. Publications of the Department of General Linguistics 6. Helsinki: University of Helsinki.
- Haspelmath, M. (1997). *Indefinite pronouns*. Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory. Oxford: Clarendon Press.
- Heine, B., Claudi, U., & Hünnemeyer, F. (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2002). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511613463
- Heine, B., & Song, K.-A. (2010). On the genesis of personal pronouns: Some conceptual sources. *Language and Cognition*, 2, 117–147. doi: 10.1515/langcog.2010.005
- Heine, B., & Song, K.-A. (2011). On the grammaticalization of personal pronouns. *Journal of Linguistics*, 47, 587–630. doi:10.1017/S0022226711000016
- Helasvuo, M.-L. (2001). *Syntax in the making: The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Studies in Discourse and Grammar 9. Amsterdam: Benjamins. doi: 10.1075/sidag.9
- Hellinger, M., & Bussmann, H. (toim.). (2001–2003). *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*. (Vols. 1–3). Amsterdam: Benjamins.
- Hopper, P. J. (1991). On some principles of grammaticization. Teoksessa E. Traugott & B. Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization* (s. 17–35). Typological Studies in Language 19:1. Amsterdam: Benjamins. doi: 10.1075/tsl.19.1.04hop
- Hopper, P. J., & Traugott, E. Closs (2003). *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139165525
- ISK= Hakulinen, A., Vilkuna, M., Korhonen, R., Koivisto, V., Heinonen, T. R., & Alho, I. (2004). *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jussila, R., Nikunen, E., & Rautoja, S. (1992). *Suomen murteiden taajuussanasto*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kari, E. (1993). *Naulan kantaan: Nykysuomen idiomisanakirja*. Helsinki: Otava.
- Karppinen, K. (2001). *Sanomalehtikielen mies-, nainen-, poika-, tyttö- ja tytär-sanojen käytön kvantitatiivis-kvalitatiivista tarkastelua*. (Lisensiaatin-tutkimus, Oulun yliopisto).
- Karppinen, K. (2009). *Haastemiehen esimies: Geneerisesti käytetyt mies-loppuiset sanat ajantasaisessa lainsäädännössä*. Turun yliopiston oikeus-tieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden julkaisusarja B: 80. Turku: Turun yliopisto.

- Kielitoimiston sanakirjan verkkoversio* (2014). Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Julkaistu verkossa 11.11.2014. Haettu 12.5.2015 osoitteesta <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>
- Kiuru, S. (1993). Vaimosta naiseksi vanhassa kirjasuomessa. *Naistutkimus-Kvinnoforskning*, 6(4), 28–37.
- Laakso, J. (2005). *Our otherness: Finno-Ugrian approaches to women's studies, or vice versa*. Finno-Ugrian Studies in Austria 2. Wien: Lit-verlag.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press. doi:10.7208/chicago/9780226470993.001.0001
- Laury, R. (1996). **Sen** kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? *Virittäjä*, 100, 162–181.
- LaX = Lauseopin X-arkisto*. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, Lauseopin arkisto. Turku. Haettu 24.4.2016 osoitteesta <http://syntaxarchives.suo.utu.fi>
- Malamud, S. A. (2012). Impersonal indexicals: *One, you, man, and du*. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 15, 1–48. doi: 10.1007/s10828-012-9047-6
- Mills, S. (1995). *Feminist stylistics*. London: Routledge.
- Muikku-Werner, P., Jantunen, J. H., & Kokko, O. (2008). *Suurella sydämellä ihan sikana: Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Helsinki: Gummerus.
- Nykysuomen sanakirja* (1951–1996). Lyhentämätön kansanpainos. Neljästoista painos. 1996. Juva: WSOY.
- Pajunen, A., & Palomäki, U. (1985). *Tilastotietoa suomen kielen rakenteesta* 2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 31. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Raumolin-Brunberg, H. (1998). Social factors and pronominal change in the seventeenth century: The Civil-war effect? Teoksessa J. Fisiak & M. Krygier (toim.), *Advances in English historical linguistics* (s. 361–388). Trends in Linguistics, Studies and Monographs 112. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rautala, H. (1990). Akkojen puhe ja kanojen laulu. Teoksessa K. Immonen (toim.), *Naisen elämä: Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit* (s. 205–261). Helsinki: Otava.
- Rissanen, M. (1997). Whatever happened to the Middle English indefinite pronouns? Teoksessa J. Fisiak (toim.), *Studies in Middle English linguistics* (s. 513–529). Trends in Linguistics, Studies and Monographs 103. Berlin: Mouton de Gruyter. doi:10.1515/9783110814194.513
- Rossi, L.-M. (2010). “Mies” ei ole pronomini – vaikka siltä saattaa näyttää. *Tiedotustutkimus*, 33, 144–150.
- Saukkonen, P., Haipus, M., Niemikorpi, A., & Sulkala, H. (1979). *Suomen kielen taajuussanasto*. Porvoo: WSOY.

- Siewierska, A. (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511812729
- Siewierska, A. (2011). Overlap and complementarity in reference impersonals: Man-constructions vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe. Teoksessa A. Malchukov & A. Siewierska (toim.), *Impersonal constructions: A cross-linguistic perspective* (Vol. 124, s. 57–89). Studies in Language Companion Series (SLCS). Amsterdam: Benjamins. doi: 10.1075/slcs.124.03sie
- Storjohann, P. (2004). *frau* auf dem linguistischen Prüfstand: Eine korpusgestützte Gebrauchsanalyse feministischer Indefinitpronomen. *German Life and Letters*, 57, 309–326. doi: 10.1111/j.0016-8777.2004.00287.x
- Suikkanen, R., & Syrjälä, H. (2010). *Suomalaisen uutismedian vuosiseuranta 2010*. Journalismin tutkimusyksikkö. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitos, julkaisu B 55/2010. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu 14.5.2015 osoitteesta <http://tampub.uta.fi/handle/10024/65577>
- Suomen sanomalehtikielen taajuussanasto 2004*. Kielipankki. CSC – Tieteen tietotekniikan keskus Oy. Haettu 13.5.2015 osoitteesta <https://kitwiki.csc.fi/twiki/bin/view/FinCLARIN/KielipankkiKoti>
- Sweetser, E. E. (1988). Grammaticalization and semantic bleaching. Teoksessa S. Axmaker, A. Jaisser & H. Singmaster (toim.), *Berkeley Linguistics Society 14: General Session and Parasession on Grammaticalization* (s. 389–405). Berkeley: Berkeley Linguistics Society. doi:10.3765/bls.v14i0.1774
- Tainio, L. (1999). Opaskirjojen kieli ikkunana suomalaiseen parisuhteeseen. *Naistutkimus-Kvinnoforskning*, 12(1), 2–26.
- Tainio, L. (2006). Gender in Finnish language use: Equal, unequal and/or queer? *WEB-FU: Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik* 10, 1–19. Haettu 17.6.2015 osoitteesta <http://www.univie.ac.at/webfu/texte/tainio.pdf>
- Tiainen, O. (1998). Referenttien kuljettaminen diskurssissa. *Virittäjä*, 102, 498–528.
- Vilkuna, M. (1992). *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilppula, M. (1996). Murteet ja mennyt maailma. *Kielikello*, 2, 6–8.

TIIVISTELMÄ

Mies-sanaa käytetään esimerkiksi median kielessä viittaamaan (anaforisesti) nimeltä mainittuun mieheen konteksteissa, joihin soveltuisi esimerkiksi *hän*-tai *tämä*-pronomini. ”Mies-pronominin” toistuva tehtävä on miestekijyyden korostaminen myönteiseen sävyyn. Pronominaalista *mies*-sanaa käytetään kuitenkin lisäksi kielteisen toimijuuden kuten rikoksentekijöiden kuvaamiseen. Tämä ilmeni myös tutkimissani, rikosjuttuihin erikoistuneen Alibi-lehden (vuodet 1979–1980 ja 2011–2012) ja Pohjolan poliisi kertoo -kirjasarjan (vuodet 1971–1976 ja 2008–2013) artikkeleissa. Aineiston *mies*-pronomini oli yleensä yksiköllinen ja tyypillisesti subjektin roolissa. Rikollisviitteisen, pronominaalisen *mies*-sanana referentiaalisuus voi olla heikompi kuin esimerkiksi vastaavan *hän*-pronominin. Tutkimuksessa käsitellään *mies*-sanana mahdollisuuksia kielipiillistua indefiniittiseksi man-pronominiksi (vrt. esim. ruotsin ja saksan indefiniittinen *man*).